

Masarykova univerzita
Ekonomicko-správní fakulta

Filantropie

distanční studijní opora

František Svoboda

Brno 2007

Education and Culture

Socrates

Grundtvig

Tento projekt byl realizován za finanční podpory Evropské unie v rámci programu SOCRATES – Grundtvig.

Za obsah produktu odpovídá výlučně autor, produkt nereprezentuje názory Evropské komise a Evropská komise neodpovídá za použití informací, jež jsou obsahem produktu.

This project was realized with financial support of European Union in terms of program SOCRATES – Grundtvig.

Author is exclusively responsible for content of product, product does not represent opinions of European Union and European Commission is not responsible for any uses of informations, which are content of product.

Filantropie

Vydala Masarykova univerzita

Ekonomicko-správní fakulta

Vydání první

Brno, 2007

© František Svoboda, 2007

Identifikace modulu

Znak

- KVFIL

Název

- Filantropie

Určení

- Pro studenty 3. semestru kombinovaného studia, studijního směru Ekonomie a řízení nestátních neziskových organizací.

Autor

- Ing. František Svoboda, Ph.D.

Garant

- doc. JUDr. Ivan Malý, CSc.

Cíl

Vymezení cíle

Jednou z velmi zajímavých, avšak relativně málo prozkoumaných kapitol z dějin ekonomického myšlení je dosti opomíjený problém historie dobročinnosti (resp. filantropie), tj. soukromě prováděné redistribuční aktivity vyjadřující solidaritu mezi jednotlivými členy společnosti a zajišťující její další rozvoj. Rovněž v diskusích o sociální politice je málo zdůrazňovanou skutečností, že činnosti, dnes chápané pod pojmem sociální politika a rozvíjené především státem, byly po velmi dlouhou dobu provozovány soukromými osobami či korporacemi. Právě znalost historických proměn teorie a praxe dobročinnosti v návaznosti na dobové ekonomické myšlení může být obohacením dnešních diskusí o principech a míře redistribuce.

Dovednosti a znalosti získané po studiu textů

Text této studijní opory si klade za cíl shrnout a zpřístupnit Vám argumenty, které se v průběhu času objevily v diskusi o přiměřeném rozsahu dobročinnosti, a tyto argumenty uvést s přihlédnutím k dobovým poměrům.

Časový plán

Studium je v souladu s principy kombinovaného studia rozděleno na část prezenční, na část věnovanou samostudiu a na část určenou k vypracování práce opravované tutorem. Zvláštní důležitost je přikládána samostudiu, které vyžaduje práci s dalšími odbornými texty.

Časová náročnost

- prezenční část 8 hodin
- samostudium 70 hodin
- POT 12 hodin

Celkový studijní čas

- 90 hodin

Harmonogram

Září:

- 3. týden samostudium – 10 hodin (kapitola 1)
- 4. týden samostudium – 14 hodin (kapitoly 2, 3)

Říjen:

- 1. týden tutoriál – 4 hodiny (úvodní přednáška, obeznámení se s kurzem a s požadavky, které jsou kladeny na studenta, zadání témat a zdrojů)
- 2. týden samostudium – 16 hodin (kapitola 4)
- 3. týden samostudium – 10 hodin (kapitoly 5, 6)
- 4. týden tutoriál – 4 hodiny (přednáška a diskuse o vybraných tématech z historie dobročinnosti, konzultace)

Listopad:

- 1. týden samostudium – 4 hodiny (kapitola 7)
vypracování a odevzdání práce opravované tutorem – 12 hodin
- 2. týden samostudium – 10 hodin (kapitola 8)
- 3. týden samostudium – 10 hodin (kapitola 9)
- 4. týden samostudium – 8 hodin (kapitola 10)

Prosinec, leden:

- Ústní zkouška

Způsob studia

Historie dobročinnosti je velmi dlouhá a zasahuje do řady společenských věd. Z toho důvodu se v tomto studijním textu seznámíte jen určitým výsekem tohoto komplexního fenoménu. Své znalosti si však můžete rozšířit četbou navazující literatury, která se – tak jako v jiných DSO – dělí na literaturu povinnou a doporučenou.

Text je v sedmé kapitole doplněn zadáním práce opravované tutorem, jakési domácí úlohy, s níž se jako studenti kombinovaného studia opakovaně setkáváte a důvěrně ji znáte. Vypracování a odevzdání práce opravované tutorem v náležité formě a s přiměřeným obsahem je předpokladem přistoupení k ústní zkoušce.

Studijní pomůcky

Povinná literatura:

- GEREMEK, B.: *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999
- MAUSS, M.: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Nakladatelství SLON, 1999
- MURRAY, C.: *Příliš mnoho dobra*. Praha: Nakladatelství SLON, 1998

- SVOBODA, F.: Samaritánovo dilema: o účinnosti zprostředkované dobročinnosti. In *Česká ekonomika v procesu globalizace: role a problémy veřejného sektoru v moderním sociálním státě*, Brno: Masarykova univerzita, 2006. Od s. 136–144, 9 s. ISBN 80-210-4086-6

Doporučená literatura:

- ADAM, T. (ED.): *Philanthropy, Patronage and Civil Society: Experiences from Germany, Great Britain and North America*. Bloomington: Indiana University Press, 2004
- ANHEIER, H. K.: *List Regina A. Dictionary of Civil Society, Philanthropy and the Non-profit sector*. London: Routledge, 2005
- BREMNER, R. H.: *Giving. Charity and Philanthropy in History*. London: Transaction Publishers, 1993
- FRIEDMAN, L. J. (ED.): *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*. Indiana University. Cambridge: Cambridge University Press, 2003
- KAHL, S.: *The Religious Roots of Modern Poverty Policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant Traditions Compared*. [on-line]
www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/mead/V53.0395/Kahl.pdf
- KAROFF, H. P. (ED.): *Just Money: A Critique of Contemporary American Philanthropy*. Boston: TPI editions, 2004
- MAREŠ, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Nakladatelství SLON 1999
- MESSINA, R.: *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005
- PEARSON, B. A.: *Ancient roots of Western philanthropy*. [on-line]
- POLANYI, K.: *Velká transformace*. Brno: CDK, 2006
- PRINCE, R. A., FILE, K. M.: *The Seven Faces of Philanthropy: A New Approach to Cultivating Major Donors*. San Francisco: Jossey-Bass, 2001
- SCHMIDTCHEN, D.: *To help or not to help: Samaritan's dilemma revisited*. [on-line]
www.uni-saarland.de/fak1/fr12/csle/publications/9909help.pdf
- SCHNEEWIND, J. B.: *Giving: Western Ideas of Philanthropy*. Indiana University Press, 1996

Obsah

Stručný obsah

Kapitola 1

Základní pojmy dobročinnosti

Tato úvodní kapitola Vás uvede do problematiky základních pojmů v oblasti dobročinnosti. Budete seznámeni se základním teoretickým rámcem dárcovství, který vychází z ekonomie daru, naučíte se pracovat s pojmy jako almužna, patronát, sponzorství, charita a filantropie.

Kapitola 2

Antika – počátky filantropie

Studiem kapitoly budete vedeni k pochopení odlišností mezi řeckým a římským pojetím dobročinnosti, které již více zdůrazňovalo důsledky daru a stanovovalo zásady dobrého daru. V poslední části kapitoly se seznámíte s dobročinností v židovské a křesťanské tradici, která se od antické liší svým vstřícnějším přístupem k chudým.

Kapitola 3

Ranný středověk

V této kapitole poznáte různorodé formy dobročinnosti, které se etablovaly po pádu římské říše a z nichž vycházely i pozdější charitativní instituce vrcholného středověku. Seznámíte se s fenoménem klášterní pohostinnosti a masového almužnictví v ranně středověké společnosti.

Kapitola 4

Vrcholný středověk

Tato kapitola si klade za cíl představit strukturu dobročinnosti v období vrcholného středověku, která na jedné straně vycházela z nového chápání chudoby jako duchovní ctnosti a chudým vymezovala zvláštní společenskou roli, a na straně druhé kontinuálně řešila starou otázku, jak dávat dobře. V té době vykrytalizovaly dva přístupy k udělování darů, z nichž jeden byl méně přísný, druhý naopak testoval situaci příjemců a hodnotil, zda jsou oprávněnými žadateli.

Kapitola 5

Proměny společnosti v pozdním středověku

V pozdním středověku docházelo ve společnosti ke změnám, které předznamenaly novověk a které se zvláště výrazně dotkly institucí dobročinnosti. Charakteristickým rysem doby se staly změny v chápání chudoby, která začala být vnímána jako problém. Změně přístupu k chudobě a důsledkům z toho plynoucím je věnována tato kapitola.

Kapitola 6

Dobročinnost na počátku novověku

Kapitola je věnována změnám ve vnímání chudoby a novému zdůrazňování etiky práce. Počátek 16. století je ovlivněn reformami dobročinnosti, které v krátkém časovém období proběhly v celé Evropě. Reformy souzněly s dobovým merkantelismem a staly se základem veřejné chudinské podpory až do 19. století.

Kapitola 7

Dobročinnost 17. a 18. století

Sedmnácté a osmnácté století nepřineslo v oblasti dobročinnosti, na rozdíl od přelomového století 16., mnoho nového. Dobročinnost v tom období navazuje na dříve etablované vzory, které dále rozvíjí. Teorie i praxe dobročinnosti je ovládána myšlenkami merkantelismu, jehož instrumentální vnímání jednotlivce definuje i nadále hlavní poslání světských dobročinných institucí v té době. Tradiční charitativní instituce se vydělují a pokračují ve starší tradici dobročinnosti. Na konci kapitoly je uvedeno zadání práce opravované tutorem.

Kapitola 8

Od charity k filantropii: „American way“

V kapitole věnované rozvoji dobročinnosti na severoamerickém kontinentě ve všech jeho podobách si budete moci všimnout nejen náboženských principů, které zformovaly americkou charitu, ale i občansky motivované filantropie, která získala v rámci americké společnosti dominantní vliv a zajišťovala aktivity, které v Evropě na sebe začal přebírat veřejný sektor.

Kapitola 9

Od daru k nadaci

Tato kapitola se podrobněji věnuje americkému fenoménu „úspěšného státu“ a soukromé filantropie, která neusilovala o prosté skutky milosrdenství, ale o systémovou změnu. Chudoba neměla být zmírněna ale odstraněna. K tomuto cíli se mělo dospět jednak filantropií postavenou na vědeckých základech, jednak investicemi do institucí, jejichž prostřednictvím by jinak pasivní příjemci pomoci mohli svou situaci zlepšit sami.

Kapitola 10

Filantropie a sociální stát

Poslední kapitola se věnuje problému vytěsňování soukromé dobročinnosti rozšiřováním vládních aktivit. Sociální stát v Evropě postupně převzal řadu aktivit, vykonávaných do té doby prostřednictvím soukromých iniciativ.

Úplný obsah

Obsah	5
Úvod	13
1. Základní pojmy dobročinnosti	15
1.1. Ekonomie daru	16
1.2. Almužna	17
1.3. Patronát	18
1.4. Sponzorství	19
1.5. Charita	19
1.6. Altruismus	19
1.7. Filantropie	20
2. Antika – počátky filantropie	23
2.1. Aristoteles	27
2.2. Římská civilizace	28
2.3. Židovská tradice a počátky křesťanství	29
2.4. Křesťanské kořeny dobročinnosti	31
3. Ranný středověk	35
4. Vrcholný středověk	39
4.1. Žebravé řády a nové pojetí chudoby	41
4.2. Scholastika a problém chudoby	42
4.3. Příjemci dobročinnosti	43
4.4. Teorie dobročinnosti ve vrcholném středověku	44
Benevolentní model	44
Model diskriminující dobročinnosti	45
4.5. Praxe středověké dobročinnosti	47
Individuální dobročinnost a její motivace	48
Dobročinnost korporací	49
Nové instituce dobročinnosti	50
5. Proměny společnosti v pozdním středověku	57
6. Dobročinnost na počátku novověku	61

6.1. Tři příklady městských reforem – Paříž, Benátky, Ypres	66
6.2. Poor Law a pracovní domy	70
Domy nápravy	70
Pracovní domy	71
7. Dobročinnost 17. a 18. století	77
8. Od charity k filantropii: „American way“	87
8.1. Americká charita	89
8.2. Americká filantropie	90
9. Od daru k nadaci	95
9.1. Sociální darwinismus	96
9.2. Věk moderní filantropie	97
9.3. Podnikání a dobročinnost v americkém kapitalismu	101
10. Filantropie a sociální stát	105
Shrnutí	109
Glosář	111
Literatura	115

Úvod

Rozdávat peníze jen tak je jednoduché a každý to dokáže. Ale rozhodnout se, komu dát peníze, kolik, kdy a proč, to každý neumí a už vůbec to není jednoduché.

Aristoteles

Aristotelův výrok snad nejlépe ilustruje dva rozměry dobročinnosti: starobylost instituce dobročinnosti a složitost problémů s ní spojených. Obě tyto skutečnosti akcentuje text distanční studijní opory pro předmět Filantropie, věnovaný proměnám podob dobročinnosti a dárcovství v průběhu staletí.

Cílem tohoto textu je navázat na myšlenku, že „současnost může být pochopena pouze ve spojitosti s minulostí“. Zkoumání vzniku a vývoje institucí je totiž důležité nejen pro vysvětlení příčin vzniku zkoumaného jevu a objasnění principů vývoje, ale i pro lepší pochopení dnešní situace. Při zkoumání změn v oblasti dobročinnosti můžeme vycházet ze značného vlivu, který mají zděděné návyky, setrvačnost a závislost na existující struktuře institucí. Zejména ve veřejném sektoru platí, že i nové instituce vznikají na troskách starých, ze kterých často přebírají některé prvky. V tomto smyslu lze tedy poznání minulosti označit jako užitečné pro pochopení současnosti. Význam učebního textu pak nespočívá ani tak v osvojení si určité sumy znalostí, ale v seznámení se se základními principy a problémy dobročinnosti.

Na základě prostudování této distanční studijní opory by měl být každý schopen vyložit základní pojmy z oblasti dobročinnosti a být schopen je adekvátně používat. Zároveň si bude vědom složitosti společenských vztahů, spojených s udělováními a přijímáními dary, které jako specifické *quid pro quo* představují zajímavý předmět studia nejen pro antropology, ale i pro ekonomy.

Dějiny dobročinnosti jako takové jsou psány až od antiky, neboť právě tehdy byla dobročinnost definována jako ctnost a zároveň získala své jméno – filantropie. Pozdější vývoj dobročinnosti byl značně ovlivněn židovským a zejména křesťanským postojem k člověku, k jeho právům a povinnostem, které se projevilo v mnoha aktivitách a organizacích, usilujících o obecné dobro. Nábožensky motivovaná dobročinnost byla v období novověku doplňována dobročinností, postavenou buď na konkrétních pragmatických, nebo obecně humanistických základech. Postupný růst vlivu moderního státu v oblasti sociálního zabezpečení, který v Evropě vytěsnil do značné míry dobročinnost soukromou a dal vzniknout sociálnímu státu, se naopak vyhnul USA, jehož nestátní neziskový sektor představuje nepřerušenu kontinuitu soukromé dobročinnosti.

Na úplný závěr bych učinil ještě jednu poznámku, týkající se používání této distanční studijní opory. Celý text vychází vstřícně potřebám studentů kombinovaného studia, jehož organizace lépe odpovídá naší současnosti. Přednášky jsou v dnešní době přežitkem středověku, kdy neexistoval tisk a knihu měl jedině přednášející, který z ní četl a tedy přednášel. V dnešní době však tisk máme, a proto hlavním úkolem přednášejícího na vysoké škole je (vedle badatelské činnosti) říci studentům, co mají číst. Chtěl bych zde proto zdůraznit, že tato distanční studijní opora slouží pouze jako odrazový můstek k mnoha dalším odborným textům, které by měl student přečíst, a jejichž pochopení je nutným předpokladem pro úspěšné absolvování tohoto předmětu. Odkazy na literaturu v otázkách zakončujících každou kapitolu jsou důležitou součástí studia a jako takové by měly být prostudovány se stejnou pečlivostí, jaká bývá obvykle věnována pouze základním skriptům různých předmětů.

Smysl odkazů na další zdroje je dvojitý: jednak vede čtenáře k samostatné práci a napomáhá mu osvojit si základy práce s literaturou, jednak ukazuje na různorodost zdrojů, které se oblasti dobročinnosti věnují, většinou však okrajově. V tomto smyslu se tento studijní materiál stane užitečným, neboť je sice nedokonalým, avšak jediným českým textem usilujícím o komplexnější zpracování tématu dobročinnosti.

- **Ekonomie daru**
- **Almužna**
- **Patronát**
- **Sponzorství**
- **Charita**
- **Altruismus**
- **Filantropie**

1.

Základní pojmy dobročinnosti

Cíl kapitoly

Tato úvodní kapitola Vás uvede do problematiky základních pojmů v oblasti dobročinnosti. Budete seznámeni se základním teoretickým rámcem dárcovství, který vychází z ekonomie daru, naučíte se pracovat s pojmy jako almužna, patronát, sponzorství, charita a filantropie.

Časová zátěž

- 10 hodin (3. týden v září)

1.1 Ekonomie daru

Ekonomie daru je ekonomii zkoumající takové směny a smlouvy ve společnostech, které sice nepostrádaly ekonomický trh, ale jejichž směný režim se lišil od našeho. Zabývá se trhy v době před zřízením instituce obchodníků a před vznikem peněz jako takových, v době před vynálezem moderních forem smlouvy a prodeje na jedné straně a platidla určité, pevně dané hodnoty na straně druhé.

V ekonomických a právních systémech tohoto typu nedocházelo při obchodování mezi jednotlivci takřka nikdy k prosté výměně statků, bohatství a výrobků. Především to byly společenství (rody, bratrstva či kmeny), které směňovaly, uzavíraly smlouvy a právně se zavazovaly. Osoby ve smlouvách byly v dnešním slova smyslu osobami právními. To, co bylo směňováno, nebyly výhradně statky a bohatství, tedy věci ekonomicky prospěšné, ale byly to především zdvořilosti, hostiny, obřady, vojenská výpomoc, atd. Tyto formální služby a protisloužby se uskutečňovaly víceméně na principu dobrovolnosti, třebaže byly ve své podstatě pod trestem soukromé či skupinové války přísně povinné. Etnologové toto vzájemné vypořádávání nazývají **systémem totálních závazků**. *Totální závazek zahrnuje nejen povinnost oplácet přijaté dary, ale předpokládá ještě dvě další povinnosti: povinnost dary poskytovat a povinnost dary přijímat. Dar měl posílit vazby mezi dárce a obdarovaným, byl především smlouvou.*

Budeme-li hledat počátky směny, narazíme při této „archeologii“ institucí k závěrům, týkajících se povahy směňování v archaických společnostech. V archaických společnostech existovaly svébytné způsoby výroby a odvádění dávek a rozdělování. V mnoha civilizacích se směna uskutečňovala a smlouvy uzavíraly formou darů, teoreticky dobrovolných, ve skutečnosti však povinných a opětovaných. Dobrovolná, zdánlivě nenucená a nezištná, ve skutečnosti však nucená a zištná povaha těchto dávek je zřejmá. Tyto dávky na sebe téměř vždy braly podobu štědrého daru, a to i v případě, kdy za nimi stál závazek a ekonomický zájem. V řadě společností a jejich institucí platilo zájmové a právní pravidlo, že přijatý dar se závazně oplácí. Jedná se tedy o systém směňování či spíše dávání darů, které musí být později směněny nebo oplaceny.

Ekonomie daru v sobě skrývala také instituci úvěru. Nelze říci, že „v primitivních společnostech znali jen režim směny; v pokročilejších se praktikuje prodej za hotové a prodej na úvěr je charakteristický pro nejvyšší stupeň civilizace.“ V právní kategorii daru je totiž zakotven i pojem úvěru.

*Ze systému darů věnovaných a k jistému datu vracených vznikla na jedné straně – zjednodušením, přiblížením dříve oddělených časových úseků – **naturální směna**, na straně druhé – **prodloužením časových úseků** – také **koupě a prodej na úvěr a půjčka**.*

Specifickou formou daru pak byl totální závazek soutěživého typu, tzv. potlač, známý především, nikoliv však výlučně, od indiánských kmenů amerického Severozápadu. Potlač znamená hlavně „žít, konzumovat“. Bohaté kmeny v této oblasti trávily zimu v nepřetržitých oslavách. Nedělitelné předivo rituálů, právních a ekonomických závazků, spojené s upevňováním politického postavení uvnitř kmene a kmenových svazů, či mezi kmeny, bylo ovládáno principy rivality a nevraživosti. Někdy docházelo k usmrcení náčelníků, jindy se okázale ničilo nahromaděné bohatství, aby se zastínil soupeřící náčelník. Celá kmen prostřednictvím svého náčelníka uzavírá smlouvu za všechny, tento závazek pak nabývá výrazně soutěživého rázu, takže jsme svědky boje mezi privilegovanými, kteří se snaží nastolit hierarchii, z níž bude později těžit jejich rod. Osobní prestiž náčelníka a jeho kmene byla spojena se způsobem, jak přeměnit v dlužníky ty, co jsou mu zavázáni, prostřednictvím utrácení a vracení darů i s úrokem. Při některých potlačích musely kmeny vydat všechno co měly, a nic si nenechat. Vítězil ten, kdo byl nejbohatší a kdo nejbezuzdněji plýtvat.

Ekonomie daru tedy byla právním a zároveň ekonomickým systémem, ve kterém se ustavičně vydávalo a převádělo značné bohatství. Nelze ho nazvat směnou či dokonce obchodem, protože byla-li transakce vedena s výhledem okamžitého zisku, stával se její iniciátor předmětem značného opovržení.

Tento typ ekonomie daru se nám dochoval příkladným způsobem např. v instituci šlechtiectví či v instituci církve, které mají být schopny štedře vydávat a nečekat nic zpět. P. Bourdieu uvádí příklad vévody, který dal svému synovi měšec dukátů, a když se mu syn po půl roce pochlubí, že peníze dosud neutratil, vévoda měšec vezme a vyhodí ho z okna. Dává tím synovi lekci z nezištnosti, nezaujetí, „noblesse oblige“. Podobně i významní představitelé církví či náboženských společností opakovaně zdůrazňují schopnost štedrého daru.

1.2 Almužna

Ve vývoji práva a náboženství se objevují lidé, kteří se stávají zástupci bohů a mrtvých, a s těmito lidmi bylo spojeno udělování almužen. Almužna je plodem mravního pojetí daru a majetku na jedné straně a pojetí oběti na straně druhé. Štedrost byla povinná, protože Nemesis (v řecké mytologii bohyně řecké odplaty, stíhající bezpráví) mstí chudé za přemíru štěstí a bohatství některých lidí, kteří mají povinnost se tohoto přebytku zbavit. Taková je stará morálka almužny, která se stala zásadou spravedlnosti: bohové a duchové souhlasí s tím, aby podíl, který jim náleží, a který by byl promrháván ve zbytečných obětech, posloužil chudým a dětem.

Almužna je tedy dar, který dárce uděluje chudému člověku, přičemž tento dar je zároveň darem Bohu. Almužna je spojena především s židovsko-křesťanským a islámským civilizačním okruhem.

1.3 Patronát

Obsah pojmu patronát se vztahuje především k umělecké tvorbě a k trhu s uměleckými díly. Patronát je komplikovaný termín a neodráží tak jasně, jak by měl, složitou sadu společenských směn, již pojmenovává. Vyložit tento pojem můžeme za pomoci dvou odlišných italských slov. Prvním pojmem je *clientelismo* – nese s sebou politický kontext a vyjadřuje sérii směn či podpory, která spojuje účastníky směny – patrona a klienta. Společenské, ekonomické i politické koncepce renesance požadovaly, nejen v rámci jedné sociální skupiny, ale také mezi různými úrovněmi společenského žebříčku, vytváření sociálních vazeb. Sociální soudržnost, kterou tyto vazby posilovaly, byla a je protilékem vůči častému násilí mezi různými frakcemi společnosti, jak tomu bylo například v renesančních městech.

K budování klientského systému sloužila velmi často právě umělecká díla (malby a sochy) stejně tak jako jiné luxusní statky (skřínky, stříbrné nádoby, mapy či knihy). Patron mohl vzácný předmět darovat nebo odkázat třetí straně, čímž upevnil jiný, nový vztah patron/klient. Prostřednictvím těchto darů si zavazoval obdarované a činil z nich tímto způsobem nové klienty. Tímto způsobem vznikal složitý systém darů mezi jednotlivci, kteří tak vytvářeli síť přátel, patronů a klientů.

Druhým významem, s nímž se můžeme při užívání pojmu patronát setkat, je pojem *mecenatismo*, který známe z počeštěné verze jako mecenát. Tento pojem vznikl odvozením od jména římského občana **Gaia Cilnia Maecenase**.

Pojem mecenátu odkazuje především k podpoře originálních uměleckých projektů. V tomto smyslu se například vyjádřil i Filaret, který patrona (mecenáše) nazval otcem a umělce matkou uměleckého díla.

Když o *patronátu* hovoří historikové, činí tak většinou v úzce vymezeném smyslu vyjadřujícím vztah mezi nějakou institucí (gilda, bratrstvo či klášter) objednávajícím určité umělecké dílo od určitého umělce, tedy transakci mezi objednatelem a zhotovitelem. Vztahy mezi patronem a klientem, které se často utvářely ještě v průběhu kontraktu, byly především právní, kdy umělec se zavázal vykonat určité služby výměnou za předem stanovenou sumu peněz.

Oproti této zjednodušené definici slova patronát si antropologové a jiní vědci z humanitních věd osvojili definici širší. Podle obecně uznávané definice antropologa Erica Wolfa je *patronát* „vztah mezi nerovnými“, kde jeden z partnerů je zjevně nadřazený vůči druhému v jeho možnostech poskytnout zboží či služby. Zatímco klient (umělec) obdrží hmotný prospěch jako jsou dary a odměny od patrona, patron shromažďuje méně hmotné užítky, jako jsou informace, politická podpora a demonstrace úcty od svého klienta“. Jak ukazují výzkumy, vztahu mezi umělcem a patronem odpovídá více širší antropologická definice patronátu především u prvotřídních umělců, zařazených spíše mezi dvořany, zatímco jednodušší definice historiků a ekonomů se hodí spíše pro umělce druhořadé.

Patron získával díky pobytu známého umělce na svém dvoře velkou proslulost (Lodovico Sforza a francouzský král František I. díky pobytu Leonarda da Vinci) a kromě toho příslib budoucí proslulosti prostřednictvím připomínky jejich životů prostřednictvím díla mistrů.

1.4 Sponzorství

Sponzorství je obchodní vztah mezi poskytovatelem peněz, zdrojů nebo služeb, a jednotlivcem, organizací, kteří nabízejí na oplátku práva a prostor pro prezentaci, která může být využita k získání konkurenční výhody. *Na rozdíl od darů představuje sponzorství většinou plně uznatelný daňový výdaj, určený na propagaci. Firmy za své peníze mohou získat reálný a přímý prospěch. Sponzorství je jasně deklarovaná směna, právní vztah, který je potvrzován uzavřením smlouvy.*

Firma prostřednictvím sponzorství získává pozornost, posiluje dobrou pověst společnosti, získává vazby na místní společnost a odlišuje se od konkurenčních firem. Pro příjemce pak sponzorský dar znamená finanční či hmotnou podporu projektu.

1.5 Charita

Pod pojmem charita je třeba rozumět účinnou lásku k bližnímu, která je postavena na křesťanském základě. Křesťan nehledá ve filantropii, v její ideální podobě, reciprocitu a vzájemnou prospěšnost, jde za hranice rodiny a klanu. Charita se vztahuje se na vše, co bylo stvořeno Bohem. Bernard Bolzano říká: „Povinnost, soucit a myšlenka na Boha jsou tři jediné věci, které nás mají vést a pobízet při našem konání dobra.“ Křesťanská povinnost konat dobro zavazuje každého věřícího podle jeho možností. Bohatí by měli na dobročinné účely přispívat více než chudí. Pojem „caritas“ je tradičně chápán jako soucit jedince s těmi, kdo jsou mimo jeho rodinný kruh: zájem byl o ty, kteří jsou v nouzi, o hladové nebo nemocné. Podobu účinné křesťanské lásky bylo formováno v obecné rovině příkázáním „Miluj Hospodina, Boha svého, celým svým srdcem, celou svou duší a celou svou myslí ... [a] svého bližního jako sám sebe.“ V praktické rovině pak byly skutky dobročinnosti odvozeny od podobenství o milosrdném Samaritánovi, případně od 6 skutků milosrdenství (ve středověku rozšířeno na celkový počet sedmi).

1.6 Altruismus

Charitu není možné zaměňovat s altruismem, který je osvícenským konceptem filozofa jménem Auguste Comte. Altruismus je láska k druhému člověku in abstracto; druhého milujeme proto, že je to jiný člověk, který se od nás liší. Jednotlivci měli být duchovně spojeni s „velkou bytostí“, kterou bylo posvátně chápáno lidstvo, a tuto bytost dohromady držel právě altruismus. Morální povinností jednotlivců proto bylo podle tohoto konceptu sloužit druhým a nadřadit zájmy lidstva zájmům vlastním.

Altruismus je morální princip předpisující upřednostnit účely jiných a potlačit vlastní egoismus; je to nezištná služba bližnímu, ochota obětovat vlastní zájem ve prospěch jiných. *Jedná se o mravní princip, podle něhož je blaho druhého člověka mravně důležitější než mé vlastní, já a vlastní blaho, resp. reálné chování založené na těchto principech nebo jim odpovídající. Altruismus je tedy morální princip i reálné chování, zaměřené na kohokoliv kromě nositele altruismu.*

Comte svým konceptem altruismu určitým způsobem oponoval myšlence individuálních práv a tvrdil, že altruismus je „nacházení smyslu a naplnění v životě“ pro druhé. Jeho altruismus je proto, podle některých kritik, spojen s **kolektivismem**,

kteřý vyžaduje, abychom dobro skupiny stavěli nad své vlastní dobro, a s **morálním rovnostářstvím**, které popírá, že by naši blízcí měli mít přednost před cizími. Při zkoumání filantropických aktivit je možná lépe se tomuto pojmu vyhnout, resp. využívat ho pouze tam, kde můžeme hovořit o altruismu v pravém slova smyslu.

1.7 Filantropie

*Pojem filantropie je možno považovat za termín všem předchozím pojmům nadřazený. Pochází z řeckého *filantropos*, které vzniklo jako složenina dvou slov: *filos* – milující a *anthropos* – člověk. Filantropii lze tedy v obecném slova smyslu chápat jako lásku k člověku, lidumilnost. Použijeme-li Slovník cizích slov, dojdeme k podobné definici: Filantropie – dobročinné pomáhání sociálně slabým, lidumilství, dobročinnost, láska k člověku. Opak misantropie.*

Ekonomové definují filantropii jako „dávání peněz nebi jejich ekvivalentu osobám nebo institucím mimo rodinu bez vysloveného nebo okamžitého *quid pro quo* na účely tradičně považované za dobročinné“. V širším smyslu je „filantropie nezbytnou podmínkou společenské existence a míra, v které se tak děje, má vliv na ekonomickou produktivitu“.

Rozdíl mezi charitou a dnešní filantropií spočívá v tom, že charita je soubor idejí a skutků vyrůstající z křesťanství a vyznačuje se důrazem na osobní službu; zavazuje jednotlivce v konkrétní přímé jednání a spojení mezi lidmi. Filantropie oproti tomu bývá často vykládána odlišně, jako druhý možný způsob poskytování sociálních služeb, hledající příčiny a řešení společenských nemocí a potřeb. Moderní filantropie usiluje o svět, v němž charita nebude potřebná, zároveň platí, že i moderní filantropie může mít kromě sekulární rovněž i náboženskou formu.

Shrnutí kapitoly

Terminologie dobročinnosti je velmi různorodá a užívané pojmy se často překrývají. Proto je důležité umět znát jejich přesný význam a náležitým způsobem je užívat.

Z hlediska ekonomického je oblast dobročinnosti zkoumána prostřednictvím myšlenkového rámce, zvaného ekonomie daru, která zkoumá, proč a jak jsou dary dávány, přičemž se zaměřuje především na otázku reciprocity a přiměřenosti dary. Myšlenka zkoumání ekonomie daru vzešla z antropologických výzkumů starších ekonomických systémů, v nichž byly statky a služby udělovány bez explicitního vyjádření protihodnoty. Ekonomika daru se vyskytovala zvláště ve společnostech, které zdůrazňovaly roli štědrosti.

Pojmy almužny a charity jsou spojeny s duchovním rozměrem daru. Pojem almužna zachycuje vztah mezi darem bohům a darem člověku. Almužna je oběť bohům, která zároveň slouží chudým. Pojem charita je spojen s křesťanstvím a vyjadřuje účinnou lásku k bližnímu.

Pojmy patronát a sponzorství se vztahují k určitému typu společenských směn, které nemají duchovní rozměr a jsou pouze vyjádřením vztahů, fungujících na bázi reciprocity. Patronát, pod který spadají pojmy klientelismu a mecenátu, v sobě shrnuje sérii směn či vzájemné podpory, která spojuje účastníky směny. Tyto vazby

posilovaly sociální soudržnost, umožňovaly podporu umění a ovlivňovaly politická rozhodnutí. Sponzorství je čistě tržní vztah mezi poskytovatelem statků či služeb a příjemcem, který na oplátku poskytuje práva a prostor pro prezentaci sponzora.

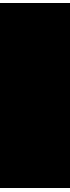
Pojem altruismus je osvícenským konceptem, který doporučuje upřednostnit potřeby druhých lidí, obětovat vlastní zájem ve prospěch jiných. Vzhledem k zaměření tohoto konceptu je třeba využívat pojem altruismus velmi obezřetně.

Filantropie je termín, který lze považovat za nadřazený všem předchozím pojmům, neboť v obecném slova smyslu vyjadřuje lásku k člověku, jak ostatně napovídá i původ tohoto slova.

Otázky k zamyšlení

1. Jaký je rozdíl mezi sponzorstvím a mecenátem?
2. Jaký je rozdíl mezi charitou a filantropií?
3. Za použití otevřených zdrojů najděte dva české a dva světové filantropy a charakterizujte jejich filantropické aktivity.
4. V knize Marcela Mause Esej o daru si přečtěte úvod a čtvrtou kapitolu a vlastními slovy vyložte pojem ekonomie daru a pokuste se uvést, čím může inspirovat ekonoma, věnujícího se oblasti neziskového sektoru.

- **Aristoteles**
- **Římská civilizace**
- **Židovská tradice a počátky křesťanství**
- **Křesťanské kořeny dobročinnosti**

2.

Antika – počátky filantropie

Cíl kapitoly

Cílem kapitoly je stručné představení počátků filantropie v řecké a římské civilizaci. Samotný pojem filantropie, po kterém je pojmenován tento předmět, pochází z řečtiny a vyjadřuje lásku k lidem, která byla nejprve připisována bohům, později i výjimečným lidem, kteří si podle dobových autorů zasloužili být zařazeni do pomyslného Pantheonu výtečníků. Chápání dobročinnosti však v antice nebylo stejné jako v dnešní době, dar byl především vyjádřením ctnosti dárce. Materiální situace příjemce neměla velkou roli, spíše naopak, neboť chudoba byla v řecké civilizaci vnímána negativně a chudí byli vytěšňováni mimo hranice antické dobročinnosti.

Studiem kapitoly budete vedeni k pochopení odlišností mezi řeckým a římským pojetím dobročinnosti, které již více zdůrazňovalo důsledky daru a stanovovalo zásady dobrého daru.

V poslední části kapitoly se seznámíte s dobročinností v židovské a křesťanské tradici, která se od antické liší svým vstřícnějším přístupem k chudým. Bude ukázáno, že dobročinnost, která měla zpočátku především náboženskou dimenzi, dokázala prostupovat různými kulturami a reagovala a vyvíjela se v rámci širší syntézy různých tradic.

Časová zátěž

- 10 hodiny (4. týden v září)

Je všeobecně bráno za dané, že filantropie, tak jak ji známe v západním světě, vychází z etických hodnot odvozených z židovsko-křesťanské tradice. Méně známou skutečností je, že filantropie má své kořeny už v ideálech antiky, v různých ideových koncepcích starověkého Řecka i Říma. Nejlepším důkazem je už samotné slovo filantropie.

Řecké slovo *philantropia* má dlouhou tradici užívání. Původně to byl pojem využívaný v oblasti náboženství, a označoval lásku bohů k lidem. Podle antické mytologie byl prvním dobrodincem lidstva titán Prométheus, který dal smrtelníkům oheň, do té doby výhradní vlastnictví bohů. Protože bohové považovali předání ohně za krádež, potrestal Zeus Prométhea a připoutal ho na vrcholek hory, kde byl vystaven chladu, horku a každodenním útokům orla, živícího se jeho játry. ***Tento mýtus zpracoval Ajschylos (524–456 př. Kr.) ve svém dramatu Upoutaný Prométheus, kde klade Diovy do úst slova, že trest, který Prométhea postihl, je trestem za jeho lásku k lidem (philanthropos). Zde je poprvé doloženo užití slova philanthropos a Prométheus se tak stal prvním známým filantropem.***

Slovo *philanthropia* používá také Aristophanes ve svém Míru, kde chór nazývá boha Herma tím, kdo má z bohů nejvíce rád lidi. V Platónově díle Symposion je Aristofanés jeden z přítomných a nazývá tímtož přídomek (lidí nejvíce milovného boha) boha lásky Érota.

Můžeme tedy dokázat, že od 5. století před Kr. používali Řekové adjektivum *philanthropos* jako přídavné jméno věnované bohům, kteří lidem poskytovali dary či jim byli různým způsobem prospěšní.

Podstatné jméno philanthropia (filantropie) označující člověka máme poprvé doloženo v jednom z Platónových dialogů. Zpočátku bylo používáno pouze pro výjimečné lidi, především vládce. Xenofón (+365 před Kr.) ve svém pojednání O Kýrově vychování označuje Kýra jako šlechetného a velkodušného a používá k tomu slovo *philanthropotatos*.

Sokratés zase praví o králi Kypru Evagorasovi, že spravoval město tak pečlivě a lidumilsky, že návštěvníci ostrova ani tak nezáviděli Evagorovi jeho úřad, jako spíše obyvatelům města záviděli dobrou správu města.

Tento pojem využíval také Démostenés v řadě svých řečí, zvláště pak v řeči *Contra Leptinem*, proti muži, který navrhoval zrušit právo speciálního osvobození od *leiturgií* (viz dále) zaručené dobrodincům státu. Demosthenés v závěru své řeči uvedl, že se jedná o situaci, kdy je lidskost (philanthropia) sešikovávána proti závisti, spravedlnost proti zloůli, a všechno to, co je dobré, proti všemu, co nese zhoubu.

Častější používání pojmu filantropie ve vztahu k lidským bytostem vedlo jen k částečnému významovému posunu. Filantropie sice začala být považována za ctnost, vyskytující se u lidí, avšak zdrojem této ctnosti byli bohové.

Kromě slova *philanthropos* existuje ještě jeden pojem, z něhož vzniklo moderní slovo filantropie – *philanthropa*. Tento pojem se používal od třetího století př. Kr. především v textech, jako byly nápisy na pomníku, a znamenal něco jako výsady a výhody udělené jednotlivci výměnou za finanční podporu městských nebo státních institucí, nebo i soukromých asociací.

Pojem mohl být použit i ve významu darování prostředků veřejným institucím nebo osobám nižšího postavení. Toto použití pojmu odráží základní myšlenku řecké společnosti: **reciprocitu**. Dávání daru byla v antice jasnou ukázkou ekonomie daru, s její reciprocitou i s její zdánlivou dobrovolností. Dárce v antice měl dostat za svůj dar vždy něco nazpět, i kdyby to mělo být pouze dosažení nehmotné pocty nebo vyššího statutu v očích veřejnosti, nebo něco symbolického, jako deska uvádějící jméno donátora či večeře na počest dárce. Dar sám byl nazýván *philanthropon*, a pocta vzdávaná oplátkou byla nazývána rovněž *philanthropon*. Motivací pak byla *philotimia* (záliba ve ctnosti), pojem široce používaný a prezentovaný jako zvláště významná ctnost.

O řecké společnosti víme, že dávání a přijímání takovýchto darů bylo teoreticky dobrovolné, v praxi však velmi často nedobrovolné. V Athénách existovala instituce zvaná *leitúrgie*, což byla neplacená práce plnoprávného občana pro stát, nebo veřejná služba poskytovaná soukromými osobami na vlastní náklady. ***Tato praxe vyplývala ze skutečnosti, že na rozdíl od starověkých říší Orientu Řekové zcela odmítali přímé zdanění, které považovali za urážku důstojnosti plnoprávných občanů. Státní příjmy pocházely z veřejného vlastnictví, doplněné zdaněním cizinců a omezenými nepřímými daněmi.*** Vzhledem k omezenosti veřejných rozpočtů se proto nejbohatší mužové střídali, obvykle po roce, v placení nákladů na některé výdaje státu. Tímto způsobem byly financovány chrámy a náboženské oslavy, veřejné práce, stavba lodí či náklady na divadelní představení (jednalo se o tzv. *chorégie*, kdy pověřený bohatý občan musel na vlastní náklady najmout zpěváky, hudebníky a tanečnický, dát je vycvičit, platit je a opatřit jim úbory a kostýmy). V lepších časech

2. Antika – počátky filantropie

bohatí soupeřili o to, aby mohli ukázat své bohatství a svou starost o obecné dobro. Později se však toto břímě stalo natolik tíživým, že se ho někteří chtěli zbavit.

Kromě toho existovaly tzv. *epidoseis*, dobrovolné dary, které stát vypisoval v dobách nouze. Kdo se rozhodl přispět, jeho jméno a výše částky byly vyvěšeny na veřejném místě, kde zůstal tak dlouho, dokud celou částku nesplatil.

Toto benevolentní uspořádání veřejných financí bylo v té době charakteristické zejména pro demokracii, ostatní vládcí preferovali přímý výběr daní v podobě desátku či pozemkové daně.

Zvláštním příkladem filantropických aktivit ve starověkém Řecku byl kult boha Asklepiea, božstva lékařů. Kolem početných chrámů jemu zasvěcených, rozestých po celém řeckém i římském světě, se soustřeďovala léčebná centra. Božstvo uzdravovalo během noční návštěvy nemocných uložených ve speciální místnosti v chrámu. Vedle této přímé intervence božstva pak samozřejmě pomáhala i lékařská pomoc chrámového personálu.

V některých případech zahrnovalo léčení pobyt v sanatoriu, připojeném k chrámu. Tato možnost byla těm, kteří neměli peníze na zaplacení, poskytnuta zdarma, takže si i Asklépios záhy vysloužil přízvisko boha nejvíce milujícího lidi. Leckdo by mohl být překvapen, proč Asklépiovi kněží poskytují svá zařízení chudým bezplatně, avšak i za tím se skrývala prostá úvaha. Více uzdravených znamenalo větší věhlas boha a jeho konkrétního chrámu, což se odrazilo v růstu příjmů od více zámožných, kteří se přijeli v důsledku dobré pověsti místa léčit a tuto léčbu zaplatili. Jednalo se tedy o dobrou strategii.

Ekonomická hrozba, plynoucí z onemocnění, byla závažná zejména u nižších tříd. Asklépios byl proto uctíván jako bůh, který pomáhá lacino, neboť jako dostatečnou satisfakci přijme i drobnou oběť. S žádostmi o uzdravení se na něj obraceli především ti, kteří byli chudí.

Zvláštním rysem řecké dárcovské kultury bylo – z dnešního pohledu – zaměření se na situaci toho kdo dává. ***V antické filosofii měly motivy dávání jen málo společného s materiální situací příjemce, a pokud zohlednění situace příjemce nějakým způsobem ovlivňovalo udělení daru, pak pouze v tom ohledu, zda je příjemce schopen opěťovat tuto podporu. Od Aristotela po Seneku se úvahy o dárcovství, ať už jednotlivce či státu, odvíjely od poskytnutí těch statků, které považoval za nejvíce žádoucí dárce, nikoliv příjemce.***

Specifikem řecké společnosti byl, v kontrastu k židovské či křesťanské společnosti, postoj k bohatství a k chudobě. Bohatství, či alespoň dostatečné prostředky, byly všeobecně považovány za předpoklad ctnostného života. Bohatství bylo nejen nezbytné k životu, ale bylo nutné k životu ctnostnému, který zahrnoval i náležité užívání bohatství. (viz Aristoteles, *Etika Nikomachova* (4.1–4.1.45) Oproti tomu chudoba byla představována jako něco, čemu je nezbytné se vyhnout, něco, co snižuje společenské postavení. Ztráta bohatství vedoucí k chudobě byla něčím obávaným. Řekové rozlišovali dva druhy chudoby, *penia* a *ptochia*. *Penia* byla „nedostatek či nouze“. *Penes* byl člověk, který byl sotva schopen starat se o živobytí. To byly podmínky většiny populace antického světa, který mezi chudé zahrnoval i ty, co pracovali rukama, protože manuální práce nepožívala v řecké společnosti žádnou úctu.

Druhý druh chudoby, *ptochia*, byl horší. *Ptochos* byl ten, kdo byl naprosto bez prostředků a snížil se k žebrání. Žebráky si společnost ošklivila a dílem se jich bála. Platon ve své Republice vypovídal žebráky ze svého ideálního státu na základě domněnky, že jsou to pravděpodobní kapsaři, zloději, vykradači chámů a kriminální typy obecně. Tito lidé stáli mimo milosrdenství, byli vytěsněni za hranice antické dobročinnosti.

2.1 Aristoteles

Jednou z nejvýznamnějších osobností, které se věnovaly úvahám o filantropii, byl **Aristoteles** (384–322 př. Kr.) Ve své knize *Etika Nikomachova* v diskusi o přátelství poznamenává, že přátelství zdá se být přirozeným instinktem, protože chválíme ty, kteří milují své bližní. Filantropický u něj znamená laskavý či lidský, bez odkazů na veřejné dary či pomoc potřebným.

Aristotelská ctnost přímo spojená s dáváním má málo co do činění s láskou k člověku. Dar je vydáván pro ušlechtilost dávání, a ctnostný člověk dává pravým lidem tu pravou částku ve správný čas, a plní všechny jiné podmínky správného daru. Řádný dar pramení přímo z charakteru jednotlivce a z jeho touhy dosáhnout štěstí prostřednictvím řádného života a chvályhodných skutků. Ti praví lidé pro obdarovávání jsou rodina, přátelé a spoluobčané, kteří sdílí dárcův sklon ke ctnosti a také dávají správným způsobem.

Marnotratníka odsuzoval ani ne tak kvůli důsledkům jeho jednání, ale kvůli kvalitě jeho charakteru. Pokud jsou totiž veřejně vynakládány velké sumy, postupuje se od velkodušnosti k velkoleposti, avšak základní důvod ctnosti se nemění. „Takový muž je umělec ve výdajích. Umí rozlišit, co je vhodné, a tak vynaložit velké sumy s dobrým pocitem. Jestliže však utrácí s chutí a marnotratně, bez řádné kalkulace, je špatný dárcem; bude přemýšlet spíše o tom, jak vytvořit projekt co nejvíce vznešený a okázalý, namísto toho, aby přemýšlel, kolik to stojí a jak by se to dalo udělat laciněji.“

Veškerá odlišnost klasické etiky spočívala v tom, že klasičtí autoři si nejprve položili otázku, jak by měl vypadat dobrý a uvážlivý život. Po stanovení toho, jaké by naše životy měly být, bylo potřeba vytvořit takový druh lidí, pro které je tento správný život přirozený, lidí takové povahy, pro které ctnostné jednání samozřejmé. To je důvod, proč svobodní jednotlivci měli dávat svobodně a s potěšením. Ctnostný člověk měl dávat a chtěl dávat, zatímco člověk zlý chtěl držet, co má, a dávat pouze za různých omezujících podmínek.

My přirozeně chceme, co je dobré, a i když chceme také dobro pro druhé, určitě neupíráme totéž sobě. Podle Aristotela nejlépe odůvodněné a dobrovolné jednání je přesně to, které je ve shodě s ctností a protože ctnost je uvnitř milována, a to jednání, které je nám nejvíce vlastní, je jednání ctnostné, milujeme tedy sami sebe. Obvyklá kritika sebelásky není nic než nesprávný způsob odsouzení lakomé chamtivosti a druh povahy, kterou Aristoteles nazývá lakotný, škudlivý a skrblivý. „Pokud někdo touží po ochraně bohů, musí konat skutky zbožnosti; jestliže chce být člověk milován svými přáteli, musí jim pomáhat; jestliže chce být oceňován městem, musí mu sloužit.“ Spíše než ducha křesťanské charity a spíše než dnešní

chápaní altruismu, to odráží chápání daru tak, jak ho popsal Marcel Mauss ve svém Eseji o daru.

Tato definice v kostce vystihuje význam obdarovávání v tradičních a starověkých společnostech, který spočívá v reciprocitě. Dary utváří přátelské vztahy a tudíž utvářejí sociální síť, a proto „musím být daleko více opatrný při vybírání příjemců svých darů než při výběru příjemců svých půjček“.

2.2 Římská civilizace

Římská kultura v období 1. století před Kristem byla vůči dobročinnosti ještě více otevřená. Cicero (106–43 př. Kr.) napsal, že „cokoliv laskavého může být poskytnuto bez osobní ztráty, by mělo být uděláno, a to i pro neznámého člověka.“ Ve svém spise O povinnostech ovšem upozorňuje na tři nebezpečí, kterým by se měl člověk dávající dar vyhnout:

- Dar by neměl uškodit příjemci, ani jiným osobám
- Dar by neměl překročit dárcovi prostředky a neměl by uškodit jeho rodině
- Dar by měl být v souladu se zásluhami obdarovaného a měl by zohledňovat charakter obdarovaného, jeho vztah k dárci a jeho služby

Z těchto tří považoval Cicero za nejdůležitější první, neboť může poškodit více lidí, zatímco další dvě nebezpečí se týkají výhradně dárců.

Protože pomáhat druhým zahrnovalo podle Cicera úsilí, považoval proto dávání peněz za morálně nižší. Dobrosrdečnost v tomto případě záležela na velikosti dárcovy peněženky, která omezovala počet lidí, jimž mohlo být pomáháno, a která mohla přerušit tok štědrosti. Naopak, ti, kteří pomáhali druhým nepeněžními způsoby, získávali dvojnásobnou zásluhu. „Čím více pomáhají, tím více spojenců budou mít ve svém dobrém díle a tím lépe jsou připraveni na existenci velkorysejších služeb.“

Cicero rozdělával dárců peněz do dvou skupin: na marnotratné a velkorysé. Litoval toho, že první skupina plýtvá penězi a staví na odiv své bohatství a získává popularitu rozdáváním jídla, pořádáním oslav, gladiátorských zápasů a bojů se zvířaty. Tyto pokusy zalichotit veřejnosti neměly podle Cicera žádné trvalé pozitivní důsledky a byly brzy zapomenuty.

Oproti tomu velkorysí dárci dávali peníze, aby vykoupili otroky, podporovali nadané talenty nebo platili dluhy svých přátel. Velkorysost v těchto věcech byla přiměřená, poskytování dobročinnosti v těchto věcech bylo účelné a dary byly udělovány s pozorností a skromností, vyhýbající se nekritickému rozdělování darů a sledující zlatou střední cestu, která zohledňuje jednotlivé osudy.

Seneca mladší (4 před Kr.–65 po Kr.) byl filosofem, dramatikem a rádcem císaře Nera. Jeho pohled na dárcovství, zachycený ve *Spise o dobrodiní* (De Beneficiis) byl velmi podobný Cicerovu. Zdůrazňoval náležitost daru vzhledem k dárci i k příjemci – neměli bychom dávat ani větší ani menší částku než je přiměřené pro někoho v našem postavení. „Některé dary jsou příliš malé na to, aby mohly být vydány z rukou velkého muže a jiné jsou zase příliš velké na to, aby mohly být přijaty.“ Důrazně upozorňoval na to, že některé dary mohou být i nevhodné. „*Nechat se uprosit*

lidmi žádajícími věci, které jim přinesou zkázu, to je krutá dobročinnost. Tak jako nejkrásnější činností je zachránit někoho proti jeho vůli, i když nechce být zachráněn, stejně tak uštvět někomu na jeho žádost něco zhoubného znamená pro něj něco nebezpečného, třebaže to bude ze začátku vypadat jako věc dobrá a milá.“

Seneca se ve svém spise snažil systematicky pojednat o dobrodiních. Dobročinnost definuje jako laskavý čin, který přináší radost při dávání i přijímání. Je to akt dobré vůle, a proto nezáleží ani tak na tom, co se dává, ale jakým způsobem se to dává. Dobrodiní nemá být poskytováno kvůli zisku, a to je jeho nejcennější vlastností. Dobrodiní je pouze určitý závazek, který vyvolává vděk, kterému Seneca přikládá velký společenský význam, nevděčnost naopak kazí dobré společenské vztahy. „Mezi dvěma lidmi budiž pro dobrodiní tento zákon: Jeden aby zapomněl, co dal, a druhý aby nikdy nezapomněl, že něco dostal.“ V pojetí Senecy tedy vidíme vymezení se proti starší antické tradici daru jako reciproční směny.

Přes všechnu skromnost, kterou Seneca hlásal, žil velice bohatým životem a lidé mu tuto dvojakost často vyčítali. Seneca na to odpověděl: „Nejsem mudrc a ani jím nebudu. Proto ode mě můžete žádat nikoli, abych byl roven nejlepším, ale abych byl lepší než špatní. Postačí mi, zbavím-li se každý den nějaké nectnosti a pokárám-li své chyby. Až budu moci, budu žít, jak se sluší. Zbožňuji ctnost a půjdu za ní, i když se za ní budu plazit ve velké vzdálenosti.“

2.3 Židovská tradice a počátky křesťanství

Tradice Starého i Nového zákona se od antického pojetí dobročinnosti významným způsobem odlišuje. Zatímco v antice bylo udělování darů především ctností dárce, v židovské a křesťanské tradici je zdůrazněna role daru jako almužny. V četných textech tóry se Bůh deklaruje jako ochránce chudých a utlačovaných. Prikazuje lidem (Exodus 22:21–27), aby jednali vůči chudým podle jeho příkazů. To je základní východisko židovské i křesťanské dobročinnosti, a je to v ostrém kontrastu s tím, co známe z antického světa, který chudé vytěsňoval na okraj společnosti. Je to kontrast tím silnější, pokud si uvědomíme, že v řeckých překladech hebrejských textů bývá často uvedeno slovo *ptochos*, hovoří se tedy o chudých z úplného dna společnosti.

Starý zákon obsahuje celou řadu příkazů dávat chudým a prokazovat laskavost všem. Deuteronomium obsahuje upozornění, že „chudí nikdy nezmizí z povrchu zemského“ a ukládá věřícím štědrost, prikazuje dávat nebo půjčovat chudým, cokoliv potřebují a slibuje, že Bůh dá požehnání těm, kdo tak činí. Filantropii jako lidskou ctnost uvádí **Filón Alexandrijský** (20 př. Kr.–50 po Kr.), představitel židovské filosofie, ve svém spise *O ctnostech*. Zde uvádí čtyři ctnosti: lidumilnost (*philanthropia*), statečnost (*andreia*), kajícnost (*metanoia*) a ušlechtilost (*eugeneia*). Nejvíce prostoru pak věnuje pojmu *philanthropia*, který vykládá prostřednictvím Tóry. *Lidumilnost vysvětluje v pojmech Mojžíšova zákona – zmiňuje příkázání proti lichvě, o vyplácení mzdy dělníkům, o nevhodném převzetí dluhu (Deuter 24:10), o desetině nesklizené úrody pro chudé (Lev 19:19, 23:22) o sabatických letech (Exod 23:10) a o milostivých letech (Lev 25:8). Toto právo platí pro Izraelity,*

zároveň je ale určeno i pro jednání Izraelitů vůči cizincům (Lev 19:33) i nepřátelům (Deuter 20:10, Exod 23:4–5). Tyto příklady proto podle Filóna ukazují, že smyslem Mojžíšova zákona je vytvořit mír a přátelství mezi lidmi. Základním zdrojem philanthropia je tedy Bůh, který je i v řecko-židovské literatuře popisován jako philanthropos.

V období kolem počátku našeho letopočtu dostala židovská dobročinnost organizovanou podobu. Vznikly fondy pro chudé, které spravoval představený synagogy. Kromě toho existovala tradiční forma dobročinnosti, tzv. cedaka. Každý spravedlivý měl povinnost přispívat ke zmírnění chudoby nejméně desetinou svých příjmů.

Nejvyšší formou pomoci chudému samozřejmě bylo, aby si uměl vydělávat sám. Pokud povinností každého bylo pomáhat chudým, povinností chudého bylo usilovat, aby nezůstával na podpoře déle, než je nutné, vyhýbat se nutnosti čerpání podpory. Dobročinnost dále neměla ohrozit finanční stabilitu samotného dárce. Zde je poprvé naznačen určitý závazek bohatých vůči chudým ruku v ruce s jistým právem chudých na část jejich bohatství.

Maimonides (1135–1204) v jednom ze svých děl shrnuje pravidla a tradice vztahující se k dobročinnosti Židů, rozvíjené po tisíciletí. První kapitola pojednává o „podílu chudých“, části pole nebo sadu, ponechané nesklizené vlastníkem, takže chudí si mohou pomoci sami. Další kapitoly se věnují sbírání a rozdělování dobročinných fondů a zásobáren jídla. Potravinové dary chudým byly vybírány denně, dobročinné peněžní fondy každý pátek. Potravinové dary byly pro všechny chudé (i jinověrce), zatímco dobročinné fondy byly rozdělovány pouze chudým členům židovské komunity. Zásady zde zachycené zdůrazňují, že dary by měly být udělovány laskavě a ohleduplně, jak je to jen možné. Kapitola 7 o povinnostech a prioritách uvádí, že pokud chudý muž odmítá přijmout dobročinnost, měl by být obdarován jiným způsobem, formou osobního daru nebo půjčky. V kapitole 10 vyjmenovává 8 stupňů dobročinnosti.

8. Dávat zdráhavě, s nechutí.
7. Dávat radostně, avšak méně, než je člověk schopen.
6. Dávat poté, co byl požádán.
5. Dávat aniž by byl požádán.
4. Dávat neznámému příjemci, který však zná Vás.
3. Dávat někomu, koho znáte, kdo však zná Vás.
2. Dávat neznámému příjemci, který nezná Vás.
1. Pomáhat potřebným osobám stát se samostatnými, ať už prostřednictvím darů, půjček nebo poskytnutím práce.

Dobročinnost je podle Maimonida určena především k označení láskyplné laskavosti rozšířené i na ty, kteří nemají žádný nárok vzniklý příbuzenstvím nebo úzkým vztahem k dárci.

2.4 Křesťanské kořeny dobročinnosti

Principy křesťanské dobročinnosti vycházejí z židovské tradice a staví na známé definici největšího přikázání: „Miluj Hospodina, Boha svého, celým svým srdcem, celou svou duší a celou svou myslí. To je největší a první přikázání. Druhé je mu podobné. Miluj svého bližního jako sám sebe. Na těchto dvou přikázáních spočívá celý zákon i proroci.“

Křesťanství vycházelo ze stejných postojů k bohatství a k chudobě jako Židé. Prvními křesťany byli Židé a církev se zrodila jako židovská sekta. Záhy se však rozšířila mimo hranice Svaté země a přizpůsobila se podmínkám pozdně antického světa. Nejstarší křesťanské texty jsou dochovány v řečtině, takže můžeme konstatovat, že i v Novém Zákoně se vyskytuje pojem philanthropia, a to hned dvakrát – jednou byla tímto slovem označena vlídnost obyvatel Malty, kteří přijaly Pavla a jeho druhy, kteří ztroskotali na cestě do Říma. Druhé použití odkazuje na laskavost Boha, který poslal svého syna jako Spasitele. (Titus 3,4). Výskyt tohoto pojmu v křesťanských textech je nicméně vzácný a více se používá až od 3. století.

Z hlediska dobročinnosti tedy navazuje křesťanská tradice plynule na tradici židovskou. „Kdo tě donutí k službě na jednu míli, jdi s ním dvě. Kdo tě prosí, tomu dej, a kdo si chce od tebe vypůjčit, od toho se neodvracej.“ Ježíš se držel starozákonní víry v povinnost a prospěšnost dobročinnosti, ale zdůrazňoval, že by se měla vykonávat ve skrytosti, bez okázalých projevů bohatství či zbožnosti. Křesťanství klade velký důraz na pomoc chudým a opomíjeným, jak k tomu nabádá podobenství o milosrdném Samaritánovi. Identifikace s „jedním z nepatrných bratří“ souvisela s požadavkem odmítnutí sebezájmu a sebelásky. Filantropie v křesťanském pojetí musela být spojena s láskou k Bohu a k bližnímu, jinak nebyla plodná.

Kázání Ježíše z Nazareta mohou být interpretovány jako radikální pojetí židovské tradice, avšak v něčem ji překonává. Až dosud negativně vymezené Zlaté pravidlo (Nečiň jiným, co nechceš, aby jiní činili tobě) dostává pozitivní formulaci – čin jiným, jak chceš aby činili tobě. Proto již od počátku poskytovala církev systematickou pomoc chudým a nemocným. Dobrým příkladem toho, jak církev k chudým přistupovala, či si přála přistupovat, je legenda o jáhnu Vavřinci, který za pronásledování křesťanů ve třetím století dostal od římských úřadů za úkol shromáždit a vydat „všechny poklady církve“. Vavřinec, který byl za Valeriánova pronásledování jáhmem, „ekonomem“ římské obce, si vyžádal lhůtu jednoho dne, aby je mohl shromáždit, a příštího dne přivedl úředníkovi všechny ubožáky a žebráky, které římská církevní obec živila. Tato legenda vypovídá o tom, že církev si plně osvojila charakteristiku zastánkyně vděčenců lidské společnosti a vnímala je jako „nejdrahocennější poklady církve.“ Idea křesťanské dobročinnosti, která se v této legendě zrcadlí, zůstává pro církev stálým měřítkem její činnosti.

V pozdní antice fungovala dobročinnost paralelně jak pod světskou, tak i církevní správou. Vladaři, bohatí jednotlivci a později i křesťanská církev, zakládali špitály a sirotčince, rozdělovali potraviny a v průběhu času vytvářeli různé formy pomoci potřebným. Při zkoumání ranných filantropických aktivit setkáváme s problémem obtížného rozlišování, zda se jednalo opravdu o lidumilnost. V antickém Římě byly rozsáhlé veřejné práce vyhrazeny císaři: byl v tom úmysl potlačit oblíbené rivaly nebo zahrnout město božskou přízní prvního občana? Nevíme, zda ustanovování

těchto institucí se dělo z filantropických pohnutek či ze státních důvodů, avšak již samo zaměření se na chudé bylo něčím novým.

Existují dva názory na spojitost pozdní antiky a raně křesťanské dobročinnosti. Demetrios Constantelos tvrdí, že křesťanské *agape* se vyvinulo jako přímé dědictví řecké filantropie a vidí jasnou kontinuitu společenského étosu. Na druhé straně francouzský historik Paul Veyne tvrdí, že objevování kontinuity mezi antickou filantropií a křesťanskou charitou je iluze, že pojem antické pohanské dobročinnosti byl opakem zbožného a dobročinného díla křesťanů, lišící se v ideologii, v příjemcích a v zprostředkovatelích, v motivaci těch, kdo tyto aktivity zajišťovali a v jejich jednání.

Basil Veliký (329–397) rozlišoval mezi skutky lásky prokazovanými potřebným chudým a mezi nahodilým dáváním žebrákům, které považoval za málo smysluplné. V Cesareji, kde byl biskupem, založil útulek pro poutníky, sirotky, nemocné a staré lidi. Káral bohaté, že zanedbávají chudé a zároveň obhajoval systematickou správu a zajišťování rozdělování pomoci. V dopisech, citovaných i reformátory charitativních aktivit v 19. století, uvádí, že ti, kteří dávají strádajícím a lidem skutečně potřebným, dávají Bohu a budou odměněni, kdežto ti, kteří dávají každému tulákovi, hází to psovi, jež je v nesnázích kvůli své špatnosti, a proto není politováníhodný.

Sv. Augustin (354–430) věděl, že i pro člověka s nejlepšími úmysly je nemožné pomoci všem, kteří jsou v nouzi. Ve spise *De doctrina christiana* uvedl výstižný příklad: předpokládejme, že máte k dispozici dar, který můžete dát jen jedné osobě. Jestliže může být obdarováno více osob a žádná z nich nemá větší potřeby než druhá a žádný nemá větší nárok vůči druhým, pak nejspravedlivější cesta, jak rozhodnout mezi nimi je losování. Zde dal jasný návod, jakými cestami se mají ubírat myšlenky křesťanského dárce. *Nejprve měly být zváženy potřeby a práva, v případě rovnosti mělo být ponecháno rozhodnutí na prozřetelnosti.*

Od doby císaře **Konstantina** docházelo k symbióze státu a církve, kdy biskupové přibírali úkoly a povinnosti, které dnes náleží do kompetence světské administrativy, především od 5. století, kdy západní provincie říše oslabovaly barbarské nájezdy a přestávala fungovat civilní administrativa. Jediné struktury, kterým se podařilo v těchto ztížených podmínkách přetrvávat, byla biskupství a církevní správa vůbec. Ta postupně přejala funkce a úkoly světské správy a zajistila na územích, jimž vládli barbaři, alespoň minimální přetrvání dosavadní úrovně antické civilizace. Časem připadla církvi i správa státního programu distribuce potravin.

„Skutečným představitelem podrobeného obyvatelstva nebyl římský úředník nebo právník, ale křesťanský biskup. . . Organizoval obranu svého města, jednal s barbar-skými náčelníky a především byl představitelem nové duchovní společnosti i staré světské kultury.“ Nový statut biskupů, jenž byl v očích představitelů nebo dědiců antické civilizace jen východiskem z nouze, čekala velká a dlouhá budoucnost. Církevní hodnostáři, biskupové a později i opati velkých klášterů, zaujali v tomto systému nezastupitelné místo už jen proto, že v té době pouze příslušníci duchovního stavu ovládali čtení a psaní. Jen oni tedy byli schopni vést kanceláře negramotných panovníků a zastávat úřady, které si vyžadovaly vyšší míru vzdělanosti. Církevní struktura prokázala větší odolnost než struktury světské a stala se nejdůležitější institucí společnosti v nadcházejícím období.

Shrnutí kapitoly

Pojem filantropie jako takový se zrodil v antickém Řecku, aby vyjádřil lásku bohů k lidem. Později začala být lidumilnost připisována i lidem samotným, zejména vládcům či významným dárcům. Dávání darů bylo v řeckém pojetí ctností, která měla význam především pro dárce.

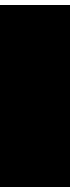
Římská kultura byla vůči dobročinnosti ještě více otevřená a zahrnovala i lidi neznámé a chudé. Cicero již prosazoval myšlenku, že dobročinnost je především vyjádření osobních postojů jednotlivce a vyjadřuje úsilí, proto doporučoval jako morálně vyšší nepeněžní, osobní formy pomoci. Podobně jako Seneca poukazoval na důležitost správného daru, který by neměl škodit, ale pomáhat.

Zatímco v antice byl dar vyjádřením ctnosti dárce, v židovské a křesťanské tradici byla zdůrazněna role daru jako almužny. Židovská dobročinnost ve prospěch chudých již získala organizovanou podobu a položila základy systematické péče o chudé. Na to později navázalo křesťanství, které dobročinnost spojovalo s láskou k Bohu a k bližnímu a kladlo velký důraz na pomoc chudým a nemocným. Na sklonku antiky přebraly křesťanské instituce řadu úkolů a povinností státní administrativy, neboť ta přestávala fungovat. Církev přetrvala jako jediná fungující organizace, schopná správy a administrativy společnosti ve větším měřítku.

Otázky k zamyšlení

1. Lze považovat římské leitúrgie, semiobligatorní dary, za pokračování principů ekonomie daru, převedených do světa, ve kterém již existují peníze?
2. Příběh o Prométheovi nastoluje otázku, zda pouhá ztráta exkluzivity může být považována za narušení vlastnických práv. Pokuste se, na základě ekonomické argumentace, prokázat, zda antickým bohům byla odcizením ohně způsobena újma.
3. Nalistujte si v Bibli knihu Exodus a nalezněte konkrétní přikázání dobročinnosti.

3.

Ranný středověk

Cíl kapitoly

V této kapitole poznáte různorodé formy dobročinnosti, které se etablovaly po pádu římské říše a z nichž vycházely i pozdější charitativní instituce vrcholného středověku. Seznámíte se s fenoménem klášterní pohostinnosti a masového almužnictví v ranně středověké společnosti.

Časová zátěž

- 4 hodiny (4. týden v září)

Počínaje érou císaře Konstantina začalo křesťanství ovlivňovat strukturu institucí římského světa. Zásada „pomáhat chudým v jejich potřebách“ byla uzákoněna, takže charitativní činnost se stala záležitostí veřejnou, stejně jako třeba výkon spravedlnosti.

V 5. a 6. století ustoupila městská ekonomika antického světa z latinského západu a spolu s ní upadla i římská civilní správa a tedy i světská podpora veřejné chudinské péče. Biskupové tento závazek převzali, neboť k tomu nabádali jak papežské dekry, tak i závěry koncilů, zejména koncilu v Orleans v roce 511. ***Církevní vlastnictví bylo považováno za „dědictví chudých“; biskup měl jako „otec chudých“ věnovat část výnosů z tohoto majetku na péči o chudé, ve venkovských oblastech byla chudým rozdělována třetina výnosů. Od biskupa se očekávalo, že bude příkladem osobní štedrosti a bude vybízet kleriky i laiky ke skutkům dobročinnosti.***

S úpadkem měst a přesunem problému chudoby do venkovských oblastí v sedmém století se přesunovaly i charitativní aktivity od městských biskupských stolců na venkovská opatství a kláštery, jejichž hospici převzaly odpovědnost za pomoc chudým stejně tak jako odpovědnost za poskytování pohostinství poutníkům. Maticula (seznam chudých lidí, o které bylo pečováno na náklady církve) a noclehárny byly sice i nadále udržovány u katedrál, ale kolem devátého století, díky trvalému úpadku měst a rostoucímu vlivu řádu sv. Benedikta, převážily významem i množstvím klášterní útulky.

Benediktinská opatství a katedrály byly v té době hlavními dobrodinci ve společnosti. Očekávalo se, že církve věnuje své materiální zdroje k péči o komunitu, a komunita naopak měla vhodnými dary a odkazy majetků tuto péči umožňovat. Dary zajišťovaly jak dobro duchovní, tak i dobro tělesné.

Dobročinnost a pohostinství byly ve středověku integrální součástí klášterního života, jak to doporučovala čtvrtá kapitola Benediktovy řehole. V 53 kapitole byla nastíněna povinnost a doporučené formy klášterní pohostinnosti. O hosty se mělo pečovat, jako by to byl sám Kristus. Od devátého století benediktini rozlišovali mezi hosty chudými a bohatými, a měli ubytovnu jak pro bohatší, tak i pro ty chudší. Rozdělování almužen v útulku chudých bylo úzce spojeno s liturgickými obřady a zvyklostmi. Kromě rituálu *mandatum* (mytí nohou chudým na Zelený čtvrtek) a rozdělování darů chudým v době postní a v období velikonoce, byl v kláštřech pravidelně vydržován symbolický počet chudých – 12. V benediktinské spiritualitě hrály zásadní roli liturgické úkony; pomoc chudým byla až na druhém místě, byla spíše prostředkem než cílem.

Chudoba byla v tomto období promyšlena spíše v kategoriích moci a síly. Chudí byli bráni spíše v protikladu k mocným, než k bohatým. Řeholníci byli považováni, a sami se považovali, za chudé pro Krista; zřekli se osobní moci a vlastnictví, žili v určitém zajištění jejich společného blahobytu a byli oprávněni rozdělovat dary věřícím. V očích bohatých donátorů skutečnými chudými byli tito dobrovolní chudí, řeholníci, kteří se měli přimlouvat za jejich spasení.

Specifické otázky řešily kláštery, které ležely na poutních trasách a které musely interpretovat zásady Benediktovy regule s ohledem na své možnosti. Počet „všech“ hostů, kteří měli být v klášteře přijati, tak měl být limitován kapacitou kláštera

Kolektivní almužnictví se po celý středověk vyznačovalo masovým charakterem. Například v klášteře Saint – Riquier se denně starali až o 300 chudých, 150 vdov a 60 kněží. Panovník uděloval četné almužny když objížděl zemi, a rovněž při příležitosti některých svátků. Životopis francouzského krále Roberta II. (+1031) líčí, jak v každé ze svých rezidencí rozdával chléb a víno 300 až 1000 chudým a v posledním roce svého života podporoval během postního období každý den 100–200 chudáků.

S almužnami byly také často spojeny vzpomínky na zemřelé. V klášteře Reichenau si úmrtí některého z mnichů připomínali více než třicet dní, během nichž se kromě modliteb za zemřelého také udělovaly almužny – poprvé stu, pak dvěma stům, potřetí třem stům a posléze čtyř stům chudých.

Všechny tyto raně středověké instituce klášterní i biskupské přetrvaly až do pozdního středověku bez větších změn, jen málo modifikované náboženským oživením jedenáctého a dvanáctého století. Nové církevní řády, zvláště cisterciáci ve dvanáctém století, prohloubily tento vzor dobročinnosti bez větších změn. Archivy cisterciáckých domů dávají informace o rozsáhlém rozdělování potravin v dobách hladu, množství hospiců a pravidelného rozdělování almužen. ***Pravidelné udílení almužen u bran kláštera v Cluny dosahovalo ohromných rozměrů – rozdávání masa se týkalo stovek chudáků, běžné stravování u společného stolu, když si zde připomínali zemřelé mnichy se týkalo v polovině 12. století 10 000 osob v průběhu celého roku (tj. v průměru 27 denně).*** To však překračovalo ekonomické možnosti kláštera a tak byl počet zádušních porcí omezen.

Od 11. století probíhají na Západě významné hospodářské a demografické změny. S růstem objemu obchodu a rozvojem peněžní ekonomiky přišel dramatický růst populace, rostla mobilita a docházelo ke koncentraci obyvatelstva ve městech, v nichž se rozvíjel obchod a řemeslo. Kláštery ztratily svou úlohu hlavních center dobročinnosti, kterými se znovu stala města. Chudí, potulní i usazení ve městech, se stali početnějšími a tedy i více nápadnými. Duchovní i intelektuální obrození spolu s růstem ekonomiky i společnosti transformovalo středověký přístup k chudobě a podpoře chudých jak v oblasti ideové, tak i v praxi. Průsečík mocných ekonomických sil a neméně důležitých náboženských idejí dal vzniknout novému osobnímu i společenskému významu charity. Charita se začala zaměřovat stále více na méně šťastné členy společnosti, jejichž počty narůstaly.

Shrnutí kapitoly

S úpadkem ekonomiky se od 5. a 6. století přebírají biskupové stále častěji péči o chudé, přičemž tato veřejná forma podpory je poskytována z církevního pozemkového vlastnictví. S úpadkem měst a přesunem problému chudoby na venkov získávají významnou roli v zajištění dobročinnosti i velké kláštery benediktinů, umístované mimo městská centra.

- Žebravé řády a nové pojetí chudoby
- Scholastika a problém chudoby
- Příjemci dobročinnosti
- Teorie dobročinnosti ve vrcholném středověku
- Praxe středověké dobročinnosti

4.

Vrcholný středověk

Cíl kapitoly

Tato kapitola si klade za cíl představit strukturu dobročinnosti v období vrcholného středověku, která na jedné straně vycházela z nového chápání chudoby jako duchovní ctnosti a chudým vymezovala zvláštní společenskou roli, a na straně druhé kontinuálně řešila starou otázku, jak dávat dobře. V té době vykristalizovaly dva přístupy k udělování darů, z nichž jeden byl méně přísný, druhý naopak testoval situaci příjemců a hodnotil, zda jsou oprávněnými žadateli. Charita byla v té době poskytována především prostřednictvím náboženstvím motivovaných soukromých aktivit. Nejvýznamnější instituce dobročinnosti toho období jsou v textu podrobněji rozebrány. V dárcovské praxi tohoto období se objevují postupy a zvyklosti, které se využívají i v dnešní době.

Časová zátěž

- 16 hodin (2. týden v říjnu)

Doba vrcholného středověku byla dobou změn ekonomických i politických institucí. Rostla populace, regionální i mezinárodní obchod, rozvíjely se nové technologie a měnila se struktura společnosti. Změny se dotkly i oblasti dobročinnosti, kde hrála stále větší úlohu dobročinnost soukromá, vyrůstající vedle dobročinnosti církevních institucí. ***Můžeme proto hovořit o určité laicizaci dobročinnosti, kdy výkon dobročinnosti spočívá ještě plně na křesťanských základech, avšak v rostoucí míře je organizován představiteli světských institucí.***

V ranném středověku cirkulovaly almužny mezi vlastníky půdy na straně jedné, a kláštery a katedrálami, které připojily ke svým náboženským službám také odpovědnost za zajišťování veřejných potřeb, na straně druhé. Avšak s růstem peněžní ekonomiky a návratem městského života se začaly objevovat nové úvahy o roli chudých, vracející se nesměle k textům Augustina a jiných církevních otců, spojujících křesťanskou lásku (charitu) se spravedlností. Byla zdůrazňována povinnost bohatých dávat, nikoliv prostě jako zabezpečení se proti pecku, ale jako záležitost řádného křesťanského úmyslu. Tato myšlenka přinesla ovoce v různých typech veřejných výdajů, řešících problémy 12. století.

Dobročinnost byla podporována prostřednictvím kázání a kajícíckou praxí, kde byly dobré skutky představovány jako protiváha lakomství. Je to ostatně právě důraz na charitu jako protijed proti lakomství, který je novinkou a zároveň charakteristickým znakem 12. století. Tradiční středověká morálka byla nepřátelská vůči prvkům nové ekonomiky, zahrnujícím peníze, směnu a tvorbu zisku. Změny v ekonomice nám dokládá velké množství satirické literatury, která vyjadřuje obavu z morálních důsledků peněz, onoho kořene zla. Převládaly názory, že nejlepší zbraní proti korumpujícím vlivům peněz je dobrovolná chudoba a/nebo charita. Až myslitelé ve třináctém století, kteří o penězích uvažovali v pojmech měřítko hodnoty věcí a prostředku směny, viděli schopnost dárce udělovat charitativní dary jako možnost, která může zpětně ospravedlnit braní zisku.

Církev povzbuzovala zbožnost a dobročinnost i jiným způsobem. Od 12. století dále se důležitým zdrojem prostředků určených na dobročinnost staly odpustky, slibující zkrácení doby setrvání v očistci výměnou za dary věnované věřícími na instituce

pečující o chudé. Lze zaznamenat vzestup v zakládání a opravování špitálů a rostoucí výskyt dobročinných asociací ve městech po celé Evropě, to vše jako součást nového promyšlení pojmu křesťanské lásky a její role v sociálním a ekonomickém systému.

Tato proměna zbožnosti a dobročinné praxe souvisela s – alespoň částečným – vynětím městských obyvatel z absolutní vázanosti na přírodních podmínkách a cyklech zemědělské společnosti a také s šířením gramotnosti. Teprve v této situaci se ukázala možnost prohlubování křesťanského přesvědčení laiků, spočívající v oproštění se od přežívajících reliktních předkřesťanských postojů a názorů, a v individualizaci zbožnosti. S tím souvisel také požadavek na morální projevy zbožnosti v běžném životě. Odrazem těchto změn je vznik a rychlý rozvoj nově vznikajících žebravých řeholních řádů, františkánů a dominikánů.

4.1 Žebravé řády a nové pojetí chudoby

Nový přístup k chudobě a dobročinnosti zaujal františkánský řád, vzniklý díky muži Giovanni Francisco Berdone, zvanému později **František z Assisi** (1182–1226), kterého Ludwig von Mises nazval největším náboženským géniem Západu. Jeho pokus převést do svého vlastního života Kristovy příkazy veřejně kázat, štedře rozdávat, nešetřit peníze a neschraňovat osobní majetek, vedl k rozchodu s jeho bohatou rodinou a získal mu mnoho následníků díky jeho opravdovosti a obětavosti. Později se tato skupina stala základem františkánského řádu, který potvrdil papež Innocent III. v roce 1210. Členové řádu museli přijmout chudobu a těšit se ze společenství nízkých a pohrdaných lidí, bezmocných, malomocných a těch, kteří žebrají na ulici. ***Bratři, nemající žádný majetek, měli podporovat druhé prostřednictvím vykonávání nekvalifikované práce a žebrání na ulici. Františkáni založili svou spiritualitu na odmítnutí všech forem bohatství, zejména peněz, a vše věnovali kázání a službě chudým.***

Sv. František reprezentuje v historii dobročinnosti nový prvek. Nové je představení chudých ne pouze jako příjemců almužen přinášejících spásu, ale hlavně jako objektů lásky. U Františka se spojovala láska k chudým se dvěma jinými okolnostmi, které jsou důležité k pochopení novosti jeho přístupu.

Prvním důležitým rysem bylo, že cítil potřebu žít životem chudých. Ve všech jeho biografích je psáno, že žil v nejhudším oděvu, chodil bos a zažíval hlad a nepohodlí. Pro jeho první následníky bylo zakázáno brát peníze nebo cokoli vlastnit, museli se spoléhat na každodenní štedrost druhých, kteří mohli zabezpečit jejich denní potřeby.

Druhou novinkou bylo, že František tvrdil, že cokoli dobrého mnich vykonal, nepocházelo od něho, ale od Boha. Podle Františka se křesťanské bratrství rozšiřuje na všechny lidi, kmeny, rodiny a jazyky, všechny národy a všechny lidi kdekoli, na všechny přítomné i budoucí. Zde jsou poprvé ctnosti reinterpretovány ve smyslu povolání každého jednotlivce k aktivní práci ve prospěch nejvíce potřebných.

Nezvyklost, neřkuli obtížnost žítí podle těchto ideálů je dobře patrná v následné historii františkánské chudoby. Během generace po Františkově smrti byl řád objektem několika kritik zvenčí a uvnitř trpěl spory o disciplíně a požadavku chudoby. Během

necelých sta let se některé vnitřní frakce staly militantními a spor se změnil v otevřené povstání. Ve 14. století se některé skupiny svými radikálními postoji staly nebezpečnými a byly pronásledovány jako heretické. Rozpory narůstaly i uvnitř řádu. Ojedinelý pokus odklonit se radikálně od principů ekonomie daru se povedl jen zčásti.

4.2 Scholastika a problém chudoby

Úvahy scholastiků o rozdělení bohatství ve společnosti byly postaveny většinou na bázi spravedlnosti, protože ekonomické úvahy byly tehdy appendixem etiky a práva. **Tomáš Akvinský (1225?–1274) proto ve svých úvahách o užívání vzácných zdrojů rozlišoval mezi distribuční spravedlností, se kterou spojoval otázky regulace a distribuce bohatství a příjmu podle role jednotlivce ve společnosti, a směnnou spravedlností, kterou aplikoval v recipročních vztazích mezi jednotlivci, tedy na směnu zboží a služeb. Otázky dobročinnosti byly tedy otázkami spravedlnosti.**

Protože dar měl vyjadřovat především lásku k bližnímu, zahrnoval takové duchovní i tělesné služby, jež byly povinností členů komunity k jejich bližním. Tomáš rozeznával v souladu se starší tradicí sedm forem almužen tělesných (nakrmit hladového, napojit žíznivého, odívat nahého, přijmout hosta, navštěvovat nemocného, vykupovat zajatého a pohřbívat mrtvého) a sedm forem duchovních (učit nevědomého, radit pochybujícím, těšit smutného, napomínat hřešícího, odpouštět urážejícím, snášet nepohodlné a obtížné, a za všechny se modlit).

Tomáš Akvinský odmítal princip reciprocity daru. Tvrdil například, že by člověk neměl zvát přátele nebo pokrevní příbuzné k hostině s tím úmyslem, aby ho později sami pozvali: „To by totiž nebyla láska, nýbrž chtivost“.

Ve vymezení samotného způsobu a rozsahu rozdělování darů je Tomáš uměřenější než František z Assisi. Podle Tomáše není správné dávat almužnu z toho, bez čeho nemůžeme být, což je do jisté míry v rozporu s františkánským radikalismem. Tomáš Akvinský tak zformuloval názor, že františkánské oproštění se od pozemských statků, jakkoliv je chvályhodné, nemůže být povinné pro všechny. Pro ty, kteří jsou neschopni takové oběti, musí být rozdělování darů umírněné, vedené aristotelskou zásadou vyhýbání se krajnostem.

„Třebas kdyby někdo, postavený ve chvíli nouze, měl jenom, z čeho by mohl vydržovat sebe a své děti nebo jiné, k němu patřící, neboť z toho nutného dát almužnu znamená odnímat život sobě a svým. – Ale to pravím, leč by snad nastal takový případ, kde odnětím sobě dal by nějaké velké osobě, skrze níž by se držela Církev nebo stát; neboť pro vysvobození takové osoby vystavil by chvalně nebezpečí smrti sebe a své, ježto obecné dobro má přednost před vlastním.“

V případě krajní nouze může být podle Tomáše dána almužna z jakéhokoliv majetku, neboť „pak je všechno všech“. Dokonce je dovoleno tomu, jenž trpí takovou nouzí, „vzít z cizího ke svému zachování, nenalezne-li (někoho), kdo by mu chtěl dát“. A z téhož důvodu „se smí něco z cizího mít a dát z toho almužnu, ba i přijmout, nelze-li jinak přispět trpícím nouzi. Avšak, může-li se (to) stát bez nebezpečí, má se po vyžádání svolení pánova opatřit chudý, trpící krajní nouzi.“

Kromě doporučení zásad dobrého daru jako skutku křesťanské lásky a doporučení o přiměřenosti daru, si Tomáš Akvinský klade rovněž otázku, která se znovu vynoří až ve 20. století, otázku etické přijatelnosti daru. Z jakých zdrojů může být poskytován dobročinný dar? Obecně hovořil o tom, že pokud člověk získá majetek nepoctivě, almužnu z něj vyplácet nemůže, neboť je povinen tento majetek nahradit. Z všeho ostatního majetku však almužna udělena být může.

Řešil také otázku, zda u převzatého majetku lze rozeznat majetek vhodný k almužně od majetku nespravedlivého a usoudil, že je to nemožné, „poněvadž mezi mnoha předchůdci, jejichž majetek přebíráš, některý se nachází, který cizí nespravedlivě uchvátil, ačkoliv ty to nevíš.“ Rozlišování mezi majetkem spravedlivým a nespravedlivým tedy bylo nemožné a majetek zůstal v pojetí Tomáše Akvinského neutrální.

4.3 Příjemci dobročinnosti

Jak náboženský, tak i právnícký způsob myšlení o dobročinnosti konvergovaly do ojedinelého pohledu na místo a povinnosti jejích příjemců. Pro středověkého člověka nebyla dobročinnost zaměřena pouze na ty, které by jako chudé popsalo 19. a 20. století – tj. na ekonomicky deprivované. Chudoba ve vrcholném středověku měla širší význam. Počínaje 12. stoletím se v reakci na růst skutečné materiální bída v teologické reflexi křesťanského milosrdenství rozlišuje dvojí typ chudoby. V pojetí Gerhocha z Reichesbergu se jedná o rozdíl mezi „chudými s Petrem“ (pauperes cum Petro) a „chudými s Lazarem“ (pauperes cum Lazaro). První typ tvořil především klérus, jehož rozlišovacím znakem měla být právě chudoba. Dobrovolná chudoba, kterou chtěl německý teolog udržet v rámci církevní disciplíny a organizovaného klášterního života, se stává duchovní hodnotou. Druhý typ chudých symbolizuje postavu chudého Lazara z evangelia a souvisí s chudobou světskou, jejímž základem je hmotná nouze. Takový chudý je nahlížen v kontextu povinné péče, která je posláním církve i věřících.

Výraz chudý byl tedy určen i „nedobrovolným“ chudým, těm, kteří byli bezmocní, zubožení nebo nemocní; dále vdovy, sirotci, vězňi, ti všichni byli zahrnuti mezi chudé. Další, z dnešního pohledu specifickou kategorií příjemců pomoci, byli tzv. ostýchaví chudí, tedy zchudlí lidé vyšších vrstev. Snížení životní úrovně bylo jedním z nejdůležitějších středověkých významů pojmu chudoba. Ti, kteří poklesli dočasně nebo dlouhodoběji ze společenského postavení, měli přední místo už v Ambrožově řádu příjemců dobročinných darů. V dalších stoletích se rozvíjela doktrína, která jim přiznávala právo na pomoc, často tajnou, osvobození od práce a vyšší pozici mezi chudými z důvodu jejich mlčenlivosti o svém stavu. Stále častěji se objevují jako cíl dobročinnosti v pozdním 13. století, jako důsledek vývoje ekonomiky, vybírající si svou daň na jmění bohatších vrstev. Ačkoliv prostí žebráci byli stále více nahlíženi jako ztělesnění Krista, bylo obecně akceptováno, že pro zchudlé urozené lidi je žebrání jako zdroj obživy nedůstojné a ponižující. Význačné postavení tzv. ostýchavých chudých podtrhuje konzervativní povahu středověké dobročinnosti: usilovala více o zachování daného sociálního řádu, spíše než by usilovala o změnu. Jinou kategorií příjemců, spojených se snahou udržet je v náležitém společenském postavení, byly chudé dívky ve věku vhodném na vdávání, kterým bylo z darů vybaveno věno.

Pád do různých kategorií chudoby nebyl na sklonku středověku chápán jako důsledek hříchu či zločinu (úmyslná lenost však za hřích považována byla). Chudí nebyli bráni jako ponížení a měli ve středověké společnosti pevné místo. Ve skutečnosti byla chudoba obecně chápána jako pozitivní ctnost, když byla praktikována zbožnými muži či ženami. Chudí byli tedy spíše teologickou než sociologickou či ekonomickou kategorií; nebyli vnímáni jako vydědenci společnosti, ale jako bližní, vtělení samotného Krista. Proto ani přijetí almužny nebylo považováno za ponižující. Správný úkon dobročinnosti byl všestranně dobrý; dárce ztělesňoval ctnost štědrosti a příjemce ukazoval ctnost skromnosti a pokory. Dobročinnost představovala reciproční vztah a v procesu spásy měli chudí jasnou a důležitou roli. Pokud byli teologicky označováni jako zástupci Krista, měly jejich modlitby zvláštní zprostředkující hodnotu. Dárce dal almužnu, příjemce oplácel cennou modlitbou.

4.4 Teorie dobročinnosti ve vrcholném středověku

V období středověku byla dobročinnost neodmyslitelně spojena s křesťanstvím, s liturgií, teologií a spiritualitou. Je zde patrný zjevný posun od raně středověkého období, kdy byla dobročinnost spravována církevními institucemi, k laickým aktivitám vrcholného středověku. Postupně rostl význam laických a městských institucí ve výkonu dobročinnosti, náboženská motivace se stále více prolínala s občanskými a společenskými zájmy. Pozdní středověk je tedy svědkem počátku sekularizace chudinské podpory. *Královské a městské úřady hrají stále větší roli v racionalizaci a administraci podpory, a začínají ji využívat pro politické cíle. Tato změna byla založena na proměně právního myšlení v období vrcholného středověku a hrála významnou roli v dalším vývoji dobročinnosti.*

Role dobročinnosti se v tomto období odvíjela od významného souběhu ekonomických, společenských a náboženských sil. Rostoucí peněžní ekonomika podporovala dobročinné dary, které se zpětně staly prostředkem jednotlivců i komunit snažících se vypořádat se sociálními problémy spojenými s ekonomickou expanzí. Jako součást náboženského oživení se stala dobročinnost jednou ze sil spojujících křesťanskou komunitu dohromady. V krizích pozdního středověku byla významným jednotícím prvkem a zajišťovala společnosti stabilitu.

V textech vrcholného středověku lze zřetelně rozlišit dvě interpretace křesťanské služby lásky – **benevolentní** (resp. evangelní) model a **diskriminující model**. Benevolentní názor se zrodil z duchovního oživení jedenáctého a dvanáctého století; v tomto pojetí byla dobročinnost (charita) věcí duchovního růstu a byla osobní. Model diskriminující stavěl otázku dobročinnosti jako záležitost práva, spravedlnosti a správných vztahů ve společnosti.

4.4.1 Benevolentní model

Duchovní oživení 12. století přineslo významný posun v teorii i praxi křesťanské dobročinnosti. Měnící se význam dobročinnosti ovlivnilo několik aspektů nové spirituality. Nejvýznamnějším byl důraz na **apoštolskou chudobu**, zdůraznění skutečnosti, že Kristus vybízel k rozdání majetku chudým. Bohatství bylo chápáno jako překážka spásy a pomoc chudým byla chápána jako pomoc Kristu. Toto pojetí

dobročinnosti bylo radikálně otevřené všem; vycházelo z touhy návratu k apoštolovskému životu a spolu se sedmi skutky milosrdenství tvořilo rámec tohoto pojetí dobročinnosti.

Druhým významným rysem benevolentního přístupu bylo polidštění náboženské zkušenosti. Důraz na lidství Krista a rostoucí kult Panny Marie byl součástí rozsáhlejšího hnutí, které kladlo větší důraz na lidskou zkušenost. Charita, jako láska k bližnímu, byla chápána jako součást lásky k Bohu, která mohla být vykonána stejně tak činem, jako modlitbou.

Navzdory rostoucí orientaci dobročinnosti na různé části společnosti, charita zůstala zakotvena v rodinném životě a jejím cílem byla spása duše. Charita začínala doma. Dary špitálům, chudobincům a útulkům malomocných se staly pouze jinou cestou, jak si zajistit poklady v nebi; závěti téměř vždy uváděly, že dar má pomoci spásе dárcovy duše či příbuzným. Zbožný úkon také zahrnoval pojištění si přímluv po smrti; donátoři očekávali, že příjemci darů se za ně i za jejich rodiny budou modlit. *Tento rys dobročinnosti je shrnut v kázání pisánského dominikána Giordana da Rivalto (1260–1311), kde je almužna chápána jako směna i jako smlouva – za poskytnutá časná dobra nabízí žebrák svému dobrodinci modlitbu. Žebráci díky tomuto vymezení almužny jako specifické směny žili s vědomím vlastní užitečnosti, neboť tímto způsobem jim bylo zajištěno místo ve společenské dělbě práce.* (Tato skutečnost vedla v 15. století k další etapě v organizaci života chudých, resp. žebráků. Začaly vznikat korporativní organizace žebráků, bratrstva, která většinou počítala s různými formami svépomoci a solidarity. Tyto bratrstva (Štrasburk, Lvov, Kutná Hora) tvořila základ k realizaci skupinového života žebráků, zajišťovala mu zvláštní formy spolupráce a – v neposlední řadě – uskutečňovala ve středověku obvyklé principy cechovního monopolu a protikonkurenční politiky vůči potulným žebrákům.)

Třetím aspektem náboženského života, který ovlivnil vývoj středověké dobročinnosti, bylo obecné zpřísnění církevního učení, kodifikace povinnosti dobročinnosti a její pevné integrování do nauky o spásе. Povinnost dobročinnosti byla chápána jako součást systematické mravní nauky. Obava ze zatracení nasměrovala energii lidí i zdroje k dobročinnosti a dobrým skutkům.

4.4.2 Model diskriminující dobročinnosti

Středověký důraz na dobročinnost jako prostředek spásy vedl moderní badatele ke zjednodušujícímu závěru, že středověká dobročinnost byla nediskriminující, a kritizovali ji proto za ignorování skutečných potřeb chudých a míru jejich skutečné potřeby. Avšak i ve středověkém myšlení existoval jiný druh uvažování o dobročinnosti, kladoucí důraz na záležitosti pozemské, který se zaměřoval na problém možnosti vyloučení z almužen a chudinské podpory. Tento směr myšlení se vyvinul ve druhé polovině 12. století, ve stejné době, kdy benevolentní model dosahoval svého vrcholu.

Intelektuální rozvoj 12. století usiloval o systematizaci vědomostí, které byly zachovány v průběhu staletí. Znalci práva uvažovali o povinnostech dárců almužen, právech chudých a sociálních důsledcích dobročinnosti. Jejich pokus vysvětlit rozpory v myšlení antických autorit posílil myšlenku nutnosti pečlivého rozlišování

individuálních dárců mezi příjemci a položil základy pro pozdější rozlišování mezi jednotlivými žadateli (tj. diskriminaci) ve správě veřejné chudinské podpory. Kanonisté vypracovali celou právní teorii spojující nároky chudých s přirozeným právem a vlastnictvím. V tomto rámci diskutovali pozici chudých, správné postoje dárců a příjemců, a principy řádné správy veřejné podpory vedené s pomocí církevních institucí.

Kanonisté ve druhé polovině 12. století formulovali názor, že chudí mají jisté právo na bohatství bohatých. Tato myšlenka byla postavena na přirozeném právu, podle kterého veškeré vlastnictví je společným vlastnictvím v čase nouze. Chudí pak mají právo užívat, nikoliv však vlastnit, vlastnictví druhých, mají právo na přebytek bohatství komunity. Všechny skupiny obyvatel pak měly nárok na církevní vlastnictví, a zvláště chudí, k jejichž podpoře bylo toto vlastnictví určeno.

Při uvažování o povinnostech jednotlivce při dávání almužen se kanonisté pokusili stanovit, jakým způsobem by se toto rozlišování v podpoře chudých mělo odehrávat: měla by být způsobilost příjemce postavena pouze na jeho potřebnosti, nebo by měla snaha napravovat či trestat chudé dát vzniknout sofistikovanějšímu systému, umožňujícímu rozlišovat mezi možnými příjemci i podle jiných kritérií?

Kanonisté vycházeli z názorů církevních otců, jejichž stanoviska však byla v této otázce rozdílná. Sv. Jan Zlatoústý byl toho názoru, že každý by měl pomáhat bez otázek každému, kdo ho požádá o jídlo, neboť štědrost a činění dobrých skutků je důležité kvůli Bohu, nikoliv kvůli zásluhám příjemce. Oproti tomu sv. Ambrož, sám výborný organizátor chudinské podpory, označil skupiny lidí, které by měly mít přednost při rozdělování církevních darů. Zbožní křesťané by měli nejprve rozdělovat své štedré dary těm, kteří kvůli věku nebo nemoci nemohou pracovat a těm, kteří jsou postiženi nějakým neštěstím. Zvláštní pozornost by měla být věnována těm, kteří by veřejným žebráním byli zahanbeni. Sv. Augustin zase nedoporučoval udělování almužen hercům, prostitutkám a gladiátorům.

Ve druhé polovině 12. století se učenci snažili o spojení těchto rozporných stanovisek. Rufinus, boloňský kanonista, byl v 50. letech 12. století prvním, kdo se zabýval detailně rozlišováním v případě udělení almužen. Vycházel z Ambrožova uspořádání lásky, která vyžaduje „na prvním místě lásku k Bohu, pak k rodičům, pak k dětem, pak ke členům domácnosti a konečně k ostatním“. I kanonisté zdůrazňovali, že **charita začíná doma** a proto je povinnost zabezpečovat potřebné členy rodiny. Těm, kteří umírají hladem, by se mělo pomáhat bezpodmínečně. Pomoci by se mělo i těm, kteří požádají o jídlo. Žebráci, kteří o sobě tvrdí, že jsou členy žebravého řádu, by měli být přezkoušeni. Rufinus také říká, že žebráci, o nichž se ví, že jsou nečestní a schopní pracovat, by neměli dostat nic. Pokud byl dostatek zdrojů, pomoc měla být poskytována všem čestným osobám, pokud byly zdroje omezené, měla být následována Ambrožova rada o rozlišování.

Principy, které umožňovaly rozlišení mezi vhodnými a nevhodnými příjemci chudinské podpory totiž měly umožnit omezení nároků na podporu nebo usnadnit prostřednictvím omezené podpory nápravu těch, jejichž potřeby byly zjevné, avšak jejich životní styl byl nevhodný a nemorální.

Diskuse kanonistů tak vyústila do doktríny chudinské podpory rozdělované podle toho, jaká skupina lidí a v jaké míře byla způsobilá a vhodná pro přijetí podpory. Ve většině případů však, s ohledem na trvale omezené zdroje, byly řádní chudí upřednostňováni před těmi prostopášnými a vlastní volbou línými.

Většina kanonistů francouzské a boloňské školy sdílela toto pojetí a souhlasila s tím, že chudoba neznamená morální vady u té části chudých, kteří jsou méně zasloužilí než druzí. Existovala však neshoda u jiné podstatné věci. Někteří totiž tvrdili, že existuje část nezasloužilých chudých, kteří by neměli dostávat podporu, ani když je dostatek zdrojů; jiní se domnívali, že jediným důvodem odepření pomoci může být pouze nedostatek zdrojů.

Od 12. století narážíme stále častěji na rozlišení mezi hospitalitas a libertas, čemuž můžeme rozumět jako rozdílu mezi sociální péčí a almužnictvím. Štěpán z Tournai, jeden z kanonistů 12. století, ukazoval, že hospitalitas je bezpodmínečná, a v jejím rámci „přijímáme všechny, které můžeme přijmout“, zatímco v případě libertas bychom měli rozlišovat mezi „pocivými“ a „nepocivými“, mezi „našimi“ a „cizími“, mezi starými a mladými, mezi stydlivými a bezohlednými, a vždy dávat přednost těm prvním.

Kanonisté upravili pro potřeby vrcholného středověku, kde klíčovou roli ve správě církevního majetku hrál systém farností, ranně patristické texty, pojednávající o veřejné, převážně biskupské, správě dobročinnosti. Především posílili názor, že etablovaná veřejná autorita ve společnosti má poskytovat chudým pomoc, že každá farnost má podporovat své chudé a že úřady mohou vymáhat povinnost přispívat na chudinskou podporu. Velká část jejich práce se věnovala skutečnosti, že odpovědnost biskupů za podporu chudých byla převedena na farní klérus a naléhání, aby kněží měli dostatečné zdroje k zajištění této odpovědnosti. Církevní právo vyžadovalo, aby všichni farníci přispívali svým desátkem na chod církve a podporu chudých. Kanonisté považovali za důležité, aby tyto výnosy byly uchráněny od případného zneužití. Mezi nedostatky, které podle kanonistů zabraňovali přiměřenému užití církevních výnosů, patřilo přivlastnění části těchto zdrojů kláštery, byť rovněž zaměřených na podporu chudých, a absence kněží ve farnostech.

Kanonisté svými spisy poskytly společnosti na jedné straně teorii vlastnictví, ospravedlňující nárok chudých na podporu, na straně druhé strategii pro rozhodování o tom, jak alokovat omezené zdroje. Jejich doporučení byly určeny stejnou měrou jednotlivcům i institucím.

4.5 Praxe středověké dobročinnosti

Nové nadšení pro podporu chudých a vyjasnění učení církve ve věci vztahu dobrých skutků a spásy člověka zapůsobilo na růst a rozvoj nových charitativních institucí. Nejlépe je tento efekt patrný u posunu centra zájmu zbožných aktivit. Odkazy a dary klášterům, které dominovaly v první polovině 12. století, ustoupily velké vlně darů a odkazů ve prospěch špitálů a domů pro malomocné. Jelikož však skutky milosrdenství neměly velkou hodnotu, pokud s nimi nebyl spojen náležitý osobní postoj, mnoho jednotlivců se nespokojilo pouze se založením či financováním těchto institucí, a sami sloužili chudým a nemocným. Dobročinné služby se staly novou cestou,

jak vyjít vstříc duchovnímu povolání a usilovat o spásu bez nutnosti klášterního zřeknutí se světa.

Rozkvět charity byl úzce spojen s ekonomickou expanzí – demografický růst, růst měst, rychlý růst ekonomiky a rozvoj peněžní ekonomiky a obchodu dal vyrůst nejen bídě, ale i možnostem čelit jí. Prosperita vedla k růstu milosrdenství a pomoci chudým. Ve 12. a 13. století dominoval dobročinnosti benevolentní model, v němž jakýkoliv chudý mohl být symbolem Krista. Dobročinnost byla stále více nasměrována k méně šťastným členům společnosti, a byla stále více praktikována laiky jednotlivě i ve skupinách. S poklesem ekonomiky, který byl doprovázen dalším růstem chudých, však začal být upřednostňován přístup vylučující.

Význam, který měla charita pro středověkého člověka, lze pochopit zkoumáním jednání jednotlivců, skupin či městských komunit. Lidé v té době byli motivováni k vytváření a podpoře dobročinných institucí na několika úrovních: skrze individuální dobročinnost, dobročinnost korporací a dobročinnost městských orgánů.

4.5.1 Individuální dobročinnost a její motivace

Základem toho, co by bylo možné označit pojmem ekonomie spásy, byla pokora a odříkání, které vymezovaly rámec křesťanského ocenění chudoby, přičemž velký význam byl kladen na dobrovolnost chudoby. Součástí tohoto pozitivního oceňování chudoby pak bylo i oceňování milosrdenství, které bylo chápáno jako všeobecná povinnost. Univerzalita daru, stmelujícího mezilidské vztahy, dostává v křesťanství nový duchovní i institucionální význam. Almužnou bylo možné odpykat hříchy, proto přítomnost chudých v křesťanské společnosti se stává naplněním plánu spásy. Osobní charita jako výraz osobní zbožnosti, zaujímala různé formy. Jednotlivci zakládali a podporovali špitály a domy pro malomocné, zasvěcovali svůj život službě druhým, nebo své majetky odkazovali dobročinným institucím či konkrétním skupinám chudých či chudým obecně.

Důležitost spásy jako motivu pro vytváření dobročinných institucí je zřejmá. Jednotlivci je zakládali a podporovali pro lásku k Bohu, pro vykoupení své duše a duší svých příbuzných. Církev podporoval spojitost mezi dobročinností a spásou vydáváním odpustků za příspěvek na charitativní organizace.

Jestliže na počátku 12. století dominovaly přímé dary majetku na podporu dobročinných institucí, ke konci století nabyly na popularitě závětní odkazy. Církevní doktrína pokání a jeho organizace měla zásadní vliv na činění dobra a na povahu dobročinných opatření.

Většina odkazů byla v této periodě učiněna na smrtelné posteli. Povinností kněze bylo připomenout pořizovateli závěti potřeby farnosti a jejích chudých; často to byl právě kněz, kdo závěť sestavoval a pokud byla závěť sestavena notářem, mohl do ní nahlédnout. Když nebyl kněz přítomen, notář připomínal pořizovateli závěti, jaké zbožné a charitativní záležitosti ve své farnosti či regionu by měl vzít ve své závěti v úvahu. To by nás ovšem nemělo vést k závěru, že dobročinné odkazy byly mechanické či vynucené vnějším tlakem, postrádající osobní a společenský smysl. Základním motivem k darování byla touha po spáse stejně jako snaha konat dobro. Středověké závěti odkazují peníze, ložní prádlo, oblečení, svícny, obilí a jiné

komodity široké škále institucí, jako byli leprosáři a špitály, ale také ve prospěch obecních a farních služeb.

Zvláštní fenoménem byly tzv. pohřební odkazy, kdy byly chudým, kteří se zúčastní pohřebního průvodu, odkázány peníze, jídlo či šatstvo. Praxe rozdělování almužen jako součást pohřební liturgie panovníků a vyšší šlechty se později rozšířila i mezi bohaté měšťanstvo či představitele kléru. Tato forma dobročinnosti byla později nejvíce kritizována pro svou neefektivitu, neboť nepřihlížela k materiálním či psychologickým potřebám příjemců. V kontextu středověké společnosti však mělo svou logiku, neboť se jednalo o akt určité reciprocity. Chudí v průvodu získali materiální prostředky a odměnili se zemřelému svými modlitbami. Chudí byli – díky svému ztotožnění s Kristem – pro tuto roli přímo předurčeni.

4.5.2 Dobročinnost korporací

Středověká dobročinnost nebyla pouze záležitostí jednotlivců, ale také bratrstev a širších společenství. Charita byla zabudována do základů společnosti a tvořila pojivo, které drželo středověké křesťanstvo pohromadě. Tuto roli dobročinnosti lze dobře doložit na příkladu zbožných a charitativních konfraternit (bratrstev), jejichž původ a rozkvět spadá do období středověku. Tato sdružení často přežily různé období i různé kultury. Konfraternity byly formou sdružení, jež bylo založeno za účelem vzájemné pomoci a společné zbožnosti. Četné konfraternity laiků vznikaly ve 13. století ve Francii a jejich aktivity zahrnovaly správu špitálů a rozdělování darů. Tato silná tradice laické vzájemné pomoci značně přispěla k laicizaci dobročinných institucí v pozdější době, v období vrcholného středověku.

Velký vliv na formování těchto zbožných asociací měly myšlenky františkánské spirituality, které navázaly na starší tradice vzájemné pomoci ve venkovských i městských komunitách. Původně tradice vzájemné pomoci posilovaly vzájemné vazby rodiny, sousedů či obyvatel obce v určitých obdobích zemědělského či liturgického roku, nebo při příležitosti pohřbu či sňatku. Na tyto tradiční setkání františkánská spiritualita naroubovala i pomoc chudým, dala jim křesťanskou náplň a změnila jejich funkci. Rozdělování darů chudým na pohřbech i na svatbách se stalo důležitou součástí těchto událostí.

Zbožné konfraternity vznikaly pro mnoho různých účelů od konce 13. století, a většinou měly některé prvky své činnosti odvozené od starších klášterních forem duchovních společenství či bratrstev; pokání, zbožné skutky, vzájemná podpora a aktivní pomoc chudým. Vzájemná podpora, kterou si členové bratrstva poskytovaly, mohla být materiální i duchovní, účast na mši a modlitby za duše ostatních členů byly nejdůležitější. Členové mohli počítat s řádným pohřbem, podporou v čase nemoci, chudí členové dostávali podporu, aniž by museli žebrot o jídlo. Většina asociací nabízela jídlo přinejmenším ve svátečních dnech. Rozdávání jídla bylo klasickou a velmi viditelnou formou dobročinnosti. Různá bratrstva měla i různé doplňkové dobročinné aktivity. Např. v Bergamu procházeli členové městem, navštěvovali chudé, vězněné, vdovy a jiné lidi v nouzi a rozdělovali jim almužny. V jiných bratrstvech zase členové týdně přispívali na almužny rozdělované chudým. V polovině 13. století v Cremoně bratrstvo rozdávalo almužny ostýchavým chudým, sirotkům,

vdovám, poustevníkům, nemocným a zmrzačeným. V městě Rouergue udržovalo bratrstvo sv. Jakuba špitál pro poutníky a pravidelně rozdělovalo chudým jídlo.

Tyto bratrstva nebyla nezávislá na jiných strukturách společnosti. Od církve se jim dostávalo duchovního vedení, ze strany městských úřadů rovněž probíhal určitý dozor, neboť byla úzká souvislost mezi prací bratrstva a zájmy obce. Městské úřady postupem času začaly usilovat o rostoucí kontrolu nad těmito sdruženími, jak ve smyslu výkonu veřejné kontroly, tak ve snaze ovládnout zdroje městského sociálního zabezpečení. V Rodez ve 13. století mohl konzul přinutit členy bratrstva, aby zaplatili své poplatky v dostatečné výši, aby tak zajistil dostatečné zdroje pro pomoc chudým. Povinnost platit příspěvky na pomoc chudým se tedy ukazuje nejpozději ve 13. století. Zde se v praxi odráží úvaha kanonistů, původně míněná pro církevní prostředí, že veřejné úřady mohou vymáhat závazek přispívat na veřejnou charitu.

Z účtů florentského bratrstva Or San Michel se dozvídáme, že třikrát či čtyřikrát týdně zde získalo podporu 6000 až 7000 chudáků, přičemž byly činěny pokusy udržovat nad nimi stálou kontrolu. Počínaje 13. stoletím se objevovaly pokusy stanovit množství těch, kteří jsou oprávněni přijímat podporu. Většinou se tak dělo prostřednictvím speciálních odznaků, které buď měly dosvědčit „vhodnost“ dané osoby, nebo sloužily jako vstupenka ke stolu, takže jedna osoba nemohla danou almužnu pobírat dvakrát.

V Or San Michel se rovněž začaly pořizovat seznamy chudáků, jimž se tyto odznaky vydaly. Tyto odznaky – polizza – měly vyraženo jméno chudého a další administrativní záležitosti. Na seznamu nebyli jen obyvatelé města, ale také lidé z vesnic v okolí Florencie.

Údaje o počtu žebráků nám však neumožňují stanovit počet chudáků v poměru vůči celkovému počtu obyvatelstva. Rozdělování almužen k určitému datu totiž zformovalo jakýsi kalendář mobility žebráků, zejména u klášterů. Testamenty měšťanů a církevní svátky rovněž přilákaly chudáky z širokého okolí.

Kromě bratrstev byly v podpoře chudých také velmi aktivní žebravé řády (františkáni, dominikáni, karmelitáni a augustiniáni), které pokračovaly v praxi vybírání almužen. Dělo se tak zejména prostřednictvím veřejných kázání, zvláštních sbírek v kostelích a přijímáním darů a odkazů, spíše než – dříve obvyklým – žebráním od domu k domu. Z obdržení darů se udržovaly kláštery a podporovaly školy, špitály a jiné dobročinné aktivity.

4.5.3 Nové instituce dobročinnosti

Vedle klášterů a biskupství se rodí i nové instituce, které se zaměřují na výkon dobročinnosti. Jsou to jednak samostatné špitály, které vznikají po celé Evropě, jednak další instituce, jako byly dobročinné finanční instituce zvané Monte di Pieta, rozšířené především na Apeninském poloostrově.

Špitály

Instituce špitálu se vyvinula z antického xenodochia, útulku určeného jak příchozím poutníkům, tak i nemocným a chudým. Některá xenodochia přežila i období prvního tisíciletí našeho letopočtu a bez přerušení činnosti se transformovala ve špitály, se

kterými se setkáváme od 9. století. Špitály zakládaly zpočátku především biskupství a kláštery, později i města či bratrstva. Středověké špitály byly otevřeny všem a ztělesňovaly tak středověký postoj bezpodmínečné pohostinnosti. Návštěvník mohl být Kristem samotným a byl přijat v tomto duchu – poutníci, nemocní, chudí, přestárlí, těhotné ženy, prostitutky, nalezcenci a sirotci – všichni nešťastní, deklasovaní, ubozí a odmítaní. *Špitály v té době nebyly léčebnými zařízeními, ale spíše útulky pro různé skupiny obyvatel. Jedinou výjimku tvořily leprosária, špitály určené ke karanténě malomocných.*

Většina špitálů se zpočátku nesespecializovala na péči o určitý typ nemoci, to se začalo dít až ve čtrnáctém století, zejména v městských špitálech. Péče o nemocné znamenala stejnou měrou péči o duši jako o tělo. Stanovy špitálů byly ozvěnou benediktinské řehole, co do předpisu chudoby, vstřícného postoje k příchozím a povinnosti pochovávat mrtvé a modlit se za ně. Lékaři se ve většině špitálů neobjevovali a hlavní formou tělesné péče byl dostatek stravy, jejíž druh a množství se lišily podle různých kategorií chudoby a choroby. Špitály zajišťovaly spíše systematickou pomoc vybraným kategoriím chudých, kteří v nich žili trvale.

Špitály a domy pro malomocné nabízely příležitost podílet se na duchovním společenství podobné společenství v kláštorech. Ve 12. století se chudí, jejichž utrpení bylo připodobňováno utrpení Kristovu, cítili být vedeni ke zbožnému životu. Zdraví laici pak mohli participovat na této posvátnosti příspěvkem institucím, které je zastřešovaly a péčí o nešťastné a ubohé. Dary a odkazy nebyly ani zdaleka jen skutky umírajících kajícíků. Řada lidí podporovala špitály po celou dobu svého života. Výměnou za to participovali na duchovním bratrstvu, tj. na modlitbách a dobrořečení obyvatel útulku, neboť podle klášterního vzoru měli chudí plnit roli přímluvců za duše svých dobrodinců. Mnoho špitálních komunit se vyvinulo do náboženských komunit s pravidly a klášterním řádem podobnému řeholním či kanovníckým institucím. Mnoho z nich bylo považováno za náboženské instituce také díky tomu, že měly vysvěcené kaple a hřbitovy a zajišťovaly trvalou službu kněží. Takové špitály byly tedy schopny nabídnout duchovní prospěch, včetně sloužení mší za duše dárců a dobrodinců.

Touha po duchovním životě hnala některé jednotlivce ještě o krok dále; zasvětili svůj život Bohu a službě Kristovým chudým v určitém špitálu či leprosáriu; mohli se tak podílet přímo na duchovním prospěchu z této instituce. Motivace vstoupit do takového společenství mohla být i hmotná, neboť prostřednictvím dobročinnosti vůči druhým se člověk mohl postarat i o sebe – nejen duchovně, ale i fyzicky. Z toho důvodu jednotlivci často vyhledávali útočiště v těchto institucích ve svém stáří či po ovdovění. Někteří vstupovali hned poté, co věnovali své dary; jiní donátoři si toto právo vymíňovali předem.

Monte di Pietà

Jednou z nejzajímavějších institucí středověké dobročinnosti byla finanční instituce poskytující menší obnosy lidem v obtížné situaci, tzv. Monte di Pietà, jejíž fungování připomíná dnešní zastavárny. Příkladem může být Monte di Pietà, která vznikla ve Florencii v roce 1496 jako dobročinný podnik, a která se postupně rozvíjela jako jedna z nejdůležitějších součástí státního aparátu během vlády Cosima di Medici (1537–1574). Tato instituce vznikla původně jako křesťanská alternativa

vůči židovským poskytovatelům drobných úvěrů, v souladu s pravidly křesťanské dobročinnosti: chudí lidé zastavili nějaký cenný předmět – ubrus, nůž, knihu – výměnou za půjčku, kterou mohli splatit v průběhu roku za malou úrokovou sazbu. Impulsem ke vzniku této instituce byla jak upřímná snaha pomoci chudým, tak i určitý resentment vůči peněžníkům židovského původu, kteří byli často obviňováni z lichvářství. Přežití Monte ve Florencii bylo zpočátku nejisté, protože počáteční nevelký kapitál pocházel pouze od osob nadšených touto myšlenkou, jimž odměnou za vklad do této instituce byly pouze poklady v nebi. Proto měla Monte určité problémy se získáváním investorů.

Florentská Monte si získala masovější oblibu vkladatelů až ve 30 letech 16. století, kdy Cosimo Medici změnil pravidla a vkladatelům začal být vyplácen každoročně 5% úrok. V pozdějších letech Cosimovi vlády Monte, pod jeho obratným vedením, přebírala stále více formy a funkce banky, přijímala různé typy vkladů a získávala tisíce florénů na úrocích za půjčky všeho druhu. Nicméně je třeba zdůraznit, že ani florentská Monte nikdy neztratila svou dobročinnou povahu – drobné půjčky chudým zůstaly vždy součástí jejího poslání. Cosimu Midecejskému nešlo při rozšíření aktivit Monte ani tak o zisk, jako spíše o to, zavázat si dlužníky této instituce, kteří se rekrutovali i z vyšších kruhů.

Mohli bychom být udiveni skromným výnosem 5% úroku na vklady, relativně malé ve srovnání s jinými investičními příležitostmi té doby či dokonce s jinými Monte (*monte comunale*, *monte delle doti*), které nabízely vyšší sazby. Ochotu ukládat za relativně nízký úrok je vysvětlováno prostou ekonomickou úvahou: vkladatelé byli přilákáni větší jistotou a výhodností investice, která spolu s menším rizikem přinášela menší zisk. Politické a ekonomické obtíže těch časů a skutečnost, že mnozí vkladatelé byli skromného původu a tudíž nebyli navyklí na finanční spekulace, to dostatečně vysvětluje. Méně jasné je, proč do Monte investovali patricijové, jejichž vklady byly významné svým objemem.

Aktivity Monte vedla některé vědce k pohledu na tuto instituci jako na prototyp moderní banky, s čímž nelze tak úplně souhlasit, neboť, alespoň zpočátku, neměla ani strukturu, ani poslání banky. Narozdíl od bank totiž Monte neusilovala ani o zisk, ani o diferenciaci portfolia či rozložení rizika. Jejím hlavním posláním byla dobročinnost, nikoliv zisk. Jakýkoliv kladný hospodářský výsledek byl nakonec rozdělen chudým, což je spíše znakem obecně prospěšné společnosti než výchozím principem ziskového podniku.

Obecní a městská dobročinnost

Úzké spojení mezi představiteli města a bratrstvy osvětluje místo a význam dobročinnosti ve středověkém veřejném životě a roli světské vlády v chudinské podpoře. Během expanze ve vrcholném středověku převzaly městské správy v Evropě kontrolu nad dobročinnými institucemi. Vezmeme-li v úvahu atributy politické a administrativní moci městských správ i vládců území, zajištění blaha společnosti bylo ještě stále pevně spojeno s pojmem křesťanské společnosti. Zbožné aktivity měly politické důsledky. Složitou povahu středověké dobročinnosti ilustruje různorodá směsice správních a náboženských cílů, formujících městskou chudinskou podporu.

Proces, během něhož obecní správa převzala kontrolu nad dobročinnými institucemi, byl někdy klidný, někdy se však neobešel bez velkých právních sporů. Dobročinné aktivity směřované dovnitř komunity nebo farnosti, byly zdrojem společenské solidarity. Poskytovaly také možnost laboratorních podmínek pro rozvoj místní správy, neboť právě zde vesničané rozvíjeli své schopnosti spravovat společenské vlastnictví. Kupříkladu ve vesnicích okolo Beziers předcházela správa dobročinných institucí formální obecní samospráva.

Na počátku 12. století byla péče o chudé spojena s kostelem. Byli to především farníci, kteří se podíleli na správě církevního majetku určeného pro dobročinné účely. Od poloviny 12. století každá větší vesnice provozovala špitál nebo leprosárium, zatímco místní samospráva se rozvíjela až později.

Ve 13. století už byly dobročinné instituce, co se týče přímé a finanční podpory, závislé spíše na obcích než na kostelech. Místní samosprávy plnily svoji povinnost péče o chudé různými způsoby: někdy „pro lásku k Bohu“ snížily daně těm, kteří nebyli schopni je zaplatit, nebo platily náklady na pohřeb či rozdělovaly chudým komodity jako obilí, víno a olej, které zkonfiskovaly při snaze o tržní regulaci cen tohoto zboží. Všem občanům nabízely možnost vydělat si na živobytí při veřejných pracích, jako byly stavby cest a mostů, což byly ostatně práce ve středověku považované za dílo zbožné a dobročinné.

Převzetím administrativní kontroly nad dobročinnými institucemi městské úřady garantovaly, že tyto instituce budou pokračovat ve své činnosti ve prospěch společnosti. Představitelé měst převáděli dary a odkazy od jednotlivců náležitým institucím, vybírali daně na podporu městské dobročinnosti, nakupovali jídlo a jiné potřebné věci a poskytovali speciální almužny nemocným a tedy práce neschopným. Dále spravovali majetek městských útulků, jmenovali správce, dohlíželi na jejich účetnictví, prováděli kontrolu zaměstnanců i obyvatel těchto zařízení a potvrzovali pravidla, podle nichž se řídil život těchto zařízení.

V mnoha městech jižní Evropy probíhaly sbírky jídla a oblečení pro chudé. I tyto sociální služby poskytované městem měly svůj původ ve farních společenstvích a i nadále zůstávaly svázány s liturgickým kalendářem a místem. Obecní rozdělování chleba se například stále odehrávalo na schodech u kostela při příležitosti nejvýznamnějších svátků církevního roku – Letnic, Nanebevstoupení, či svátku Všech svatých. Vedle sbírek na liturgické účely se objevily veřejné sbírky na různé kategorie chudých. Ve velkých městech byly pravidelné sbírky oblečení pro jednotlivé kategorie potřebných – pro chudé, ostýchavé chudé, pro chudé dívky ve věku vhodném pro sňatek, pro nemocné atd. Od 14. století je konzulové spravovali, kontrolovali jejich účty a rozdělovali výnosy. Tehdejší systém rozdělování nabízel podporu i jednotlivcům a rodinám v dočasných obtížích, při problémech se sháněním zaměstnání; velká část pomoci byla rozdělována na jaře a tak pomáhala celé komunitě překonat období před sklizní. Někdy mohly být zdroje určené na dobročinnost převedeny i k jiným, naléhavějším potřebám, kupříkladu k fortifikačním pracím.

Účetní knihy ukazují, že představitelé města byli velmi svědomití, co se týče vykazování informací o tom, jak se se získanými prostředky nakládalo. V rámci náboženské

motivace a občanských potřeb byly městské orgány schopny řídit rozdělování almužen v křesťanské společnosti. Mohly vybírat příspěvky, stíhat dlužníky, najímat pomocníky pro pečení a rozdělování chleba, atd. Mobilizovaly lidi a zdroje nezbytné k udržení pravidelného sociálního provozu. Tyto aktivity vyvracejí mýtus, že středověká dobročinnost byla nesystémová a neefektivní, a že laici se na ní podíleli jen zprostředkovaně.

Ekonomická expanze 13. století umožnila obecním představitelům převzít kontrolu nad staršími dobročinnými institucemi od církevních autorit a zaměřila jejich aktivity k nově se objevujícím cílům. S růstem městské populace a s koncentrací populace uvnitř hradeb potřebovalo stále více lidí pomoc, a charitativní instituce musely být organizovány stále lépe a efektivněji. Společnost potřebovala chránit své členy od onemocnění a převádět zdroje od bohatších k nemocným a chudým. Městská vláda spravovala dobročinné instituce tak, aby kontrolovala vynakládané zdroje, aby chránila a pečovala zároveň o všechny občany, zejména o lidi na okraji společnosti. Stručně řečeno, jejím cílem bylo udržovat blaho, řád a křesťanskou harmonii ve společnosti. Byla to právě kombinace náboženských myšlenek a ekonomického růstu, jež dala ve vrcholném středověku vyrůst typu dobročinnosti, v němž se duchovní i společenské, soukromé i veřejné potřeby sblížily. Chudí a nemocní členové komunity věřících z této souhry profitovaly nejvíce.

Rozkvět charity ve vrcholném středověku byl fenoménem rostoucí ekonomiky; částka vynakládaná na pomoc chudým byla úměrná nikoliv míře chudoby, kterou měla zmírnit, ale spíše míře prosperity. Ekonomické krize pozdního středověku tak vedly ke změnám nejen v teoriích dobročinnosti, ale i v praxi. Byla to doba vysoké úmrtnosti, moru a častých válek. Pozdější rozvrat duchovních i společenských hodnot roztrhal společenskou soudržnost v mnoha směrech. Doklady rozkladu uvádějí záznamy o nárůstu kriminality, jejíž pachatelé pocházeli ze všech skupin obyvatelstva, rolnických vzpourách, bouřích ve městech a útocích proti různým skupinám obyvatel. Mezilidské vztahy, formy soužití, konfliktů i spolupráce se měnily a s nimi se měnila i podoba dobročinnosti.

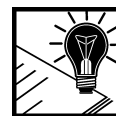
Shrnutí kapitoly

Doba vrcholného středověku byla dobou nového rozmachu měst a obchodu, což souviselo i se změnami politických institucí. Všechny tyto změny se dotkly i oblasti dobročinnosti, jejíž těžiště se přesunulo z klášterů na venkově zpět do měst, pod patronát nových řeholních řádů i nově vznikajících laických dobročinných aktivit.

Ve společnosti existovalo dvojí pojetí charity – benevolentní a diskriminující model. Benevolentní dobročinnost zdůrazňovala charitu jako záležitost duchovního růstu a cesty ke spáse. Diskriminující model chápal věc dobročinnosti jako záležitost práva, spravedlnosti a správných vztahů ve společnosti.

Dobročinnosti se věnovali nejen jednotlivci, ale i různá bratrstva či korporace, ať už vzájemně prospěšné, či obecně prospěšné. Stále důležitější roli hrály rovněž orgány městské a obecní samosprávy, které postupně přebíraly kontrolu nad dobročinnými institucemi.

Otázky k zamyšlení

1. Nahlédněte do díla Ludwiga von Misesa *Lidské jednání* a v kapitole „Liberalismus a náboženství“ naleznete odpověď na otázku, proč Ludwig von Mises považoval sv. Františka z Assisi za největšího náboženského genia Západu. Vycházejte přitom z Misesových ekonomických názorů, jak jsou formulovány v Holmannových *Dějínách ekonomického myšlení*.
2. Zmiňované pohřební odkazy často dosahovaly udivující výše. Častá ustanovení v závětech počítají s podporou několika set až několika tisíc chudých. V poslední vůli lübeckého měšťana se počítá s rozdáváním milodarů pro 19 000 chudáků, samotné město však mělo v té době 22–24 000 obyvatel. Když v roce 1330 jistý florentský měšťan odkázal své jmění chudým, podle nebožtíkova přání se mělo každému chudému vyplatit po 6 denárech. Aby se předešlo podvodům, měli se chudáci v určitou hodinu shromáždit v chrámu, odkud měli být po jednom vypouštěni. Tak se dostalo podpory 21 000 chudých ve špitálech, vězňům a žebravým mnichům.

Pokuste se na základě těchto skutečností (a poznatků získaných četbou kapitoly) zformulovat argumenty, které v té době zaznívaly proti tomuto způsobu dobročinnosti, tj. proti pohřebním odkazům.

3. Nejstarší dosud existující špitál je londýnská nemocnice sv. Bartoloměje, založená v roce 1118. Zakladatelem byl jistý Rahere, muž nízké rasy, jehož žerty i lichocením mu získaly přístup do domů vznešených i na dvůr Viléma Rufuse, syna Viléma Dobyvatele. vzdal se svého minstrelského umění ve prospěch církevního povolání. Rahere spolu s osmi augustiniánskými mnichy a čtyřmi sestrami, kteří ošetřovali pacienty, žádali o dary a žebrali o jídlo a almužny pro nemocné chudé i pro pracovníky na stavbě kostela. Rahere zůstal představeným kláštera až do roku 1137. Čtyři století po jeho smrti rozpustil Jindřich VIII, řádu, a to i augustiniány kanovníky, avšak založil nadaci pro špitál, takže jeho práce mohla pokračovat. Dary a odkazy umožnily špitálu rozšířit své služby a zajistily jeho nepřerušené fungování. V roce 2018 oslaví špitál sv. Bartoloměje 900 let své existence. Na tomto příkladu si můžeme ilustrovat specifickou vlastnost institucí neziskového sektoru a to dlouhodobost. Trvalost institucí neziskového sektoru je jednou z dosud ne zcela objasněných otázek ekonomie. Podívejte se do Politické ekonomie č. 4, 2007. Ze článku *Za obzor neoklasické ekonomie* na str. 561–579 a zejména ze schématu na straně 574 se pokuste odvodit, v čem spočívá trvalost těchto institucí.
4. V první kapitole DSO byl popsán dvojitý význam slova patronát. O jaký druh patronátu se jedná v případě florentské Monte a jejích aktivit vedených Cosimem Medicejským?

5.

**Proměny společnosti
v pozdním středověku**

Cíl kapitoly

V pozdním středověku docházelo ve společnosti ke změnám, které předznamenaly novověk a které se zvláště výrazně dotkly institucí dobročinnosti. Charakteristickým rysem doby se staly změny v chápání chudoby, která začala být vnímána jako problém.

Časová zátěž

- 2 hodiny (3.##týden v říjnu)

Pojem chudý se v myslích středověkých lidí objevoval v různých významech, přičemž s postupem času se jeho rozsah postupně redukoval. Od původního významu slova chudý, který zahrnoval všechny, kteří nepatřili k privilegovaným vrstvám feudální společnosti, až k postupnému zúžení pouze na ty, jejichž existence se stává závislou na almužně nebo sociální podpoře. ***Stále větší význam v oblasti dobročinnosti tedy hrál aspekt sociální deklasovanosti; jako chudý začal být označován jedinec, který nedokázal zabezpečit sám sobě i své rodině dosavadní životní úroveň či existenci přiměřenou svému stavu.***

Jakkoliv omezené výnosy středověkého zemědělství způsobovaly, že široké vrstvy sedláků žily v permanentním strachu z hladu, venkovská společnost až do poloviny 12.##století neprodukovala kategorie lidí, které by bylo možné nazývat zproletarizovanými. Tehdejší prameny ukazují vesnickou společnost jako výrazně hierarchizovanou, co se týče práv a majetku, zároveň však společnost s jistými a poměrně slušně zajištěnými životními podmínkami. V běžném období tak hmotnou diferenciaci a zbídačení jednotlivých rodin zmírňovala silná vesnická solidarita, což potvrzuje výrok Karla Polanyiho, že ve společnosti spojené silnými sociálními vazbami neexistuje selektivní hladovění, byť by tyto společnosti žily na hranici existenčního minima. Primitivní ekonomika je podle něj, díky absenci hrozby individuálního hladovění, v jistém ohledu lidštější než ekonomika tržní.

Do struktury venkovského života však zasahuje zbožně-peněžní hospodářství, které se začíná s různým důrazem projevovat právě od poloviny 12.##století a plně se projevily ve století 16. Práce se začala oddělovat od jiných životních aktivit, zákony trhu začaly narušovat tradiční organické uspořádání společnosti. Započal se proces rozpadu tradičních komunit.

Dobročinné instituce, postoje i skutky byly ovlivněny ohlasy těchto převratů. Tradiční dobročinnost jednotlivců a instituce almužen byla přemožena novými společenskými potřebami. Důsledkem bylo období protichůdných tendencí. Mnoho dobročinných institucí se odchýlilo od svého původního dobročinného poslání, zároveň však mnoho nových vzniklo. Individuální rozdělování almužen přetrvávalo, přestože řada jednotlivců rozdělovala almužny více selektivním způsobem. Městské správy organizující dobročinné aktivity začaly systematicky zavádět některé racionalizující procedury, zacílené na zajištění efektivnosti dobročinnosti.

S růstem důležitosti sociální role dobročinnosti byla narušena rovnováha mezi hledisky náboženství a světskými, kterou se vyznačoval vrcholný středověk. Benevolentní přístup s jeho všeobjímající koncepcí dobročinnosti začal slábnout a přetrvával

jen v působení církevních institucí. Vylučující model, zohledňující rozumnou alokaci omezených zdrojů, se pro obtížné a nejisté období, které přicházelo, zdál být vhodnější.

Špitály, původně určené k přijímání poutníků a místních obyvatel, nemohly pojmout příliv vykořeněných rolníků, kteří z venkova utíkali do měst, a to hned z několika důvodů. Bylo příliš mnoho malých špitálů, jejichž správa byla velmi často nevhodná a časté bylo i zneužívání majetku těchto institucí. Náklady správy byly vysoké a často byly na úkor pomoci chudým. Navíc slábla vazba na duchovní rozměr těchto zařízení, takže i když odkazy špitálům pokračovaly, dělo se tak v menší míře, protože potenciálním dárcům chyběla motivace, kterou dříve zajišťovalo vědomí duchovních užitků.

Ekonomické a sociální krize spolu s rostoucím počtem a složitostí sociálních problémů zvýšily také náboženskou úzkost. Zbožnost lidí se tak začala zaměřovat také na jiné cesty ke spáse, směrem k osobní zbožnosti, k rodině a k předkům. Vzrostly výdaje na rodinné memorie a výzdobu kostelů, které šly na úkor chudých. Mše či výzdoby kaplí se kupříkladu Italům zdály jistější cestou ke spáse než modlitby chudých. Ztráta ekonomické jistoty hnala městské obyvatele k aktivitám, jež jim mohly zajistit udržení současného statutu a příjmu a odváděla je od občanských a spolkových aktivit.

Charitativní instituce se ve velké většině v první polovině 16. století laicizovaly. Jedním z hlavních důrazů, které sebou toto období přineslo, byl důraz na efektivitu využití daru. Nejen v traktátech učenců, ale i v posmrtných odkazech se stále častěji objevovaly vylučující formulace, které zohledňovaly především efektivitu dobročinných darů. Pisatelé závětí od Anglie po Itálii požadovali vyloučení líných žebráků ze svých pohřebních milodarů a omezovali příjemce pomoci na chudé ze své farnosti nebo města, nebo na určitou kategorii chudých, v očích dárce zvláště potřebných.

Za těmito měnicími se postoj k dobročinnosti ležela postupná transformace chápání chudoby a od ní se odvíjející postoj k chudým. Na konci 13. století vznikla třída lidí trvale ekonomicky chudých, jejichž podmínky byly zhoršované ekonomickými krizemi 14. století. Vedle tradičně chápaných chudých, kteří byli ostýchaví, slabí nebo churaví, se objevil nový druh chudoby, kdy zdatní městští pracovníci byli kvůli nízkým mzdám na pokraji bída. Chudoba zaměstnaných byla pro současníky těžko pochopitelná, a pro instituce, které měli pečovat o nejubožejší a tělesně postižené, těžká k nápravě. Pro smysl pro důstojnost a hodnotu své práce se tito lidé ochotně zapojovali do lidových nepokojů, které se šířily Evropou na přelomu 14. a 15. století. Tato povstání, v nichž byli chudí početní a viditelní, pomáhala zaměřit pozornost na chudobu a její související problémy. Vyplývající předpojatost vůči bídě a chudinské podpoře byla úzce spojena s problémem tuláctví.

Od chvíle, kdy se chudoba stal spíše sociálním problémem spíše než příležitostí k duchovnímu rozvoji, se postoje k chudobě a k chudým začaly proměňovat, staly se složitějšími a protikladnějšími. Zostřené rozdíly oddělovaly zasloužilé a nezasloužilé, pilné a líné, postižené a zdatné, dobré a špatné chudé. Množství anonymních žebráků bylo nahlíženo jako nepřátelské a nebezpečné. Nepokoje a růst zločinnosti vytvářel dojem, že chudí jsou závistiví a závist byla hlavním hříchem ve společnosti

zdůrazňující stabilitu a řád. Obava ze zločinu a podezření ze zahálčivosti, stejně tak jako zkušenost s falešnými žebráky diskreditovala chudé prosebníky všech typů. Postoje k práci, žebrání a chudobě se začaly měnit. Žebrání začalo být chápáno jako protikladné vůči lidské důstojnosti a chudoba byla vnímána jako stav škodlivý státu i společnosti. Tyto postoje zplodily zásadnější kritiku žebrání. Na chudobu se již nenahlíželo jako na projev duchovní ctnosti, a žebravé řády se ocitaly pod stále ostřejší palbou kritiky. Dobrovolná chudoba ztratila svůj posvátný charakter a následně každé neštěstí v životě člověka bylo odsvěceno.

Tento nový pohled na chudobu nahloval princip oboustrannosti (reciprocity), podstatný pro benevolentní přístup k dobročinnosti. Nikdo si nemohl být jistý, že neznámý žebrák vykoná skutečně poctivě modlitby za dárce. Od konce 14. století se stále více etabloval pohled na chudé jako na zdroj možného nebezpečí, který postupně vytlačoval obraz chudých jako vyvolených od Boha a jako symbol Krista. Pohnutky toulajících se chudých, skupin lidí cizích většině komunit, byly podezřelé. Chudí začali být vnímáni spíše jako prokletí, jako nebezpečí pro stabilitu městské společnosti.

Shrnutí kapitoly

Pozdní středověk se vyznačuje především posunem ve vnímání pojmu chudý. Dřívější pojetí chudého jako člověka, který neměl podíl na výkonu moci, nahradilo pojetí chudoby ve smyslu sociální deklasovanosti, které více odpovídalo dobové zkušenosti. Od 13. století vznikla skupina lidí sice zaměstnaných, avšak trvale ekonomicky chudých. Chudoba začala být spíše problémem než příležitostí k osobnímu rozvoji a postoje k ní se staly protikladnějšími. Potřeba zefektivnit dobročinnost vedla ke snaze vytvořit kategorie zasloužilých a nezasloužilých chudých, poctivých a nepoctivých, líných a pracovitých. Chudoba přestala být chápána jako duchovní ctnost a chudí začali být vnímáni jako nebezpečí pro stabilitu společnosti, což odstartovalo radikální proměnu dobročinnosti v ranném novověku.

- Tři příklady městských reforem – Paříž, Benátky, Ypres
- Poor Law a pracovní domy

6.

**Dobročinnost na počátku
novověku**

Cíl kapitoly

Kapitola je věnována změnám ve vnímání chudoby a novému zdůrazňování etiky práce. Počátek 16. století je ovlivněn reformami dobročinnosti, které v krátkém časovém období proběhly v celé Evropě. Reformy souzněly s dobovým merkantelismem a staly se základem veřejné chudinské podpory až do 19. století.

Časová zátěž

- 8 hodin (3. týden v říjnu)

Středověká dobročinnost nikdy nezamýšlela odstranit nebo vyřešit společenské problémy. Středověk neznal žádnou společenskou teorii chudoby, a neusiloval o změny ve společenském řádu. Středověcí lidé věděli, že chudí budou stále mezi nimi. Osobní úmysly, od nichž se odvíjely impulsy pro středověkou dobročinnost (spása, péče o rodinu, bližní a příbuzní) převažovaly nad společenským rozměrem dobročinnosti. Idea křesťanské komunity starající se o své členy ani v novověku nevymizela, pouze stáhla své hranice, aby vyloučila cizí osoby a jejich ekonomické problémy.

Změny, které se odehrávaly jak v sektoru agrárního či venkovského prostředí, tak i ve městech, produkovaly chudobu, jejíž charakter a rozsah se nedaly s předcházejícími obdobími srovnávat. Proto na počátku 16. století můžeme zaznamenat v oblasti společenských institucí snahu novým způsobem odpovědět na novou situaci, na výzvy doby. Hnutí reformy sociální péče se chopila především města, pro které byl pauperismus průvodním jevem běžného života a která iniciovala reformu dobročinných institucí a formulování základů novověké sociální politiky. Středověká etika chudoby slábně, přesto však zanechává v evropské civilizaci důležitou stopu, patrnou dodnes.

Ústup pozdního středověku od evangelní dobročinnosti byl spojen s vývojem v organizaci a správě dobročinných institucí. Instituce, jimž dal vzniknout starší model dobročinnosti, s jejich politikou přijetí a rozdělování všem nuzným, se postupně dostávaly pod kontrolu místních úřadů. Rostoucí regulace dobročinnosti, charakteristický rys pozdního středověku, šel ruku v ruce s touhou spojit omezené zdroje s těmi skutečně potřebnými, s ukázněním zdatných chudých, což vedlo ke snaze rozlišovat mezi příjemci. Odtud vyrůstal sekulární program veřejné podpory chudých, který se do jisté míry rozešel s dobročinností motivovanou osobní zbožností. Tato sekularizace dobročinnosti však nebyla pouze produktem moderních fenoménů jako byl renesanční humanismus či reformace, ale také výsledkem dlouhé středověké evoluce.

Nedobrovolná chudoba začala být, s rostoucí nezaměstnaností a nízkou úrovní mezd, oddělována od chudoby dobrovolné, zvolené pokřtěnými usilujícími o dokonalost. Nedobrovolná situace chudoby začala být vnímána jako zlo, proti němuž je vhodné bojovat. Aby byl tento boj účinný, doporučovali světší, ale zpočátku i církevní autoři organizované úsilí. Již nestačilo pouze dávat; dary měly být věnovány po zralé úvaze. Pomoc, omezená ve svých prostředcích, neměla být vyplývána, měla být vyhrazena dobrým chudým. Ti ostatní, zahaleči, prostopášníci, paraziti, měli být zavřeni nebo donuceni pracovat. Postoje k dobročinnosti i k chudobě se s rozvojem

pauperizace začaly proměňovat a otázka řešení tzv. Samaritánova dilematu se stala otázkou dne: **Jak dávat dobře?**

Etika práce i etika daru se proměňovala především díky úsilí humanistů; v myšlení 16. století převažovalo oceňování práce a její glorifikace. Zatímco ve středověku byla práce brána jako lopota, trest za vyhnání z ráje, nyní byla považována za zdroj blahobytu a bohatství. Toto nové hodnocení práce způsobilo, že chudoba, jako protiklad bohatství, byla považována za důsledek zahálky a nedostatku vůle k práci. Chudoba se tak stala problémem morálním, neboť strukturální a ekonomické příčiny chudoby nikdo neviděl. Humanisté zůstávali zakotveni v křesťanské doktríně jen v míře, v jaké se odkazovali na Boží příkaz, že každý člověk by měl jíst chléb vydělaný vlastní prací a námahou.

Jako příklad může posloužit Utopie **Thomase Morea**. V ideální zemi, kterou vykreslil, se práce stává všeobecnou povinností obyvatel a hlavní povinností městských úřadů je předcházet zahálce. Nebyli tam tedy ti, kteří „předstíranou chudobou zastírají lenost“. Na jiném místě téhož díla se počítá s využitím nucených prací jako trestu pro zloděje a tuláky. Celá Utopie se nese v duchu světského řízení společnosti, kterému podléhá vše, i tradiční instituce dobročinnosti. Moreova chvála práce odkazuje k hlubším změnám postojů tehdejších lidí k práci, jež se stává „výsadním právem člověka usilujícího vzít do rukou vlastní osud a získat bohatství“.

Další ranou dobročinnosti pojímané jako integrální součásti života společnosti byly myšlenky Martina Luthera (1483–1546). Tento německý teolog, stojící u počátků reformace, byl přesvědčen, že pouhá víra (*sola fide*) v Krista postačuje ke spáse člověka, nikoliv jeho skutky. Nebylo tedy nutné podpořit svou spásu dobrými skutky, jakými bylo rozdělování almužen či poutě. Dobročinnost ztratila u Luthera svůj posvátný charakter, stejně tak jako chudoba. Proto požádal německou šlechtu, aby zamezila činnosti žebravých řádů (včetně řádu augustiniánů, z něhož vycházel), a potlačila žebrání jako takové. Pozdější zákaz žebrání byl rozšířen nejen na všechny žebráky, ale také na poutníky, neboť „není žádná jiná činnost, v níž by podvody a lumpárny byly tak rozšířené, jako při žebrání“. Každé město by mělo zabezpečovat své vlastní chudé a odmítat cizí žebráky, ať už si říkají jakkoliv, poutníci či žebraví mniši.

Zhruba pět po Lutherově požadavku zákazu žebrání připravil španělský humanista **Juan Luis Vives** (1492–1540) na žádost brughské radnice plán pro registraci a správu městské chudiny, který měl přispět k potlačení žebrání ve městě. Impulsem pro tuto reformu byly problémy 20. let 16. století, které začaly sérií neúrodných cyklů od počátku století a vyvrcholily neúrodou v letech 1521–2, která postihla celou Evropu. Těsně po roce 1500 růst populace spolu s růstem poptávky po obilí začaly prudce zvedat cenu obilí, zatímco reálné mzdy se propadly a objevil se jev, kterému dnes říkáme cyklická nezaměstnanost. Myslitelé i obyčejní lidé, uvyklí „plné zaměstnanosti“ 15. století, nenacházely pro růst počtu lidí bez práce lepší vysvětlení než lenost. S růstem cen se i dobročinnost stala nákladnou záležitostí.

V atmosféře debat městských orgánů o uspořádání chudinské péče, a diskusí humanistů o vztahu k práci, žebrákům, bohatství a chudobě, vznikl Vivesův traktát *De subventionem pauperum* (1526), přední dílo humanistického programu reformy sociální péče.

6. Dobročinnost na počátku novověku

V první části tohoto díla nejprve vyložil obecné principy, jak uskutečňovat dobročinnost; potřebu projevoval dobro označil za nezbytnou podmínku existence společnosti vůbec. Vysvětlil i důvody, proč někteří lidé odmítají podporovat žebráky (především kvůli nepravostem falešných žebráků) a ukázal, jak by se měli chudí chovat. Ve druhé knize představil podrobný program reformy městské sociální péče.

Ve Vivesově traktátu už práce vystupuje jako forma trestu. V úvodu své knihy líčí původ lidské bídy a nouze, které spojuje s vyhnáním z ráje a s prvotním hříchem, kdy člověk zmařil své možnosti pobytu v ráji. Od této skutečnosti se odvíjí i další Vivesovo zkoumání základních principů uspořádání obce, dělby práce a organizace obchodního života. *Chudobu líčí jako nemoc společnosti a lékem jsou organizace zprostředkující dobročinnost. Volné rozdělení darů formou peněz nelze považovat za vhodný výkon sociální péče. Ta musí vést především k morálním kvalitám, pročež by měla vychovávat, tak aby se příjemce pomoci naučil zajistit si další živobytí sám.* V úvahu bylo samozřejmě nutné vzít zdravotní stav.

Péče o chudé spadala v jeho pojetí do kompetence městské správy. Vives to zdůvodňuje potřebou společenské harmonie při řízení veřejných záležitostí. Municipální správě by měla být dána odpovědnost za zajištění **životního minima** (zde se tato myšlenka explicitně ukazuje poprvé ve vztahu k obci) pro všechny občany toho sídla, nikoliv však na základě spravedlnosti, která byla platformou scholastiků, ale z důvodu větší efektivity výkonu morálně povinné dobročinnosti. Vives doporučoval městským správám přísný dozor nad špitály a různými chudinskými fundacemi. „Chudí vyžadují, aby se jimi někdo zabýval, a to nejen proto, že část lidstva se stává ke škodě společného dobra neužitečnou, ale i proto, že jsou nositeli epidemií, kradou, dopouštějí se loupeží a oddávají se prostituci“. Pomoc chudým pak neměla být bezpodmínečná, ale měla být testována ochota chudých pracovat. Podle tohoto kritéria doporučoval Vives rozdělit chudé do tří skupin:

První skupina se skládala z těch, kteří mohli, avšak nechtěli pracovat, a živili se žebráním. Těm byly určeny nepříjemné úkoly a menší přiděly potravin. „I těm, kteří promrhali své jmění svým zhýralým životem ... by mělo být dáno jídlo, nikdo by neměl zemřít hladu. Nicméně by jim měly být dávány menší porce a protivnější úkoly, aby posloužili jako příklad druhým ... Nesmí umírat hladem, ale musí pocítit důsledky.“

Druhou skupinu tvořili lidé bez zaměstnání, avšak schopní a ochotní pracovat; ti měli být zaměstnáni nebo měli být requalifikováni. Povinností státu bylo poskytnout práci těmto nezaměstnaným. Do třetí skupiny byli zařazeni ti, kteří nemohli pracovat kvůli nemoci nebo vysokému věku, a ti měli být umístěni ve špitálech. (Pro špitály začal být někde užíván opět název ptochotopia, v čemž lze spatřovat ohlas antiky i s jejím negativním postojem k chudým). Těm, kteří byli ještě schopni práce, měla být práce zajištěna prostřednictvím obecně prospěšných prací. Kromě špitálu, kde byli živeni nemocní, měli existovat ještě specializované ústavy pro sirotky, odložené děti, mentálně postižené, staré nebo slepé. Každý typ špitálů měl být navštěvován dvěma představiteli města, kteří měli provádět inspekce a hodnotit podmínky ve špitálech, sčítat chovance a zkoumat důvody jejich setrvávání na podpoře. Výsledky kontroly měly být předány představeným města. Stejně tak měli být podchyceni chudí a nemocní přebývající v soukromých domech

I starým nebo hloupým měla být dána možnost pracovat na jednoduchých úkolech, jako bylo kopání jam nebo nošení vody či jiných nákladů. Požadavek práce pro příjemce obecní podpory vycházel jednak ze snahy, aby tito pracující přispívali na chod instituce a tedy svým nemohoucím soukmenovcům a zároveň aby měli vědomí vlastní užitečnosti a prospěšnosti. V neposlední řadě bylo cílem zaměstnat je činnostmi užitečnou, namísto činností jiných, kterými by se zabývali, kdyby zaháleli. Žebráci z jiných měst měli být neodkladně odesláni tam, odkud pocházeli, a měly jim být vyplaceny prostředky na cestu.

Zajímavou částí traktátu je kapitola, v níž se Vives věnuje vyvracení námitek, s nimiž se dobročinné instituce nové městské sociální politiky setkají. Vives nepochyboval, že se objeví odpor proti vypuzování žebráků, předpokládal i případnou neochotu chudých smířit se se změnou svého způsobu života a s nutností pracovat. Všechny tyto námitky rád zavrhnout, protože realizace jeho opatření přinese značný užitek k dobru všech, ať už se jedná o zlepšení zdravotních podmínek města, či se tím zamezí přechodu jednotlivých osob do zločineckého podsvětí. Město bez žebráků si zaslouhuje obdiv a jeho sláva vzroste.

Od Vivese máme dochovaný výrok, který se pak často opakuje u filantropů konce 19. století, tj. že při péči o nemohoucí chudé by mělo být zvažováno, „co je pro člověka dobré, ne co by si přál . . . Mělo by se pečovat [o chudé] jako o nepokojného pacienta . . . pomozme mu, jakkoliv se brání a vzpírá.“

Vives napsal svůj spis pro představené města Bruggy a byl si vědom toho, že se jedná o zkušené obchodníky. Proto se nevěnoval pouze administrativním záležitostem, ale i otázce financování jím navrhované reformy. Hlavním heslem bylo: „Zdroje se musí setkat s náklady“. *Proto Vivesovo uvažování kráčí cestou maximální účasti a ekonomické užitečnosti marginalizovaných žvlů při dělbě práce ve městě.* Jeho dílo se stalo populárním, o čemž svědčí řada překladů latinské verze. 16. století je ve všech zemích Evropy svědkem reforem městské dobročinnosti podle Vivesových zásad, který městům poskytl jak ideové argumenty, tak i praktický návod, jak postupovat.

Jakkoliv J. L. Vives ovlivnil svým spisem celou Evropu, existovali i lidé, kteří dokázali argumentovat proti některým jeho závěrům. Zajímavou polemiku s Vivesovými myšlenkami vede o dvacet let později španělský dominikán **Domingo de Soto**. Ten na jedné straně projevuje porozumění pro boj s potulkou, která ohrožuje veřejný pořádek a je v rozporu s platnými normami, na druhou stranu od této potulky vyděluje chudáky, kteří žijí z almužny a proto se stěhují z místa na místo. Nevidí žádný legislativní či morální argument pro pronásledování chudých, kteří opustili svůj rodný kraj, aby mohli hledat podporu jinde. Potulka těchto chudých je u něj brána jako něco přirozeného, vždyť „království tvoří jedno tělo“ a není tedy nic zvláštního na tom, že se chudí stěhují z chudších oblastí do bohatších. Princip podpory „místních“ chudých ve farnostech považuje za nebezpečný, protože v některých farnostech žije více chudých než v jiných a tyto farnosti jim nebudou schopny poskytnout dostatečnou podporu. Chudý by tedy měl mít právo stěhovat se z místa na místo.

Sotovo objasnění morálních zásluh chudoby jakožto sociálního statusu se odvíjí v tradičním středověkém duchu. Sociální instituce mají především projevovat lásku

a soucit k chudým, nikoliv podporovat nenávisť nebo represie vůči chudým. Přiznává, podobně jako středověcí teologové, že mezi chudými se vyskytují skuteční a falešní, ovšem tvrdí, že k jejich rozlišení nestačí aplikovat pouze kritérium nemoci a fyzické neschopnosti. Existuje totiž řada důvod, proč někdo nemůže pracovat – např. ztráta pracovních pomůcek nebo nedostatek odborné přípravy. Závěr Sotova traktátu pokračuje v duchu křesťanské tradice: je lepší pomoci dvaceti tulákům, pomůže-li se čtyřem poctivým chudým, než tuláky vyhnat a riskovat, že ti čtyři skuteční chudí žádnou almužnu nedostanou. Konstatoval také, že na základě neměnné tradice organizuje péči o chudé církve a klérus, a neměla by tedy přecházet do světských rukou, které nemají kvalitní ideové zázemí pro chudinskou péči a chudobu nevidí jako výzvu, ale jako problém. Soto obhajoval tradiční principy křesťanské etiky, zároveň však, což je příznačné pro konzervativní myšlení, velice pronikavě vidí sociální nespravedlnost, kterou nová doba přináší.

Na druhou stranu byl Soto jako scholastik předchůdcem rakouské školy ekonomického myšlení, a stavěl se (narozdíl od Vivese) proti minimální mzdě. Pracovníci nemohou okrádat své zaměstnavatele s ospravedlněním „že nejsou dostatečně placení.“ Těm, kteří dali svůj souhlas s vyšší mzdou, se nemohla díť žádná újma. Pracujícím radil, aby v případě nespokojenosti odešli z práce. Kromě toho podotkl, že **soukromé zájmy fungují tam, kde nefunguje všeobecná láska.** „Proto se soukromě vlastněné statky budou znásobovat. Pokud by zůstali ve společném vlastnictví, opak by byl pravdou“.

6.1 Tři příklady městských reforem – Paříž, Benátky, Ypres

Cyklus neúrody v letech 1526–35 odhallil malthusiánský rozpor demografického růstu a nedostatku potravin, a z potulky se stal v důsledku toho masový jev. Města musela čelit masám vyhladovělých ubožáků, kteří přicházeli do města. Zároveň vznikala nutnost zavést do organizování podpory žebráků určitý řád, stanovit zásady a reformovat instituce sociální péče. V pozadí byl jistě také sledován cíl snížit atraktivitu měst jako místa, kde každý dostane almužnu. Opatření proti chudákům se začínají zostřovat, práceschopní chudáci začínají být vyháněni z měst.

Vlády 16. století se pokoušely omezit žebrotu občasným prosazováním tvrdých trestů, uplatňovaných zejména proti práceschopným, a úsilím zavést žebrotu jako činnost licencovanou a tedy i regulovanou, činnost určenou pro lidi práce neschopné či postizené ztrátou majetku v důsledku války, ohně či živelné pohromy. V době bohaté na chudobu a sociální nerovnost, kde veřejná podpora chudých byla stále zanedbatelná, bylo žebrání poslední šancí pro řadu lidí jak v protestantské Anglii, tak v katolickém Španělsku.

Východiskem pro reformu dobročinných institucí v Evropě se kromě Vivesových spisů staly tři municipální reformy systému podpory chudých, které byly s většími či menšími obměnami napodobovány v celé Evropě a jejichž principy staly se základem sociálního zabezpečení fungujícího přinejmenším do 19. století. K reformním krokům docházelo především na místní úrovni, většinou v důsledku dramatických zvratů hospodářství v regionu.

Paříž

Od počátku 16. století probíhala ve Francii reorganizace špitálů, která spočívala především v laicizaci správcovství těchto zařízení. Dohledem nad průběhem reformy byly v každé diecézi pověřeni dva lidé, jedna osoba duchovní a jedna světská. Aktivity městských představitelů směřující k reformě špitálů byly motivovány především propukajícími epidemiemi, protože právě s epidemiemi byli chudí spojováni. Kumulace chudých na jednom místě byla chápána jako nebezpečí pro zájmy většiny. Společnost se začala chudých obávat a obviňovat je nejen z šíření nemocí, ale i z nepokojů a rabování.

V roce 1525 se v Paříži znovu jedná o problému chudiny, protože „bída je tak veliká a počet chudých tak značný jako ještě nikdy“. Objevuje se pevná vůle k **centralizaci chudinské péče** „Je mnoho lidí dobré vůle, kteří udílejí almužny, ale bylo by velkým, skutečně velkým dílem Božím, kdyby se podařilo zavést jakýsi řád a zajistit chudým obživu, neboť almužny nejsou vůbec rozdělovány tak, jak by měly.“ Proto se měl ve farnostech učinit soupis všech chudých, kteří zasluhují podporu a posléze svěřit do péče farníků rozdělení almužen. V tomto kontextu se poukazovalo na zkušenosti města Amiens, kde se rozhodli vyhnat „cizí“ chudé a zajistit dostatečnou podporu pro všechny zbývající.

Proti tomuto postoji se však i v Paříži objevily protiargumenty. Jednak že vypuzování je možné jen v hraničních městech, které se nalézají ve zvláštním režimu a kde je pravděpodobné, že většina chudých odejde za hranice. Dále pak se za dobrý nápad nepovažovalo segregovat chudé na odlehlém místě. „Pokud se jich shromáždí pět set, za týden jich bude už šest tisíc, což je nebezpečné.“ Za správné naopak kritici považovali dát chudým práci na veřejně prospěšných pracích a vyplácet jim minimální mzdu, protože mnoho z těch, kteří žebrají, by si chtělo na živobytí vydělávat, ale žebrají zkrátka proto, že nemají práci. Almuzny měly být udělovány těm, kteří pracují pro obecné blaho, ne lenochům. Proti tomuto návrhu se opět postavil argument, že nabídka práce za minimální mzdu bude natolik lákavá, že přiláká davy, což by mohlo vést k nepokojům.

Na jaře 1525 byla zavedena městská chudinská daň, jejíž příjmy směřovaly do městského úřadu pověřeného péčí o chudáky (*Aumône générale*). Od roku 1545 se už pravidelně a organizovaně rozdělují almužny chudákům s vyloučením těch práceschopných. Nově ustavená sociální politika města **Paříže vycházela nadále z povinného financování a testování vhodnosti příjemců, především však ze strachu z rostoucího davu ubožáků v ulicích města v těsném sousedství královského dvora.**

Benátky

Podobně jako v Paříži, vycházela nutnost nové sociální politiky v Benátkách z krize velkého hladu 20. let 16. století. Hlad, mor a válka pustoší severní a střední Itálii a znemožňoval tak svoz obilí z oblastí, kde měly Benátky tradičně své zdroje obživy. Hlad vyhnal obyvatelstvo z vesnic k městům, neboť pouze města organizovaně a systematicky hromadila zásoby potravin. Benátky zaplavili vyhladovělí rolníci. Problém množství žebráků byl v roce 1528 navíc umocněn epidemií, která vypukla na pevné zemi a která se hrozila přenést i na ostrovy.

6. Dobročinnost na počátku novověku

Řešení přijaté vedením města vycházelo z myšlenky stabilizace počtu žebráků. Měly být postaveny tři nebo čtyři útulky nebo chudobince, kde by žebráci našli nocleh na slámě. Tam měli být soustředěni všichni chudí, kterým bylo zakázáno žebrať pod trestem vězení, zmrskání a vyhnání z města. Propříště už do nových útulků neměli být přijímáni cizí žebráci – u těch, kteří již v Benátkách byli, se tedy už nerozlišovali „naši“ a „cizí“. Aby byl zajištěn chod těchto chudobinců, byla dočasně zavedena zvláštní daň, kterou vybíral farář se dvěma laiky a skládal ji do rukou městské instituce pověřené péčí o chudé. Seznam těch, kteří platbu odkládali, se měl číst z kazatelen při svátečních bohoslužbách. Tato opatření byla zamýšlena jako krátkodobá, měla platit jen do nejbližší sklizně. Poté měli být chudí ze špitálů dopraveni zpět na pevnou zemi a vrátit do svých domovů.

Toto nové nařízení bylo zavedeno nad rámec existujícího systému podpory chudých v jednotlivých farnostech, který zůstal zachován a který i nadále tvořil jádro péče o chudé. Zásada odpovědnosti farnosti za vlastní chudé tedy i nadále přetrvávala. Novinku představovala skutečnost, že odpovědnost za celý problém převzala veřejná moc, byť v Benátkách, na rozdíl od Paříže, nedošlo k úplné laicizaci sociální péče. O rok později byl vydán další „chudinský“ zákon, který je již trvalejší povahy. Hlavní smysl tohoto výnosu je vysvětlen v úvodu: zákon měl zajistit péči o chudé, pomoci nemocným, dát chleba hladovějícím a znemožnit zahálčivý život těm, kteří jsou schopni vydělávat si na živobytí v potu tváře.

Cizím žebrákům byl zapovězen vstup do města. Kdo byl chycen, měl být odeslán s průvodním listem do rodného kraje. Mezi žebráky se mělo rozlišovat mezi práce schopnými, nemocnými a nemohoucími. Práceschopní byli odesíláni na veřejně prospěšné práce, tj. na práci u loďstva, a kapitánům bylo doporučeno doplnit posádku co největším počtem chudáků, kteří měli dostávat stejně jídla, ale o polovinu nižší mzdu než námořníci. Ženy a děti měly být posílány do služby nebo do učení. Nemohoucí měli dostávat pravidelnou podporu, nesměli však žebrať v ulicích – buď měli ve své domácnosti čekat na podporu od svých farností, nebo coby bezdomovci měli setrvávat ve špitále či útulku. Potud je Benátský zákon už je v podstatě výkladem humanistické charitativní doktríny, včetně prostředků, jejichž prostřednictvím má být těchto cílů dosaženo.

Benátská reforma netrvala na okamžité reorganizaci charitativních, povětšinou církevních institucí. Kláštery, špitály a bratrstva měly i nadále vyvíjet dobročinné aktivity ve prospěch chudých a odpovědnost za organizování pomoci chudým i nadále spočívala na farnostech, které zajišťovaly nejen distribuci almužen po domácnostech chudých, ale i dohled nad hospodařením bratrstev. Rovněž farníci byli povzbuzováni k dobročinnosti, nikoliv však formou individuálních darů žebrákům, ale poskytováním almužny prostřednictvím výše zmíněných institucí.

Ani jeden z benátských výnosů, na rozdíl od opatření pařížských, nevytvářel centralizovanou charitativní péči či chudinský úřad, ani neposkytoval finanční prostředky pro tuto činnost. Berní povinnost z roku 1528 byla časově omezena, systém spočíval i nadále na dobrovolných poplatcích, které byly určeny na podporu chudých. Správní struktura chudinské péče měla smíšený charakter – benátský dóže spolu s městem zřizovanou sanitární organizací *Provveditori alla sanità* (sociální

politika byla v městě na laguně spojena s požadavkem péče o veřejnou hygienu) dohlíželi na farní klérus.

Opatření přijatá benátskými orgány byla již spíše represivní (vyhánění chudáků, zavírání do útulků, práce za poloviční výdělek), avšak nevystoupila z organizačního rámce tradičního pojetí křesťanského milosrdenství a zachovávala princip individuálního, dobrovolného milosrdenství.

Ypres

Hlavním cílem reformy sociální péče v tomto městě byl útok na profesionální žebráky, racionalizace sociálního systému, laicizace administrativy a financování celého systému. Její význam spočíval, především v katolických zemích, v tom, že navzdory odporu mendikantských řádů získala tato reforma schválení teologů ze Sorbony, čímž byla uznána jako křesťanská.

Ypres neměly ráz hlavního města jako Paříž či Benátky, ani zde nežilo tolik obyvatel, avšak zkušenosti s reformou institucí pečujících o chudé, ke které zde došlo v roce 1525, měly vliv na celkovou podobu hnutí municipální reformy sociální péče v ostatních zemích.

Problémy města Ypres pramenily především z úpadku výroby luxusního sukna, která nedokázala konkurovat soukenictví brabantskému. Zatímco v době největšího rozkvětu v 15. století mělo Ypres přes tisícovku dílen, v roce 1510 to bylo 300–400 dílen, v roce 1545 ne více než 100. Středověké instituce podpory chudých, které se v dobách výrobního rozmachu úspěšně rozvíjely, nedokázaly těmto změnám čelit. Dříve podnikatelé i městský patriciát usilovali o vytvoření podmínek pro přežití dočasně nezaměstnaných námezdních dělníků, aby se tak ve městě udržela příležitostná pracovní síla a současně aby byl zajištěn klid ve společnosti.

Od počátku 16. století však, tak jako všude jinde, přestávají kapacity těchto institucí stačit a začíná převažovat přístup represivnější. Hospodářské obtíže a nedostatek potravin vedou k hladomoru v letech 1521–2, mzdy řady profesí se drží pod úroveň životního minima. Hladová léta vedla k lidovým bouřím, které se obrátily vůči klášterním a městským sýpkám. Proto došlo k reformě chudinské péče na podobných principech jako v Benátkách: zákaz veřejného žebrání, organizovaná péče o poctivé chudé, represe vůči tulákům. K tomu přistupuje zřízení společné pokladny pro krytí nákladů nové správy dobročinných institucí, kterou již plně a beze zbytku přebírá město. Byli vyčleněni čtyři úředníci, kteří se měli stát „rodiči chudých“. V každé farnosti vzniká podobné centrum, které se mělo věnovat chudým, kontrolovat jejich hmotnou situaci i fyzický stav a rozdělovat almužny. Almužny měly vybírat farní komise po domech a také se měly starat o pokladničky na chudé v každém kostele. Systém ještě stále spočíval na dobrovolných příspěvcích, nepočítalo se se zavedením zvláštní chudinské daně.

Poutníkům i pocestným měla být zajištěna možnost krátkého pobytu ve městě, zároveň se mělo kontrolovat, zda po krátké době město skutečně opustili. Otázka místních nezaměstnaných se hlouběji neprobírala, zajímavý je však důraz, která se v rámci systému dobročinnosti kladl na vzdělání. Děti měly být posílány do škol, protože „je důležitější mít dobré vzdělání než dobrý původ“.

Tuto subkapitolu je možné uzavřít tvrzením, že sociální a ekonomické problémy se staly naléhavými v okamžiku, když vyčerpaly zdroje a možnosti středověké dobročinnosti. *Benevolentní dobročinnost a instituce, jimž dala vzniknout, nebyly vhodné pro řešení problému nezaměstnanosti a vykořeněnosti, rozmáhající se ve velkém měřítku. Z různých důvodů se tedy pozornost dobročinných institucí obrátila k takovému řešení otázky chudoby, jež by dokázalo vyřešit narůstající problémy společnosti, která narazila na hranici dostupných zdrojů. V důsledku toho se společnost přiklonila k modelu diskriminujícímu, který usiloval o ekonomické využití omezených zdrojů a jejich společenskou kontrolu.*

6.2 Poor Law a pracovní domy

Není pochyb o tom, že také anglické chudinské právo (Poor Law) z roku 1531 se nechalo inspirovat dílem J. L. Vivese. V tomto roce přeneslo anglické právo povinnost starat se o chudé z kněží na farníky, jejichž příspěvky na chudinskou podporu mohly být vymáhány, byly tedy povinné. V úsilí racionalizovat administrativu dobročinnosti usilovaly představitelé měst o regulaci počtu chudých. Ve snaze stabilizovat pracovní sílu byly zaváděny fixní ceny a mzdy a bylo potlačováno tuláctví a žebrání. Chudí byli povinni najít si práci a měli zakázáno opustit své zaměstnání. Povaleči byli vykazováni z měst a byl jim zakázován přístup do špitálů. Správci dobročinných fondů se všude snažili rozeznávat mezi potřebnými chudými, kterým měla být poskytnuta účinná pomoc, a těmi, kteří byli schopni práce. Žebrání bylo povoleno jen s potvrzením, že žebrající je skutečně potřebný, resp. neschopný se uživit prací. Osoby schopné se o sebe postarat byly následně vypuzeny ze špitálů, aby těm zbývajícím mohla být poskytnuta lepší péče.

Hlavním prostředkem realizace nové sociální politiky vůči žebrákům se staly pracovní domy pro chudé, respektive vězení pro chudé. Po středověké nedobrovolné izolaci malomocných či osob nakažených morovou epidemií použila tehdejší společnost vězení jako jeden z hlavních prostředků realizace sociální politiky.

Tak jako byly činěny rozdíly mezi vagabundy a žebráky na jedné straně a jinými chudými či potřebnými osobami ochotnými pracovat na straně druhé, činily se rozdíly i mezi zařízeními pro tyto různé skupiny chudých. Vagabundi a notoričtí „zdraví“ žebráci byli zavíráni do domů nápravy (houses of correction), zatímco ti druzí měli dostat příležitost pracovat v pracovních domech (workhouses).

6.2.1 Domy nápravy

V roce 1553 daroval král **Edward VI.** (1547–1553) svůj dům v Bridewellu městu Londýnu, aby tam založilo „pracovní dům, nikoliv pouze noclehárnu pro chudé a zahálčivé, tuláky či žebráky.“ Obyvatelé domu tam měli najít práci, která by jim umožnila postavit se na vlastní nohy. Smyslem bylo netrestat někoho za žebrání, ale „postavit ho k práci, která je [pro takové lidi] často horším trestem než smrt“.

Průkopnickou institucí při realizaci této politiky se stal právě londýnský Bridewell. Nábor pracovních sil do tohoto domu práce byl nedobrovolný, tedy i sama organizace práce vyžadoval dohled a vězeňskou disciplínu. Zřizovaly se zde specializované dílny, nad nimiž po dohodě s příslušnými řemeslnými cechy bděli kvalifikovaní

řemeslníci, kteří zároveň zajišťovali přísun materiálu, kontrolovali technický stav pracovních pomůcek a obstarávali odbyt výrobků. Cechy mohly rovněž jako první nakupovat hotové výrobky ze špitálu, což mělo místní řemesla ochránit před nevíтанou konkurencí. Nenapravitelní tuláci byli zařazováni na práce ve mlýně nebo v pekárně, kde byly nejhorší pracovní podmínky a kde práce kromě fyzické síly nevyžadovala žádnou zvláštní kvalifikaci.

Jedním z hlavních úkolů těchto domů se stal boj se zahálkou chudých, který měl někdy dosti drastické podoby. V amsterodamském domě nápravy například potírali odpor k práci tak, že provinilce odmítajícího pracovat uzavřeli do kobky, která se pomalu naplňovala vodou. Vězeň měl k dispozici ruční pumpu; aby se zachránil před utonutím, musel odtud vodu nepřetržitě pumpovat. Prostřednictvím této metody boje proti lenosti si odsouzený měl osvojit – a pravděpodobně si alespoň na krátký čas i osvojil – zdravé pracovní návyky.

V jistém smyslu se Bridewell a jemu podobné instituce osvědčily, o čemž svědčí i výrok soudce sira Edwarda Hexta z roku 1596: „V tomto roce bylo propuštěno na svobodu 183 beznadějných osob. Pracovat nechtějí, raději riskují svůj život, než by pracovaly. Od té doby však, co existují domy nápravy, posílám tuláky tam: a všichni mě prosí s hořkými slzami, abych je raději poslal do vězení, a pokud je odmítám, přiznávají se raději k hrdelním zločinům, čímž riskují vlastní život, a to jen proto, aby nebyli posláni do domu nápravy, kde by byli nuceni pracovat.“

Prvotním určením Bridewellu bylo zaměstnat zdravé žebráky. Avšak vzhledem k situaci na trhu práce se dům ocital pod stálým tlakem. Na počátku 17. století se musel potýkat s přibližně tisícovkou tuláků, které v žádném případě nemohl zaměstnat, proto tedy další osoby již nepřijímal.

Kromě toho Bridewell stále méně plnil funkci místa nápravy, kde se měli žebráci a prostitutky nedobrovolně přiučit práci, a – jako každé jiné vězení – stal spíše místem, kde se asociální způsob života pouze prohluboval. Narůstající počet recidivistů byl řešen segregací těchto nenapravitelných osob jinými způsoby, zejména deportacemi do kolonií.

6.2.2 Pracovní domy

Mírnější formou instituce, která měla za úkol nabízet nezaměstnaným práci, byly tzv. *pracovní domy*, které byly inspirovány tradiční myšlenkou placených veřejně prospěšných prací. V Anglii zákon z roku 1585 stanovoval, aby byly vynakládány přiměřené obnosy na zaměstnávání práce schopných chudých na veřejně prospěšných pracích, většinou na opravách hradeb a mostů. Jiné nařízení z roku 1575 doporučovalo v duchu Vivesova traktátu, že města mají zajistit pracovní příležitost tělesně postiženým, kterým byla uložena povinnost pracovat. Protože však ani tyto instituce nemohly v období nedostatečné poptávky po zboží a službách vytvořit skutečná, ekonomicky efektivní pracovní místa, potýkaly se tyto instituce s existenčními problémy. *Jejich chod byl většinou dotován z příspěvků na dobročinnost, neboť přispět někomu na odměnu za práci bylo větším dobrem než udělovat almužnu tomu, kdo nepracuje.*

6. Dobročinnost na počátku novověku

Skutečný rozvoj pracovních domů přišel až koncem 17. století v éře merkantelismu, kdy vzniká v Anglii síť domů práce organizovaných ekonomicky efektivním, čili ziskovým způsobem. Tyto domy již neměly pouze trestat a vychovávat, ale především vydělávat. Hlavní pracovní náplní v těchto domech se stala textilní výroba, zejména předení vlny. Nově se vynořující ekonomická výhodnost domů práce souvisela se strukturální dispozicí tehdejší textilní výroby, která vytvářela vysokou poptávku po přízi. Podnikatelé měli zájem na zvýšení nabídky příze, tím spíše, pokud ji získávali za levnou cenu.

První úspěšný dům práce byl ustaven v Bristolu v roce 1697. Bristolský kupec Carey napsal, že „úspěch odpovídal našim očekáváním; zbavili jsme se žebráků, staří lidé se dočkali důstojného zaopatření, hoši a dívky jsou vedeni ke střídmosti a jsou vychovávaní k potěšení z práce. A tvář našeho města se už proměňuje, takže máme mnoho důvodů doufat, že tyto mladé pracovní domy vychovávají pilnou a pracovitou generaci.“ V důsledku úspěchu bristolského experimentu se rozvinulo to, co můžeme nazvat „hnutím pracovních domů“. Mnoho jiných měst, v Anglii i na kontinentu, vytvářelo vlastní pracovní domy, které však, s ohledem na ekonomickou situaci, byly provozovány s rozdílnými ekonomickými výsledky.

Mimořádný věhlas měly holandské nápravné domy, které lze považovat za jakýsi přechod mezi domem nápravy a pracovním domem. Holandský humanista, **Dirck Volckhertszoon Coornhert** dokazoval ve svém traktátu z roku 1587, že sociální a trestní politiky by měly spojovat omezení svobody s nucenou prací. Tyto myšlenky našly u amsterodamského patriciátu pokračovatele a realizátory, kteří nejprve zřídili dům pro muže, kde se jeho obyvatelé zabývali zpracováním dřeva, později i pro ženy a děti, kde se rozvíjelo především předení a šití. Práce se prováděla bez nároku na odměnu ve společných místnostech. Rozsudky odsuzující k uvěznění v těchto domech počítaly s tím, že v případě dobrého chování se může doba pobytu zkrátit. Další pracovní domy vznikaly právě v průmyslově rozvinutém Holandsku, neboť se ukázaly jako vhodný zdroj získávání levné pracovní síly. Původní dobročinné motivy těchto zařízení postupně upadaly v zapomnění.

Podle holandských vzorů vznikaly domy práce i v Německu. Podobně jako v Anglii se jejich správy ujaly městské instituce, nebo byly přímo pronajímány podnikatelům. Domy práce měly i zde vedle svých trestajících a výchovných funkcí odpovídat i na konkrétní ekonomické potřeby. *Osudy těchto domů však i nadále závisely na ekonomických možnostech a na situaci na trhu práce. Ostatně není náhodou, že program „polepšení (i nedobrovolnou) prací“ vyšel z prostředí a oblastí, které se nacházely na špičce hospodářského rozvoje; sociální politika kráčela vstříc potřebám společnosti vstupujících na cestu industriálního vývoje.*

Dobové instrumentální chápání člověka v nouzi možná souviselo s neméně instrumentálním chápáním spotřebitele v tehdejší ekonomické teorii, merkantelismu. Merkantelismus nebyl v pravém slova smyslu ekonomickým učením, byl učením spíše politickým, v němž měl spotřebitel sloužit potřebám státu, a bohatství státu bylo hlavním cílem. Snad nejpříznačnějším rysem merkantelismu byla víra, že vláda je schopna spravovat a organizovat lidské záležitosti. Ne náhodou se tedy počátky moderní politiky sociálního zabezpečení shodují s nástupem merkantelismu. Díky nacionalistickému podtextu merkantelistické politiky, kontrastující s univerzalitou

předchozí doktríny scholastiky, se začala pozornost myslitelů přesouvat z mikroekonomické úrovně, zkoumající roli jednotlivce, na úroveň makroekonomickou, mezinárodní. Základní myšlenkou merkantelismu byla myšlenka nulového součtu, vycházející z předpokladu, že existuje pevné a omezené množství dostupného a využitelného bohatství (které představují peníze, resp. drahý kov) a že pro růst tohoto bohatství je nezbytné aktivní zasahování státu. Další konstantou spojující jinak různorodé myslitele shrnované do dosti široké kategorie merkantelistů, byla doktrína obchodní bilance. Podle této teorie mělo být cílem hospodářské politiky zajištění aktivní obchodní bilance. Dělo se tak jednak prostřednictvím obchodního ochránářství a exportních monopolů, podporou vývozu zboží s vysokou přidanou hodnotou, a v neposlední řadě prostřednictvím usměrňování výše mezd, populace a spotřeby.

Populace byla pro merkantelisty státu především výrobním faktorem. Podporovali růst populace, neboť podle nich platila jednoduchá úměra – čím více lidí, tím větší národ, tím více pracovních sil, vyrábějících více zboží, umožňující větší export. Kromě velké populace, která znamenala více výrobního faktoru práce, usilovali merkantelisté o plnou zaměstnanost, která byla druhým hlavním cílem merkantelistické politiky. **Pracovní domy pak byly nahlíženy především jako nástroj podporující růst bohatství státu zaměstnáním nedobrovolně nezaměstnaných.** Nízké reálné mzdy, dosažené především rostoucími cenami, byly rovněž chápány jako účinný nástroj podporující vyšší zaměstnanost.

Spotřeba obyvatelstva byla vnímána pouze jako způsob, jak udržet naživu pracovní sílu, nutnou pro zajištění výroby ve prospěch státu. Ve vysokých mzdách merkantelisté spatřovali zvláště velké nebezpečí pro aktivní obchodní bilanci, neboť lidé dobře placení by spotřebovávali zboží, které by jinak mohlo jít na export, zároveň by vysoké mzdy zvyšovaly výrobní náklady a snižovaly konkurenceschopnost. Vysoké mzdy navíc podle merkantelistů podporovaly lenost a rozmařilou spotřebu. Chudoba populace tak byla zcela kompatibilní s národním bohatstvím, neboť nízké mzdy znamenaly silnou konkurenční výhodu v mezinárodním obchodě. Na luxusní spotřebu se merkantelisté dívali s nelibostí, neboť podle nich luxus činil z chudých pracovníky změkčilé, líné a neefektivní. Čím více postupovala pauperizace, tím houževnatěji se tento argument držel. Diskuse o výkonu dobročinnosti většinou směřovaly k obvyklému vyústění, že s výjimkou neschopných a nemocných – správných cílů dobročinných darů a podpory – měli chudí lidé povinnost pracovat a tak přispívat k bohatství národa. Naopak vrchnost měla dvojí povinnost: obstarat jim práci a nutit je pracovat.

Shrnutí kapitoly

Nad domem nápravy v Hamburku byl nápis: „Labore nutrior, labore plector – Práci se žívím, práce mne trestá.“ Toto heslo vystihuje snad nejlépe proměnu pojetí dobročinnosti na počátku novověku, kdy byla akceptována myšlenka, že chudoba je důsledek zahálky a nedostatku vůle k práci. Tomu odpovídali i reformy dobročinnosti prováděné v první polovině 16. století, které kráčely cestou účasti chudých na pracovních aktivitách. Programovým textem reformy se stal Vivesův traktát *De subventionem pauperum*, který představoval humanistický program reformy veřejné

péče. Realizace se pak lišila místo od místa, jak lze sledovat na vybraných příkladech reformem v Benátkách, Paříži a Ypres.

Klíčovou institucí chudinské péče se staly pracovní domy a domy nápravy, které se ujaly zejména v oblastech nacházejících se na špici hospodářského vývoje. Pracovní domy svou myšlenkou souzněly s dobovou merkantelistickou doktrínou, která usilovala o růst bohatství státu, k čemuž pracovní domy přispívaly nejen zajišťováním plné zaměstnanosti a nízkými mzdami, ale také nízkými nároky svých obyvatel na spotřebu.

Otázky k zamyšlení

1. V knize Karla Polanyiho „Velká transformace“ si přečtete kapitolu „Trh a člověk“ a pokuste se zformulovat polanyiovskou odpověď na otázku, jaké vztahy ve společnosti předpokládala středověká benevolentní dobročinnost, a proč s růstem významu tržních sil byla dána přednost modelu diskriminující dobročinnosti?
2. Thomas Fuller doporučoval dávat dary spíše během svého života spíše než prostřednictvím odkazu. Pozdější příklad Williama Pettyho ukazuje nebezpečí odkladu zamýšlených darů až do doby, kdy učiní závěť. W. Petty byl vynálezce, kartograf, statistik, a především (dle Keynesese) otec moderní ekonomie. Když zbohatnul, plánoval odkázat svůj majetek městu Romsey na zbožné účely a k vypisování odměny pro vynálezce za užitečné znalosti a vynálezy. Roku 1685, kdy sestavil svou závěť, „změněné okolnosti a časový tlak“ způsobily, že se vzdal svých plánů. Jeho závěť neodkazuje žádný významný odkaz, ale zůstává zajímavým a poučným dokumentem, zvláště co se týče jeho postoje k darům pro chudé: „Žebrákům živností a volbou neodkazují nic; pokud jde o nemohoucí z vůle Boží, veřejnost by je měla vydržovat; pokud jde o ty, kteří nebyli narozeni ani k profesi ani k majetku, měli by být umístěni k jejich příbuzným; pokud jde o ty, kteří nemohou vykonávat žádnou práci, městská správa by je měla zaměstnat, což může být dobře provedeno v Irsku, kde je 15 akrů využitelné půdy na hlavu . . . A smilování Božímu svěřuji těch několik skupin výše zmíněných, když výše zmíněné instituce selžou ve svých povinnostech vůči nim.“

Petty, spokojen, že svou závětí napomohl řešení situace chudých doporučením zaměstnání na veřejných pracích a dalšími užitečnými nápady, splnil své povinnosti vůči společnosti. Varoval také své dědice, že využití jeho dědictví na práci charity může být učiněno jen na jejich vlastní riziko. Nicméně svou závěť uzavřel slovy: „. . . podle zvyklosti dávám 20 liber nejvíce potřebným ve farnosti, v níž umírám“.

Pokuste se načrtnout strukturu sociálního zabezpečení podle Pettyho myšlenek v dnešní společnosti. Jaké instituce a organizace by v ní hrály dominantní úlohu?

3. Pařížští radní se v 16. století domnívali, že poptávka po práci za minimální mzdu bude natolik lákavá, že přiláká davy, což by mohlo vést k nepokojům. Co to vypovídá o poptávce po práci v onom období? O jaký typ nezaměstnanosti se jednalo?

4. Motivace odstranit žebračky z ulic mohla být různá. Přečtěte se v knize Garyho S. Beckera *Teorie preferencí* kapitolu *Žebrání a soucit* a na základě této četby zformulujte argumenty raně novověkých odpůrců veřejné žebroty.

7.

Dobročinnost 17. a 18. století

Cíl kapitoly

Sedmnácté a osmnácté století nepřineslo v oblasti dobročinnosti, na rozdíl od přelomového století šestnáctého, mnoho nového. Dobročinnost v tomto období navazuje na dříve etablované vzory, které dále rozvíjí. Teorie i praxe dobročinnosti je ovládána myšlenkami merkantelismu, jehož instrumentální vnímání jednotlivce definuje i nadále hlavní poslání světských dobročinných institucí. Tradiční charitativní instituce se vydělují a pokračují ve starší tradici dobročinnosti.

Časová zátěž

- 4 hodin (1. týden v listopadu)

Toto období svými postoji a myšlenkami pouze rozvíjelo základní linii, kterou vytýčilo století šestnácté, přidává však navíc ještě jeden prvek. Za dobročinné začínají být považovány nejen skutky směřující k jednotlivci, ale i skutky spojené s myšlenkou obecného blaha. Do pojetí dobročinnosti se začíná vracet antická myšlenka obecné prospěšnosti jako **ctnosti dárce**, která není vázána na situaci příjemce.

Představu o rozsahu dobročinných aktivit v ranném novověku nám dává spis **Thomase Fullera** (1608–1661) *History of the Worthies of England*, kde vyjmenovává významné osobnosti a jejich dobročinné aktivity: zakládání a opravy kostelů, podpora bezplatných škol a kolejí, zakládání chudobinců, nově jsou přidány aktivity zlepšující postavení všech, např. stavby mostu.

Ve svém díle se Fuller věnoval i analýze prospěšnosti filantropických aktivit. Vyslovil myšlenku, která bude později nazvána Samaritánovo dilema, tj. že pomáhat někomu dary znamená podlamovat jeho motivaci pracovat. Ve své době aplikoval tuto myšlenku na dobročinné aktivity klášterů, které podle jeho názoru byly efektivnější spíše ve vytváření chudoby než v jejím zmenšování. „Opatství chudé nepodporovaly, spíše je vytvářely“, napsal, zároveň však dodával, že je zjevné, že díky jejich pohostinnosti bylo nasyceno mnoho poctivých a hladových duší, které by jinak hladověly. „Je lépe nasytit dva lenochy, než jednoho pilného vyhladovět; a tak je špatný nasycen spolu s dobrým, aby dobrý nemusel být hladový spolu se špatným.“ Ačkoliv si tedy Fuller uvědomil základní dilema dobročinných aktivit, byl ještě pořád pevně zakotven v křesťanské tradici dobročinnosti. Z toho důvodu rovněž litoval převodu zdrojů řeholních řádů do soukromých rukou při konfiskaci církevního majetku za Jinřicha VIII., namísto toho, aby tyto majetky byly i dále používány pro dobročinné účely. Jako historik byl Fuller zvláště zoufalý z rozvratu a ničení klášterních knihoven. Protože Fuller žil v době, o které věřil, že „prsty chamtivých lidí se vztahují i na odkazy věnované chudým“, zahájil diskusi o institucích sociálního zabezpečení té doby, o chudobincích.

Jakkoliv se dnes může institut chudobince zdát přežitkem, Fullerova argumentace může být použita obecně: i v dnešní době ji lze uplatnit v diskusi o celé řadě dobročinných aktivit. Jedním z kritických názorů na dobročinnost, proti kterému se Fuller vymezuje, je i v dnešní době časté tvrzení, že dárce „žili jako vlci“. Na smrtelné posteli se sice obrátili a část toho, o co obrali jiné, odkázali potřebným, avšak to, co odkázali na dobročinnost, je nevýznamné ve srovnání s utrpením, které způsobili za svého života. Fuller na tuto výtku odpovídá, že ne každý zakladatel

chudobince se provinil odíráním chudých, a o těch, kteří byli nespravedliví a lakomí, říkal: „Nenechejme závistivé lidi stěžovat si na to, že nad obrácenými hříšníky se radují andělé, a že kajícíci dokazují své obrácení těmito veřejnými výdaji“.

V reakci na jiný argument, že špitály jsou obvykle postiženy „křivicí“ (chorobou), při níž hlava, tedy správce, roste nad míru a bohatne, zatímco chudé tělo hyne, Fuller reaguje slovy: „Jistě existuje i jiná léčebná kúra pro nemocné tělo, než je zabití – odstraněním překážek a rozdělením výživy pro všechny části tohoto organismu.“ Věděl, že v chudobincích je mnoho nedostatků, jež vyžadují nápravu, přesto řekl, že navzdory těmto nešvarům by měly být chudobince udrženy. „Vezmeme-li v úvahu, co čeká ty, kteří potkali Krista nahého a neoblékli ho, pak trest těch, kteří ho potkali oblečeného a svlékli ho, bude o mnoho těžší“.

Otázkám filantropie se věnoval také **Francis Bacon** (1561–1626). U něj můžeme naleznout zajímavou myšlenku, potvrzovanou zvláště v dnešní době, že tíhnutí k dobrotě je tak hluboko uloženo v lidské povaze, že pokud není toto tíhnutí obráceno k lidem, bývá věnováno zvířatům.

Poznamenal také, že pokud u většiny lidí lze zaznamenat přirozené tíhnutí k dobru, u některých existuje „vrozená zlomyslnost“, projevující se podrážděností, sklony odporovat, závistí a zlomyslností. Takové dispozice jsou velkými odchylkami od lidské přirozenosti; přesto jsou stavebním prvkem pro vysvětlení osobních zájmů.

Narozdíl od Bacona, který věřil, že filantropické dispozice jsou normou lidského bytí, **Thomas Hobbes** (1588–1679) se domníval, že dominantními motivy lidského jednání jsou sobectví a sebezajištění. Hobbesův *Leviathan* (1651), který stanovuje všemocný stát k vytvoření a udržení míru a řádu, zahrnuje filantropii mezi záliby, jež dojmají lidi. Hobbes definuje filantropii jako přání dobrého pro druhé, laskavost, dobrou vůli a dobrosrdečnost. Navzdory tomu si však Hobbes nedokázal představit žádnou filantropii v praxi kromě té, která dobrodinci přináší více úcty a poct ve společnosti z titulu jeho velkorysosti, nebo dobročinnosti zajišťující člověku jeho vlastní bezpečí a moc.

I v 17. století existovaly významné charitativní aktivity církví, podpořené myšlenkami reformace i protireformace. Katolíci i protestanti znovu oživilí ideu služby Bohu prostřednictvím služby člověku. V katolické Francii to byla aktivita sv. **Vincence z Paoly** (1581–1660). V roce 1623 založil řád kněží, kteří měli evangelizovat chudé na venkově. Díky zakládání dobročinných bratrstev při venkovských i městských kostelích dal i laikům, především ženám, možnost přispět k úsilí pomoci chudým. V roce 1633 založil řád Dcer lásky, tvořený ženami, které navštěvovaly a ošetřovaly chudé v jejich příbytcích, špitálech a sirotčincích. O významu jeho osoby a díla, které započal, svědčilo i pozdější uznání, které sv. Vincenci vyjádřil i Voltaire, když řekl, že po sobě zanechal daleko užitečnější památku než jeho panovníci.

Sv. Vincenc z Paoly, ač sám z neurozené rodiny, zajistil financování svých dobročinných aktivit díky získání podpory členů francouzské aristokracie a dvora krále Ludvíka XIII. Neútočil na bohaté, nezatracoval je, ani nevolal po spravedlivějším řádu. Na jedné straně viděl potřeby a obtíže lidí, na straně druhé měl přízeň těch, kteří byli schopni dodat prostředky ke zmírnění této bídy. Díky tomu byly jeho prosby velmi účinné. Přestože se obracel především na chudé, nebyl stoupencem

myšlenky, že jsou to bohatí, kteří mají větší povinnost než chudí prokázat svou lásku k Bohu prostřednictvím lásky k bližnímu.

Příkladem dobročinných aktivit v protestantských zemích může být postava **Thomas Firmina** (1632–1697), bohatého majitele manufaktury, který někdy kolem roku 1670 postavil dobročinnosti do středu svého zájmu. *Firmin byl již předobrazem moderního sociálního pracovníka; vedl si záznamy o chudých, které navštívil, hodnotil závažnost jejich situace, dětem dával možnost vyučit se.* Také díky darům, které získal od druhých, shromáždil velkou sumu pro pomoc hugenotským uprchlíkům z Francie a pro pomoc protestantům, kteří uprchli z Irsku v letech 1688–89. O své újmě navštěvoval vězněné, pomáhal dlužníkům a stíhal žalárníky, kteří zneužívali své autority.

Hlavním důvodem jeho proslulosti však byla snaha nabídnout místo rozdávání almužen práci a mzdu tolika chudým, kolika to jen bylo možno. Hlavním zlepšením, které do systému dobročinnosti vnesl, bylo zavedení domácí práce. Dával lidem úkoly, které mohli vykonávat doma a svůj *dům práce* založil na tomto principu. Všichni chudí, kteří byli ochotni pracovat, byli nasměrováni do pracovního domu, kde získali len. Poté, co ho doma spřádli, ho zpracovaný vrátili a obdrželi peníze.

Proti oportunistům jednotlivců, kteří by byli schopni vydaný len nevrátit a zpeněžit jinak, stavěl princip zálohy na materiál. V případě, že osoba byla zcela neznámá či nedůvěryhodná, byla vyžadována záloha 6 pencí, která tvořila záruku do doby, dokud pracovník neodevzdal svou práci.

Jakkoliv byla myšlenka nedávat almužnu, ale práci, správná, nemohla se vyvázat z ekonomických zákonitostí tržního mechanismu. Celý podnik byl prodělečný, protože příze, kterou chudí lidé spřádli, byla prodávána se ztrátou. Firminovým cílem však nebylo prostřednictvím dobročinného podniku dosáhnout zisku, ale vyřešit problém almužny jako mzdy za nečinnost. Proto mohl říci, že je daleko lepší ztratit něco zaměstnáním chudých, než ztratit všechny ponecháním je životu v lenosti a zahálce. „Je daleko lepší pro národ zaměstnat chudé a nechat je konat marnou práci, když pro ně není lepší možnost zaměstnání, než nechat je žít v zahálce,“ protože dát jim něco za jejich práci je daleko lepší než dávat jim cokoli za nic. „Nenechme chudé jíst chleba zahálky, poskytněme jim práci. Bude to i lepší pro obchod, i tito lidé musí jíst a pít a oblékat se, stejně jako ti bohatí, a díky tomu obchod poroste rychleji a obyvatelé budou bohatší, než by jinak byli.“ Přirovnával ekonomiku k úlu, který se zaplní tím rychleji medem, čím více včel se na tomto díle aktivně podílí.

Firmin již uvažoval o celostátně organizované síti těchto dobročinných institucí. „Kdyby byly založeny pracovní domy v každé větší farnosti, jež organizovala pomoc pro chudé, tak by mohli být zaměstnání všichni, kteří jsou schopni a ochotni pracovat, a ve farnosti by byla zajištěna podpora těch, kteří nejsou schopni se o sebe postarat, takže by bylo možné říci každému žebrákovi: Běž do své farnosti a pracuj, aby ses uživil.“

Práci doma považoval Firmin za ideální a veřejné domy práce doporučoval jen pro ty, které je třeba k práci nutit.

Zaměstnával až 1700 lidí na předení a na výrobu plátna, které prodával za cenu nákladů, dílna tedy nebyla ziskovou záležitostí. Firmin, někdy s pomocí přátel,

hradil deficit ze své vlastní kapsy a doplňoval mzdy některých zaměstnanců věcnými odměnami, například uhlím.

Své podnikání a jeho úspěchy i neúspěchy popsal ve svém spisu z roku 1681, ve kterém, mimo jiné, zdůrazňoval s určitou pýchou pozitiva, plynoucí ze zaměstnávání dětí, které nalézal na ulici a nechal je na své náklady vyučit. V tomto ohledu byl typickým představitelem merkantelistů, kteří obhajovali dětskou práci a oceňovali ji nejen jako levný zdroj pracovní síly, ale také jako nezbytnou přípravu mladé generace na tvrdou práci.

Počátkem 18. století píše **Daniela Defoe** (1660–1731) tato slova: „Nad našimi chudými visí hrozba lenosti. Nic není častější pro anglického muže než pracovat, dokud nemá plnou kapsu peněz a pak jít a zahálet, nebo pít, dokud není všechno pryč, a třeba i upadnout do dluhů. A zeptáte-li se ho, co zamýšlí dále, odpoví upřímně, že půjde znovu do práce a pak bude znovu pít, stejně dlouho jako posledně.“

Defoeův pamflet *Dávání almužen není charita* nebyl kupodivu ani tak útokem na dávání almužen v obecném smyslu, ale na vládní návrh na zřízení pracovních domů pro nezaměstnané. Defoe zastával názor, že exitující podpora organizovaná ve farnostech je dostatečná k vypořádání se s chudobou způsobenou úrazem (nemoc, tělesné postižení, neschopnost pracovat) a argumentoval proti veřejným opatřením zmenšit chudobu způsobenou zločinem „přepychu a pýchy“ . . . „Hříchem našich lidí je: luxus, lenost, pýcha“

Bernard de Mandeville (1670–1733) byl Holanďan žijící v Londýně a představuje pozoruhodnou postavou merkantelistické éry ekonomického myšlení. Proslulost získal především díky satirické poémě *Bajka o včelách, neboli soukromé neřesti – veřejný prospěch* (1714). Zde hájil proti ostatním merkantelistům soukromou spotřebu, když poukazoval na to, že soukromá spotřeba bohatých vrstev stimuluje prostřednictvím růstu poptávky podnikání, výrobu a obchod. Tím se soukromá neřest obrací ve „veřejný prospěch“, ve prospěch celé země. Hlavním přínosem v oblasti ekonomie bylo, že Mandeville napadl všeobecně rozšířenou představu o rozporuplnosti soukromého a veřejného zájmu.

De Mandeville se okrajově věnoval i ctnosti dobročinnosti, kterou definoval tak přísně, aby vyloučil jakékoliv jednání nesoucí jakékoliv známky sebezájmu.

Charita je ctnost, od které nutno oddělit část té opravdové Lásky, kterou máme sami k sobě; charita je ve své čisté formě určena jiným lidem, nesvázaným s námi pouty přátelství nebo příbuzenstvím; je určena cizincům, ke kterým nemáme žádné závazky, ani naději či vyhlídky na to, že bychom od nich mohli něco získat. Když porušíme jakýmkoliv způsobem přísnost této definice, ztratíme část ctnosti, neboť co děláme pro své přátele a příbuzné, děláme částečně pro sebe. Když člověk jedná ve prospěch synovců a neteří a říká „To jsou děti mého bratra“, vylučuji to z charity; protože je [této pomoci] schopen, očekává se od něho a dělá to částečně pro sebe; Jestliže oceňuje úctu, kterou mu prokazuje okolí a cení si poct a dobré pověsti, je zavázán zohledňovat více své příbuzné než lidi neznámé, jinak musí snést újmu své pověsti.

Takto okleštěná definice, spolu s jeho pesimistickým pohledem na lidskou přirozenost, mu umožnila snížit roli dobročinnosti a laskavosti v lidských záležitostech.

„Pýcha a ješitnost postavily více špitálů než všechny ctnosti dohromady“. Nedo-
kázal oddělit pozitivní důsledky filantropických aktivit od pohnutek jednotlivých
dárců, a ani o to neusiloval. Rovněž popíral, že by rozdělování darů žebračkám
bylo dobročinností. Soucit, nikoliv láska podněcuje naši štědrost, dáváme proto,
abychom se zbavili nepříjemných pocitů, které zakoušíme, když vidíme jejich ne-
štěstí a představujeme si sebe na jejich místě. V této podivné směně hrají svou roli
také pýcha a lakomství. Prosby žebračkám lichotí našemu egu a způsobují, že se cítíme
jak povinováni dávat, tak i očekávat odměnu za naši štědrost. Ale se soucitem je
tomu podobně jako se strachem; čím častěji jsou lidé vystaveni těmto emocím, tím
méně se jimi nechají vyvést z rovnováhy. Pokud potkávají žebračky příliš často, jsou
vůči jejich utrpení rezistentní. Jediné, co může v takové situaci pilný žebraček udělat,
je podle Mandevilla pronásledovat možného dárce a za neustálého nářku na něj
dorážet, dokud se nerozhodne vykoupit si svůj klid almužnou. Tisíce lidí tedy dávají
peníze žebračkám z jednoduchého důvodu – aby si zajistili nerušený průchod.

Ne všichni Mandevillovi čtenáři však byli nekritickými obdivovateli, v jednom bodě
se s ním však nakonec shodli. Není možné utrácet peníze za luxusní zboží, aniž byste
tím neprospěli chudým. Dokonce je možné, že utrácením za přepych prospějete
chudým více než jejich obdarováváním. Zatímco utrácením vedete chudáky k příli,
obdarováváním v nich podporujete zahálku. Nicméně v duchu starší tradice se ještě
stále považovalo za větší ctnost dát příspěvek na dobročinné účely než utrácení za
přepych.

Na druhou stranu však Mandeville zůstával v tradici merkantelismu, co se týče
úvah o lidech jako pracovní síle. „Žádný člověk, pokud by na něm záleželo, by
nechtěl trpět bídou a těžce pracovat na své živobytí. Naléhavá potřeba jídla a pití,
v zimním období navíc také oblečení a střechy nad hlavou, však umožňuje, že se lidé
vydávají všanc všemu, co se jen dá vydržet. Kdyby nikdo nic nepotřeboval, nikdo
by ani nepracoval.“ Mandeville vyvozuje závěr, že „ve svobodném národě, kde není
dovoleno otrokářství, se nejspolehlivějším pokladem stává velké množství pracující
chudiny.“ V roce 1698 vzniklo hnutí pro podporu křesťanského vzdělání (SPCK),
které podněcovalo farní kostely k organizování škol, kde by byly vyučovány chudé
děti. V roce 1715 bylo v Anglii do těchto škol přihlášeno 25 000 dětí. Jakmile to bylo
možné, byly dávány do učení. Obhájci těchto škol poukazovali na jejich užitečnost,
neboť ze škol vychází „dobří a užiteční zaměstnanci“. Mandeville tak nadšený nebyl
a školy nazýval „tou současnou pošetilostí“. Byl proti těmto školám zčásti proto,
že nedůvěřoval pohnutkám dárců, ale především proto, že se domníval, že vzdělání
chudých dětí odporuje veřejnému zájmu. Aby chudí zůstali pracovití, bylo podle něj
důležité udržovat je v nevzdělanosti. (*An essay on charity and charity school.*)

Obdobně uvažoval i **sir Andrew Freeport**, další z představitelů merkantelismu,
který odmítal na počátku 18. století dávání almužen žebračkám jako špatné pro ob-
chod, zejména pro lidi, kteří se (jako on) živí obchodem. Aby dosáhl zisku, potře-
boval dostatečně velkou nabídku práce, která by držela mzdy na dostatečně nízké
úrovni. *Dávat žebračkám almužny proto z jeho hlediska bylo horší než je zahánět,
neboť to znamenalo najmout je, aby nic nedělali. „Almužny, které od nás dostávají,
jsou mzdou za zahálku.“ Prosazení ryze ekonomického přístupu k otázce dobro-
činnosti, která již nebyla otázkou spravedlnosti či ctnosti, ale otázkou ekonomické
výhodnosti, je zde již pregnantně formulováno.*

V 18. století proběhla v Anglii reforma sociální péče, která měla oddělit profesionální tuláky, na něž jako na zločince čekalo vězení, od chudých, jimž měla být poskytnuta organizovaná podpora nebo zaměstnání. V anglických farnostech byly ukládány daně pro zabezpečení chudých již od 16. století a zvyšující se částky byly později, na konci 18. (a počátku 19. století) používány také k doplnění mezd zemědělských pracovníků, které se pohybovaly pod existenčním minimem. Hlavní páteř sociální péče však i nadále tvořily pracovní domy, které však měly být opět doplněny individuální charitou, která měla napravovat nadměrné tvrdosti systému.

Podobný proces proběhl i ve Francii při tzv. „Velkém věznění“. Zkušenosti z francouzského „velkého uvěznění“ měly při utváření moderních evropských společností významný, avšak obtížně definovatelný význam. Zvláštní prolínání milosrdných postojů (jako přetrvávání starších křesťanských myšlenek) a nelítostné represe spojené s myšlenkami humanistů a merkantelistů, vytvářelo specifickou sociální politiku zdůrazňující význam práce. Práce se stala formou výchovy a socializace. Zvláštní spojení vězení a manufaktury, které bylo pro toto období typické, staví někteří autoři do spojitosti se zrodem chodu moderní továrny vůbec; její organizace, vnitřní řád, pracovní disciplína nebo vnější vzhled, jehož stopy si ponechal městský kolorit mnohdy až do 20. století, totiž mají jisté rysy společné s vězením.

Francouzské zákonodárství dlouho považovalo všeobecné špitály za základní prvek sociální politiky. Nařízení z roku 1724 prikazuje žebrákům hlásit se ve špitálech, kde jim nějakou práci najdou. Žebrání se považovalo za trestný čin: za první dopadení hrozilo umístění ve Všeobecném špitále minimálně na dva měsíce, napodruhé minimálně na tři měsíce a označení písmenem M (mendicant – žebrák), napotřetí hrozil mužům pětiletý trest na galejích a ženám pět let ve Všeobecném špitále, přičemž soudy měly právo zvýšit trest na doživotí.

V 18. století se také zformovaly dva nové názory na původ chudoby, které značně ovlivnily století 19. Prvním takovým pohledem, který nahlížel chudobu především jako na součást procesu ustavujícího populační rovnováhu, byla Malthusova populační teorie. Lidstvo bylo podle **Thomase Roberta Malthuse** (1766–1834) spoutáno populačním zákonem, který měl charakter přírodního zákona, protože možnosti obživy lidí nebyly podle jeho teorie v souladu s touhou mít děti. Populace podléhá jedinému omezení, které představují zdroje obživy. Pokud populace roste rychleji než rostou zdroje obživy, dostavuje se se železnou zákonitostí hladomor a nemoci, na které populační růst naráží a díky kterým se zastavuje. Pauperismus u Malthuse záleží především na intenzitě demografických pohybů. V pozdějším vydání svého eseje však Malthus dospívá k alternativnímu řešení tohoto problému – zdůrazňuje význam morální sebekontroly lidí, kteří sňatek a zplození dětí odloží na dobu, kdy budou moci děti uživit.

Druhou teorii o původu chudoby zpracoval **Gianmaria Ortes**, benátský kamaldulský mnich, který v roce 1774 napsal: „Bohatství národa odpovídá počtu jeho obyvatelstva a jeho chudoba je úměrná jeho bohatství. Pracovitost jedněch způsobuje zahálku druhých. Chudáci a lenoši jsou nevyhnutelným produktem bohatých a pracovitých.“ Vyjádřil tak své přesvědčení, že chudoba je zcela přirozeným jevem, který tvoří součást společenského řádu. Zároveň komentuje proměnu diskurzu,

kterým otázka chudoby prošla ve druhé polovině 18. století, a předznamenává století 19. Problém už nespočívá v tom, jakými prostředky bude sociální nebezpečí žebráků a tuláků eliminováno; důraz je nově kladen na definování a pochopení pauperismu jako masového jevu, tzn. jeho příčin a jeho role v moderním ekonomickém systému.

Shrnutí kapitoly

Období 17. a 18. století nepřineslo v oblasti dobročinnosti nic nového, pouze rozvíjelo myšlenky a struktury vzniklé v dřívějších obdobích. Dobročinnost jako téma však i nadále inspiroval různé osobnosti, aby se vyjádřili k tomu, co je a co není správné v oblasti dobročinnosti, ať už v obecných pojmech, jako Thomas Fuller, nebo konkrétních aktivitách, jako Thomas Firmin. Stále více se prosazovalo pojetí almužny jako mzdy za zahálku a většina úvah o dobročinnosti v tomto období byla přímo či nepřímo věnována otázce řešení problému, nazvaného později *Samaritánovo dilema*.

Otázky k zamyšlení

1. Nahlédněte do článku *Samaritánovo dilema: O účinnosti zprostředkované dobročinnosti* a seznamte se s pojmem Samaritánovo dilema. Vyložte vlastními slovy řešení tohoto problému.
2. Filantrop Thomas Firmin využíval i dětské práce, přičemž pro to měl toto zdůvodnění: „Zaměstnávám nyní mnoho chudých dětí, které nejsou starší než 5–6 let a které mohou vydělat dvě pence za den; jiné děti, trochu starší, 3–4 pence za den. Nechci tyto učně omezovat pouze na spřádání, ale dávám jim možnost vybrat si jakoukoliv jinou práci, kterou mohou děti zvládnout, jako třeba pletení punčoch, navíjení hedvábí, výrobu krajek apod. Není ani tak důležité, čím děti zaměstnáte, ale skutečnost že je zaměstnáte, takže jim zabráníte žít životem neužitečným a zahálčivým, na který pokud by si zvykly, těžko by odvykaly. Naopak jestli dítě vychováte způsobem, jakým by mělo jít, tak když je starší, už od něj neustoupí.“

Nahlédněte do knihy Murrayho Rotbara *Ekonomie státních zásahů* a článku *Za obzor neoklasické ekonomie* v časopise *Politická ekonomie* (č. 4, 2007, str. 561–579) a zkonfrontujte argumenty pro a proti dětské práci.

3. Nahlédněte do knihy *Příliš mnoho dobra* (autor Charles Murray) a přečtěte si kapitoly 12, 13 a 14. Zkonfrontujte myšlenky Thomase Firmina s kritikou americké sociální politiky v této knize.

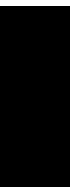
POT

Součástí studia je i odevzdání práce opravované tutorem, označované ohavnou zkratkou POT. V tomto případě se jedná o sepsání odborné stati v rozsahu 5 normostran se všemi náležitostmi vědeckého textu, tj. s poznámkovým aparátem, seznamem použité literatury, citacemi v náležité podobě a s úpravou povinnou pro bakalářské a diplomové práce, jak je uvedena ve Studijním katalogu. Při zpracování je vřele doporučeno využití zahraničních zdrojů.

Téma práce si můžete zvolit z následujících alternativ, nebo si můžete (po konzultaci s tutorem) vybrat téma vlastní. Práce by měla být odevzdána v posledním týdnu semestru.

Témata:

- Základní pojmy a jejich vztahy: mecenát, patronát, charita, filantropie, sponzorství.
- Proč lidé dávají (motivace dobročinnosti)
- Na co lidé dávají (komparace dvou států nebo epoch)
- Kapitoly z historie dobročinnosti
- Dobročinnost dobrovolná vs. státem organizovaná (problém vytěšňování, problém efektivity, atd.)
- Role dobročinnosti v utopických systémech (Campanella, More, jezuitské redukce)
- Spory o filantropii (užitečnost či škodlivost, etická přijatelnost, přiměřenost formy pomoci, atd.)
- Filantropie dnes (zahraniční zkušenost)
- Téma dle vlastního výběru – nutno předem konzultovat

- Americká charita
- Americká filantropie

8.

**Od charity k filantropii:
„American way“**

Cíl kapitoly

V kapitole věnované rozvoji dobročinnosti na severoamerickém kontinentu ve všech jejích podobách si budete moci všimnout nejen náboženských principů, které zformovaly americkou charitu, ale i občansky motivované filantropie, která získala v rámci americké společnosti dominantní vliv a zajišťovala aktivity, které v Evropě na sebe začal přebírat stát. Zvláštní kapitolou filantropických aktivit tohoto období je důraz na kolektivní akce prosazující obecně prospěšné cíle, jako bylo hnutí za abstinenci a za zrušení otroctví.

Časová zátěž

- 10 hodin (2. týden v listopadu)

Alexis Tocqueville si při svých cestách po Americe v letech 1831–2 povšiml velkého množství různých společenských asociací, nového fenoménu, který proměňoval život společnosti: vzestup formálních, dobrovolných spolků, organizovaných lidmi ve městech, okresech a státech, vycházel vstříc potřebě organizování společenských, vzdělávacích, náboženských a kulturních aktivit. Tocqueville přijel právě v okamžiku, kdy docházelo k transformaci, během níž starší tradice charity ustupovala novému způsobu filantropie, s trvalými důsledky pro dnešní dobu.

Zatímco charita vyjadřovala impuls k osobní službě, zabývala se konkrétními jednotlivci, konkrétními skutky soucitu a spojení mezi lidmi, filantropie vyjadřovala odlišný způsob poskytování služeb společnosti.

Filantropie aspirovala nejen na pomoc jednotlivcům, ale i na reformu celé společnosti. Jejím cílem bylo zejména eliminování konkrétních problémů společnosti, filantropie usilovala o svět, v němž by charita byla vzácná a možná i zbytečná.

Charita a filantropie stojí v jistém smyslu na opačných pozicích, nemusí být ale ve sporu. Obě jsou ekvivalentem dvou složek Hypokratovy přísahy: tišení a zmírňování bolesti na straně jedné a léčba nemoci na straně druhé. Dobrý lékař by měl umět obojí. Zde se zrodily dvě tradice americké dobročinnosti, z nichž jedna byla více konkrétní a individuální, druhá spíše abstraktní a institucionalizovaná. Jedna usilovala o zmírnění bolesti společenských neduhů, druhá usilovala o jejich odstranění.

V americké dobročinnosti lze rozlišit jak starší tradici charity, tak i novější filantropii. Stručný přehled historie americké dobročinnosti ukazuje, že i Amerika prošla stejnou cestou jako Evropa – od kodifikované konstantinovské zásady křesťanské komunity pomáhat chudým v jejich potřebách, která charitativní činnost učinila záležitostí veřejnou stejně jako výkon spravedlnosti, přes dobročinnost usilující o rozlišení zasloužilých a nezasloužilých chudých, až k pojetí dobročinnosti jako řešení problémů nezaměstnanosti. Na rozdíl od Evropy si však Amerika uchovala dobročinné aktivity v rámci třetího sektoru a nevydala se cestou sociálního státu.

8.1 Americká charita

První tradici – charitu – ztělesňovali především puritáni. Puritáni byli lidé smlouvy. Uzavřeli smlouvu s Bohem a mezi sebou navzájem, a společným úsilím chtěli vybudovat novou církev a novou společnost či, lépe řečeno, přinést obojímu obrodu.

V roce 1629 přesvědčilo představenstvo nově vytvořené Společnosti Massachusettské zátoky anglického krále Karla I., aby jí přidělil do správy oblast na sever od Plymouthu. Uznávaný právník a řádně znovuzrozený křesťan John Winthrop se pak zasloužil o to, že podnik původně obchodního zaměření se stal útočištěm pro stále více pronásledované puritány. Jako právník uměl Winthrop využít faktu, že v chartě *Společnosti Massachusettské zátoky* byla opomenuta tradiční podmínka, že společnost má mít domovskou kancelář v Anglii, a doufal, že se mu v nové vlasti podaří zajistit vládu puritánů. Vládní orgány v Massachusetts, zvláště Generální soudní dvůr volící guvernéra a jeho pomocníky, měly být zcela v rukou tzv. svobodných či plnoprávných (freemen) – a tento status mohli získat pouze oficiální členové církve. Po 14 letech se však – z ryze praktických důvodů – namísto členství v puritánské církvi stal podmínkou získání volebního práva nákup či vlastnictví akcií Společnosti.

„Budeme jako město na pahorku, vystaveni zrakům všeho lidstva; a proto, nedostojíme-li nárokům našeho Boha v úkolu, který jsme se zavázali plnit, a on nám odepře svou nynější přízeň, staneme se výstražným příkladem a mementem celému světu.“

„Město na pahorku“ Johna Winthropa bylo stejně tak duchovním ideálem jako reálným místem. Lide se neměli mít pouze rádi a pomáhat jeden druhému, ale měli rovněž vědět, proč to dělají. Měli se osvobodit od úzkoprsého sledování sebezájmu, jenž tak často řídí lidské jednání. Charita se v tomto pojetí neomezovala na dávání peněz, ale almužnou se mohlo stát i dobré slovo, rada, či nabádání ke zbožnosti, takže chudý mohl být stejně štedrý jako bohatý. I u puritánů tedy můžeme nalézt širší pojetí almužny, jak ho vykládali již scholastikové ve svém učení o sedmi tělesných a sedmi duchovních almužnách.

I Winthropova vize charity byla založena na existenci nerovnosti lidí, z nichž někteří musí být chudí a jiní bohatí, jedni podřízení a jiní mocní, musí však spolu spolupracovat, aby si vystačili. Rozdíly mezi lidmi byly nezměnitelnou součástí božského řádu. Každá komunita v zátocě měla povinnost starat se o své občany, čímž se navazovalo na kontinentální tradici farní dobročinnosti. Když jednotlivci či rodiny upadly do nesnází, mohli vznést nárok na pomoc od společenství, většinou od institucí místní samosprávy, případně farnosti.

Pomoc potřebným byla přímá, osobní, konkrétní. Ke zjištění situace jednotlivců či rodin v nouzi přistupovaly místní úředníci, obvykle nazývaní dozorcí chudých, navštěvující chudé a zkoumající jejich potřeby. Jejich úkolem bylo hledat příbuzné či zaměstnavatele, kteří by těmto chudým pomohli. V případě, že jejich hledání nebylo úspěšné, nabídli potřebnou pomoc. Pomoc ovšem nespočívala v rozdělení peněz, které by chudí mohli utratit, jak by uznali za vhodné. Namísto toho byli podělováni přiměřeným množstvím potravin – masem nebo kukuřicí, kapkou rumu a trochou čaje.

Na většině míst nebyly žádné oficiální instituce, žádné chudobince či špitály. Lidé zůstávali v péči rodiny, ať už vlastní, nebo cizí. Jako u pěstounské služby dnes, sousedé si brali staré, nemocné, sirotky, nuzné a zajišťovali jejich potřeby na účet města. Podmínkou ovšem byla určitá disciplína. Nebylo neobvyklé, že město vypovědělo opilce a kriminálním živlům bylo bráněno založit rodinu. Ovšem i to bylo chápáno jako dobročinnost, poskytovaná pro dobro jednotlivce.

Tak jako v anglickém chudinském právu, i zde byli rozlišováni zasloužilí chudí od nezasloužilých, místní od cizích. Jestliže se člověk ve městě nenarodil nebo nepříženil, neměl žádné automatické právo na trvalé bydliště a neměl tedy oprávnění k veřejné podpoře. Když přišel jako nově příchozí, mohl být vypovězen. Vypovídání bylo zpočátku vzácné, od poloviny 18. však stále častější. Zároveň došlo, spolu s růstem vlivu obchodního étosu, k posunu od vnímání charity jako symbolu všeobecné bratrské lásky k vnímání charity především jako almužnictví. Bohatší otvírali své peněženky nejen kvůli tomu, aby ukázali svou vděčnost Bohu, ale také aby ukázali své sociální postavení.

Jak se ve dvacátých a třicátých letech 19. století rozvíjela národní ekonomika, poháněná turbulentními silami raného průmyslového kapitalismu, komunity dosud soudržné byly stále více narušovány rostoucí sociální a geografickou mobilitou. Městy procházely množství nezaměstnaných hledajících si práci, což vedlo k vytváření atmosféry strachu z chudých, kterou, tak jako na počátku novověku v Evropě, pociťovaly majetnější vrstvy. Přibývalo lidí na ulicích, kteří rozmnožili řady chudých. Reakce byla obdobná jako v Evropě – dárci zatvrdili své srdce a začali obviňovat chudé. Chudoba začala být opět považována za důsledek lehkomyšlnosti a neřesti. Jediným lékem byla mravní reforma, vykonaná vytěsněním chudých mimo komunitu, umístěním do chudobinců a pracovních domů, kde by se naučili návykům píle a disciplíny. Podobný osud postihl rovněž duševně choré či svobodné matky, odesílané na místo nápravy. Nelehký úkol napravovat chudé byl svěřen nové třídě profesionálů s odbornou kvalifikací a se stejně problematickými výsledky, jako na starém kontinentu.

Ne všichni dobrovolníci byli s tímto přístupem spokojeni. Postupně stále více získávaly na síle hlasy usilující o léčbu celé společnosti, pojatou jako záležitost abstraktní a odbornou, jako záležitost protikladnou k původní myšlence malé soudržné komunity a personifikované dobročinnosti, která přežívala zejména v jižanských státech. Z těchto myšlenek se zrodila americká tradice filantropie.

8.2 Americká filantropie

Ve Philadelphii se začala rozvíjet druhá tradice dobročinnosti – filantropie, která v polovině 18. století získala odlišný význam od pojmu charita, s nímž až do té doby splývala. Inspirací byla činnost občansky smýšlejících jednotlivců v Londýně, kteří si osvojili institucionální inovaci anglické obchodní revoluce – akciovou společnost – a využili ji pro dobročinné účely. Spojili své finanční prostředky a ustanovili formální dobrovolnou asociaci, jejíž cíle byly definovány v zakládací listině a jejíž představitelé byli voleni každoročně ve volbách. Motivace byla ještě tradiční, filosofie a metody však byly zcela bezprecedentní.

Zakladatelé Londýnského nalezeneckého špitálu, založeného v roce 1739, cítili naléhavou potřebu zachraňovat životy odložených dětí, nikoliv však pouze z důvodu křesťanské lásky. Ještě více než o dobrý skutek jim šlo o blaho národa. Růst Anglie vyžadoval růst populace „prospěšných rukou“, a „dobrých a věrných sloužících“, vyžadovaných „politickou aritmetikou“ oněch dob. Co by mohlo tomuto cíli lépe pomoci, než pomoc malým dětem, které jejich matky odložily? Takto koncipovanou otázkou a odpovědí špitál rozvinul nové pojetí pojmu filantropie, která se nyní stala dobrovolnou akcí soukromých osob, vedených „náklonností k podpoře obecného dobra“. V následujících dekádách se zaměření aktivit těchto uskupení měnilo s proměnami chápání veřejných potřeb. Ke konci století, kdy se rozvinula průmyslová revoluce, zavrhlí političtí ekonomové nového ražení víru v nutnost rostoucí populace, a naléhali na přesměrování charity k vytvoření uvážlivé, pilné a sebejisté pracující třídy.

Duch filantropie rychle překročil Atlantik a ovládl rychle rostoucí centra obchodu. Počátky americké filantropie jsou spojeny s **Benjaminem Franklinem (1706–1790)**, který tvrdil, že „nejlepší službou Bohu je činit dobro člověku.“ Franklin se ujal vedení vytváření společností zaměřených na obecné blaho. Podle Franklina, v souladu s ekonomikou té doby, šel rozumný sebezájem ruku v ruce s obecným dobrem. Založil proto první sdružení dobrovolných hasičů v Americe. Rozběhl první členskou knihovnu na kontinentě, dosud existující jako *Library Company of Philadelphia*. Podporoval *Americkou filosofickou společnost* a sponzoroval školu pro chudé děti, z níž se později stala *Pensylvánská univerzita*.

Franklin zaujal progresivní přístup rovněž k problému chudoby. Nebyl ochoten akceptovat chudobu jako nezměnitelnou podmínku lidské existence, vyhnul se spirituální dimenzi chudoby a pojal chudobu jako výzvu pro filantropii. Cílem bylo odstranění chudoby, snaha pomoci chudým tak, aby si pomohli sami. „Naučíme-li mladého muže se holit a uchovávat břitvu v pořádku, přispějeme mu více, než kdybychom mu dali peníze. Unikne častému čekání u holiče, jeho špinavým prstům a tupé břitvě.“

To je přístup, o který se snaží moderní filantropie. Tradiční charita podle Franklina porážela sebe sama, neboť nechávala chudé závislími na pomoci. Moderní filantropie měla učinit tuto charitu nepotřebnou.

Dobročinné instituce získaly různé výhody, jako právo pořádat loterie a právo založit společnost, resp. právnickou osobu. V ranném období republiky měly toto právo skupiny s veřejným posláním, ať už ekonomickým (banky, výběr mýtného, průplavové společnosti), obecním (města) či náboženským (církve). Díky tomu mohly dobročinné společnosti vlastnit pozemky či nemovitosti, uzavírat smlouvy, aniž by členové byli zatíženi závazky z toho plynoucími. Toto podnikání podporované veřejností bylo obvykle vyňato z daní. Ve společnosti založené na individuálním vlastnictví, které často měnilo majitele, byla možnost založení dobročinné společnosti zvláštním privilegiem, podezíravě hlídané zákonodárným sborem a pečlivě ohraničené tak, aby dobročinné organizace nedorostly do nebezpečné koncentrace bohatství a moci.

Významnou úlohu v pojetí americké dobročinnosti sehrál milenianismus. Milenialisté věřili, že milénium, tisíciletá perioda, která bude předcházet Poslední soud, se

blíží. Ačkoliv se neshodovali v tom, kdy toto milénium nastane, shodli se v tom, že by měl zavládnout mír, spravedlnost a právo. Všichni věřili, že nový svět je nejen možný, ale dokonce nevyhnutelný, přičemž toto náboženské přesvědčení se proplétalo s široce rozšířenou vírou v pokrok a ekonomický rozvoj. Prosperita národa a technologický pokrok byla v jejich smýšlení znamením Boží přízně. Milenianismus se zastával dobročinných aktivit jednotlivce, tvrdil, že lidé by se měli aktivně podílet na vytváření vize dokonalé společnosti, spíše než pasivně čekat na její příchod.

V době, kdy protestanti propadli milenianismu, začali se rovněž odvracet od nauky o predestinaci, která tvrdila, že pouze boží milost může člověka spasit, zatímco jednání člověka nehrálo žádnou roli. Teologové 19. století tuto doktrínu poměrně radikálně odmítli a popularizovali spíše její opak – svobodnou vůli. „*Lidská vůle je svobodná ... hřích i svatost jsou dobrovolnými akty duše.*“ Svobodná vůle přesunula odpovědnost za spásu z Boha na jednotlivce. Jednotlivec již nebyl předurčen k určitému osudu, ale mohl ho radikálně změnit. Změnit se mohl i charakter člověka, s čímž zastánci svobodné vůle počítali a o změnu charakteru člověka usilovali. Tato myšlenka dala vzniknout nejen chudobincům, kde měli chudí získat pracovní návyky, které by je osvobodili od chudoby a tím pádem eliminovali problém chudoby jako takový, ale také ústavy pro duševně choré, v nichž se měli pacienti zcela uzdravit.

Existuje souvislost mezi reformním hnutím a proměnou společnosti i ekonomiky. Američané byli během první poloviny 19. století svědky urbanizace, rychlého rozvoje místních národních i mezinárodních trhů, a spotřebitelské revoluce. Tyto změny přinesly nebývalou prosperitu jedněm, úpadek životního standardu a ztrátu ekonomické nezávislosti druhým. Řada filantropů 19. století prosazovala hodnoty, které sloužily potřebám nových průmyslových zaměstnavatelů, požadujících stálou pracovní sílu – umírněnost (střízlivost), ukázněnost (disciplína) a odloženou spotřebu.

Spíše než snahou zaměstnavatelů dosáhnout zisku však byly předválečné reformy vedeny snahou prosadit hodnoty střední třídy. Toto vysvětlení může objasnit dvě specifické dobročinné akce, které měly vyléčit dva velké společenské neduhy americké společnosti 19. století. Jednalo se o hnutí za abstinenci a hnutí za zrušení otroctví.

Hnutí abstinence mělo v první polovině 19. století velmi mnoho přívrženců. Zatímco na počátku století byl ještě pojem *střízlivost* chápán literárně, jako jedna ze čtyř kardinálních ctností, ve třicátých letech začal být chápána doslovně, především kvůli narůstající spotřebě alkoholu. Zpočátku se hnutí soustřeďovalo na umírněnou spotřebu, později, v duchu milenianismu prosazujícího osobní dokonalost, se začal více prosazovat požadavek úplné abstinence. Toto hnutí reagovalo na velmi reálný sociální problém – počátkem 19. století byla Amerika zemí pijáků. Pracující měli během pracovní doby rumové přestávky v 10 a 16 hodin, a často i jindy. Spotřeba alkoholu Američanů trvalo stoupala. V roce 1770 vypili Američané v průměru asi 10 litrů tvrdého alkoholu, v roce 1830, kdy abstinenci hnutí začínalo nabírat na síle, to bylo 5 galonů (cca 20 litrů) s tím že muži pili více než ženy či děti, takže průměrná spotřeba dospělého muže se blížila 45 litrům tvrdého alkoholu ročně. Pili řemeslníci, ohrožení úpadkem svých oborů, tovární dělníci, opakující dlouhé hodiny stále stejné úkony v nepříznivých pracovních podmínkách, pili makléři a obchodníci

trvale ohrožování výkyvy ekonomiky. Rostlo násilí spojené s konzumací alkoholu, rodiny chudly. Leták Synů abstinence hlásal: „Pití je zdrojem (přímým či nepřímým) téměř veškerého zla, které souží lidskou rodinu.“

Hnutí za abstinenci vsadilo na morální přesvědčování racionálními argumenty, nikoliv zákazy spotřeby alkoholu. Cestující lektori vysvětlovali nebezpečí alkoholismu a vyzdvihovali ctnosti střízlivosti. Knihy, písně a divadelní představení ukazovaly negativní příklady pijáků, kteří utratili své peníze v nálevnách, aniž by pomysleli na své ženy a děti.

Hnutí za abstinenci, pokud se dostalo na pracoviště, získalo represivnější podobu. Zaměstnanci, kteří pili v práci a kteří měli tzv. modré pondělky, tj. nebyli schopni pracovat po celovíkendovém pití, byli propouštěni z práce v továrnách, které vyžadovaly od zaměstnanců přesnost, střízlivost a stabilní zvyky.

Pracující, kteří se rozhodli abstinovat, k tomu nebyli tlačeni jen zaměstnavateli; abstinenci prosazovalo také velmi mnoho odborářů, kteří tvrdili, že i stávka vyžaduje disciplinované a střízlivé účastníky. Ať už fungovala hrozba ztráty zaměstnání či snaha být platným členem odborů, hnutí získalo mnoho příznivců i mezi manuálně pracujícími. První hnutí za abstinenci si tak mohlo připsat významný úspěch, neboť díky svým přesvědčovací metodám se mu ve 40. letech skutečně podařilo snížit spotřebu alkoholu.

V padesátých letech se hnutí odchýlilo od přesvědčovací strategie k legislativní akci, takže v několika státech začaly platit zákony zakazující výrobu a prodej alkoholických nápojů. Tyto zákony však neobstály před soudem a během několika let byly rychle zrušeny.

Druhým hnutím, které usilovalo o nápravu společnosti, bylo hnutí za zrušení otroctví. Příznivci této dobročinné aktivity nahlíželi otroctví jako doklad zkaženosti společnosti a věřily v nadřazenost svobodné pracovní síly. Hnutí si nikdy nezískalo tolik příznivců jako hnutí abstinenci, navíc méně odpovídalo obvyklým vzorům jiných dobročinných podniků, neboť neusilovalo o kontrolu sebe či těch druhých, ale naopak o jejich osvobození.

První aktivisté uvažovali o postupném osvobození otroků za úplatu a jejich repatriaci zpět do země původu. Při svém úsilí nicméně opomenuli skutečnost, že většina otroků se narodila ve Spojených státech. Přesto, anebo právě proto, si hnutí získávalo četné příznivce. Někteří se domnívali, že otroctví je nesprávné a toto je cesta jak tuto nepravost napravit, druzí si od aktivit tohoto hnutí slibovali zmenšení černé populace na Jihu. V roce 1816 byla založena *American Colonization Society* a v roce 1822 vznikla první osada osvobozených otroků na pobřeží Západní Afriky. Po 25 letech činnosti se Společnost vzdala kontroly nad nezávislou republikou Libérií. Do roku 1860 se do Afriky vystěhovalo jen 15 000 bývalých otroků, z toho asi 12 000 s podporou Společnosti.

Během 20. a 30. let však vznikla nová skupina, která se stavěla do protikladu ke kolonialistům a usilovala o osvobození otroků bez náhrady. Podobně jako abstinenci hnutí, i oni spoléhali hlavně na morální argumenty, které předkládaly široké veřejnosti. Jejich cílem bylo osvobození Ameriky od nemorálního otroctví. Opět se

objevili cestující lektoři, přesvědčující Američany tentokrát o nesprávnosti otrokářství, někteří z nich byli dokonce bývalí otroci.

V padesátých letech ztratili reformátoři mnoho ze své energie a entuziasmu, a také víru v možnost proměny jednotlivce. Vlivné frakce hnutí za abstinenci a hnutí za zrušení otroctví opustily morální přesvědčování ve prospěch politické akce. V padesátých letech tak ztratily předválečné reformy své dva hlavní rysy: implicitní předpoklad, že dobročinnost a sebezdokonalování jsou dvě strany téže mince, a že pouhé přesvědčování může být účinné. *Začala krátká éra státní angažovanosti ve věcech dobročinnosti, spojená především s občanskou válkou, během níž byl proměněn koncept vlády, která se nyní stala pozitivní silou, prosazující nutné změny. Docházelo k transformaci od soukromé akce k vládní, především v souvislosti s potřebou zajištění občanských práv a žádoucích společenských podmínek. Filantropické instituce během války a v době krátce po ní vznikaly v rámci veřejného sektoru a byly financovány z daní.*

Shrnutí kapitoly

Ve vývoji americké dobročinnosti lze rozeznat jak starší tradici charity, tak i moderní pojetí filantropie. Amerika jako by si prošla zrychleným procesem vývoje dobročinnosti, jak jsme ho mohli v delším časovém období zaznamenat v Evropě. Od zásady křesťanské komunity pomáhat chudým v jejich potřebách, která činila výkon charitativních činností záležitostí veřejnou stejně jako výkon spravedlnosti, přes dobročinnost rozlišující mezi zasloužilými a nezasloužilými chudými, až k pojetí dobročinnosti jako prevence nežádoucích společenských jevů. K dobročinnosti v tehdejší pojetí patřila i kampaň za abstinenci stejně tak jako kampaň za odstranění otroctví. Entuziasmus, s nímž reformátoři té doby usilovali proměnu jednotlivců, se však v polovině století vyčerpal a nejspíše po občanské válce ustoupil racionalistickému pojetí dobročinnosti jako cesty k dosažení systémové změny.

Otázky k zamyšlení

1. Přečtete si článek „Od soukromého zájmu k obecnému blahu: Lze použít pojem collective action ve veřejné ekonomii?“ a pokuste se tento pojem aplikovat na americké hnutí za abstinenci a za zrušení otroctví.

- Sociální darwinismus
- Věk moderní filantropie
- Podnikání a dobročinnost v americkém kapitalismu

9.

Od daru k nadaci

Cíl kapitoly

Tato kapitola se podrobněji věnuje americkému fenoménu „úsporného státu“ a soukromé filantropie, která neusilovala o prosté skutky milosrdenství, ale o systémovou změnu. Chudoba neměla být zmírněna ale odstraněna. K tomuto cíli se mělo dospět jednak filantropií postavenou na vědeckých základech, jednak investicemi do institucí, jejichž prostřednictvím by jinak pasivní příjemci pomoci mohli svou situaci zlepšit sami.

Časová zátěž

- 10 hodin (3. týden v listopadu)

9.1 Sociální darwinismus

Herbert Spencer (1820–1903) byl hlasatelem tzv. sociálního darwinismu a svými myšlenkami bezpochyby velice ovlivnil americké myšlení. Dokazoval, že lidská společnost a její instituce procházejí stejným procesem přirozeného výběru jako organismy, což vede k přežití nejschopnějšího. Individuální boj vede k pokroku. Spencer věřil, že společnost se skládá ze soupeřících jednotlivců a že právě nekorigovaná neviditelná ruka sobeckého individuálního boje je podnětem, který společnost potřebuje, aby se mohla vyvíjet. Tato teorie se stala ideologií kapitalismu volné soutěže, protože zdůrazňovala užitek plynoucí z úsilí a iniciativy jednotlivce a dokonale zapadala do dynamického rozvoje kapitalismu, kde silnější mají více prostředků a dosáhnou tedy větší úrovně úspěchu, než ti slabší. V klasické ekonomii bojuje každý jednatel za svůj osud a postavení ve společnosti, a sociální darwinismus se snažil vysvětlit, proč mají různí jednotlivci různou schopnost v tomto boji obstát.

Spencer byl přesvědčen o tom, že kdyby se společnost měla přirozenou cestou vyvíjet k lepšímu, pak by osobní svoboda musela být nedotknutelná a jakýkoliv vládní zásah do vývoje společnosti by byl omylem. Sociální darwinismus odmítal jakékoliv zasahování vlády, od snahy o řízení obchodu až ke zdravotní či bytové politice. Takovéto aktivity by jen ohrozily pokrok, protože by přispívaly k přežití neschopných. *Pro Spencera bylo nahromaděné bohatství nejlepším důkazem vývojové způsobilosti. Jedinou přijatelnou charitou tak byla podle Spencera dobrovolná dobročinnost, ovšem i ta měla pochybnou hodnotu. Spencer varoval, že „pečovat o budižkničemy na úkor schopných je nade vše kruté.“* V jeho úvahách se spojoval Darwinův optimismus s chmurnými společenskými prognózami Thomase Malthuse.

Je zvláštním paradoxem, že se sociální darwinismus nejvíce uplatnil v americké společnosti, která odmítala Darwinovy myšlenky o přirozeném výběru v přírodě, přestože dokonale přijala její analogii ve společenské oblasti. Příčinu můžeme hledat v dynamickém vývoji americké společnosti. Byl to doposud mladý národ, který ještě neměl ani sto let, jeho kultura i geografická podoba se teprve vyvíjela. Každý Američan měl před očima původ a vývoj své společnosti. Technika se prudce rozvíjela a život byl jakýmsi experimentem, změna se stala evangeliem a vždy byla považována za něco pozitivního. Přesvědčení, že sociální vývoj nelze řídit ani usměrňovat, a že

tudíž veškeré plány tohoto druhu musí nelítostně ztroskotat, pokud nebudou odpovídat požadavkům boje za přežití, zde tedy našlo živnou půdu. Součástí sociálního darwinismu bylo, podobně jako u merkantelistů, také přesvědčení, že ekonomické aktivity jsou hrou s nulovým součtem: „...pokud pozvedneme nějakého člověka, musíme mít oporu, jakýsi bod zpětného účinku. Ve společnosti to znamená, že pokud jednoho člověka pozvedneme, zároveň srazíme jiného dolů.“ Čím intenzivnější je boj, tím omezenější jsou zdroje a tím dokonaleji se rozvíjí nadání. „Umělé“ zmírňování nerovnosti (prostřednictvím charity či filantropie) slouží pouze ke zlému a trestá pilné a talentované na úkor líných a neschopných.

Požadavkům sociální evoluce nejlépe vyhovoval slabý stát, idea, která v myšlení Američanů zdomácněla. Šlo o tradiční učení, podle něhož občané jsou svrchovaní a stát existuje pouze proto, aby jim sloužil v určitých, úzce vymezených oblastech. Stát má svým občanům zajistit pouze „mír, pořádek a garanci práv“. Úkolem státu však není snažit se, aby lidé byli šťastni. ***Pokud by se počet chudých zvyšoval, bojovali by mezi sebou o jídlo a mzdu a tím by zvyšovali ceny jídla a snižovali mzdy. Mnohem lepší než podporovat třídy, které nejsou schopny uspokojit své vlastní tužby, a investovat do nich peníze a čas, by bylo „lehce je z milosti postrčit ze srázu zkázy.“***

Henry George (1839–97) byl jeden z několika nemarxistických sociálních filosofů a reformátorů ve Spojených státech na sklonku 19. století, který se přel s názory vyjádřeným Andrew Carnegiem a jinými žáky Herberta Spencera. Nedomníval se, že by velká nerovnost v bohatství a v životních podmínkách byla nevyhnutelná, přirozená a nezbytná pro pokrok civilizace. George nemohl uvěřit, že by „velký Architekt veškerenstva, o jehož nekonečné vědění vypovídá veškeré stvoření“ udělal takovou chybu ve světě, že dokonce i v nejvyspělejších zemích by mohly být pro velkou část obyvatelstva zajištěny jen nezbytné podmínky lidského života, kdy by bylo možné dosáhnout pouze přežívání díky každodenní dřině.

Jeho práce *Sociální problém* (1883), práce, která mu získala proslulost a následovníky na obou stranách Atlantiku, obsahuje příznačnou kapitolu nazvanou „My všichni bychom mohli být bohatí“.

9.2 Věk moderní filantropie

O občanské válce se hovoří jako o události, která vyléčila Američany z jejich naivního idealismu. V jejím důsledku začali nahlížet na vládu jako na překážku rozvoje. Začal se vytvářet obsáhlý konsensus formovaný významnými postavami průmyslu, vědeckého a náboženského života, zahrnující institucionální řád založený na vědecké efektivnosti, vojenské disciplíně a veřejných službách. Bankéři, obchodníci, vědci a farmáři dali Americe novou energii v její snaze spojit osobní úspěch se společenským zlepšením. Role vlády byla opět redukována na udržování řádu neúprosným vymáháním práva a necháním volnosti soukromému sektoru, aby dělal to, co je nezbytné pro rozvoj země.

Mezi občanskou válkou a počátkem století se Spojené státy staly významným státem na světové úrovni. Enormní ekonomický růst spolu s přílivem imigrantů přispíval

k vydatnému růstu populace. Národ, čítající 23 miliónů obyvatel v r. 1850, byl národem 80 milionovým v roce 1900. Tak rychle jako populace rostl i počet extrémně bohatých lidí. Ne všichni však z růstu země těžili stejně. Venkovské rodiny pracovaly celé dny, závislé na výkyvech cen mezinárodních trhů se kukuřicí, pšenicí či bavlnou. Mnoho lidí i v prosperujících průmyslových oblastech strádalo. Horníci, kteří se podíleli významně na růstu hospodářství, žili většinou ve městech, kde ulice lemovaly řady děravých chatrčí a kde se v pumpách pravidelně objevovaly mrtvé krysy. Dokonce i mezi bílými límečky byla konkurence často horečnatá. Problémy narůstaly a malá skupina bohatých se cítila být nucena s tím něco udělat.

Moderní filantropie vykryštovala v letech mezi 1885 a 1915 mezi multimilionáři jako byli Andrew Carnegie nebo John D. Rockefeller, kteří se snažili najít účelnou, společensky prospěšnou cestu využití svého majetku. Díky nezměrnosti svého bohatství mohli myslet ve velkém měřítku. Prosté skutky vlídnosti a štědrosti ke vdovám a sirotkům nebo poutníkům zraněným na cestě nebyly, vzhledem k velikosti jejich zdrojů, přiměřené. Obecně se proto snažili dávat – podle Rockefellera investovat – do vzdělání, výzkumu a kulturních institucí schopných motivovat nejlepší a nejvíce ctižádostivé chudé, k dalšímu úsilí na zlepšení své situace.

Ostatně tradiční charita již nebyla oblíbená ani mezi skupinami zabývajícími se rozdělováním přímé pomoci chudým. Během osmdesátých let 19. století se městské agentury zajišťující podporu chudým sdružily dohromady po vzoru *London charity Organization Society*, aby tak zabránily překrývání svých aktivit. Tyto sjednocené charity se pokoušely ukázat běžné dárce nahrazením příležitostného dávání darů systematickými a vědeckými metodami rozlišujícími mezi hodnými a nehodnými příjemci pomoci – registrace, zkoumání, test ochoty pracovat, poradenství.

„Ne almužnu, ale přátelství“ byl slogan reformátorů dobročinnosti. Jejich metody, které byly nazývány **vědeckou dobročinností**, zahrnovaly důkladné vyšetření nouze a jejích příčin. Během osobní návštěvy se vyučovalo slušnému chování a navštívení byli povzbuzováni ve snaze získat práci. Obhájci vědecké filantropie byli přesvědčeni, že šíření myšlenky svépomoci chudých bude daleko efektivnější cestou pomoci než náhodné rozdělování darů.

Podle J. D. Rockefellera bylo smyslem filantropie nikoliv pomáhat nejpotřebnějším, ale těm nejnadějnějším. To nejhorší, co mohl milionář udělat se svými penězi, podle Carnegieho bylo, že by své peníze dal „nenapravitelným chudým“.

Jako baptista byl zvyklý dávat desátek na charitu od počátku své kariéry a činil tak i v případě, kdy mu štěstí přálo. Vzhledem k rozsahu svého majetku si musel najmout pro záležitosti dobročinnosti profesionálního poradce Fredericka T. Gatese, který byl pravděpodobně prvním profesionálním konzultantem na poli organizovaného dávání.

I filantropové jsou utvářeni místem a časem, v němž žijí. **John D. Rockefeller** (1839–1937) udělal zřejmě nejlepší investici svého života v r. 1861, kdy za sebe najal náhradníka, který by za něj bojoval v občanské válce, jak bylo tehdy možné. Sám se v době občanské války zapojil nejprve do obchodu s masem a solí, jejichž ceny za války rostly, poté do obchodu s naftou. O osm let později sloučil své aktivity do Standardní naftové společnosti v Ohio s kapitálem 1 milion dolarů. Jeho rafinerie

sice byly největší v zemi, avšak rafinování nafty se začalo věnovat stále více jiných a ceny klesaly. John D. Rockefeller se rozhodl zbavit se konkurence prostřednictvím vlastní námořní přepravní společnosti, a přinucením vedení železnic, aby mu dávaly velké slevy. Potom vyhledal své konkurenty a nabídl jim, že jejich firmy koupí za ceny, které sám určí. Kolem roku 1879 ovládala jeho společnost více jak 90 % produkce nafty ve státě.

Velký díl jeho úspěchu spočíval v tom, že se rozhodl, že nebude „platit cizí zisky“, jinými slovy šlo o vertikální integraci, kdy si firma většinu věcí potřebných pro svůj chod sama vyráběla – měla vlastní barely, velké rezervy v hotovosti, aby nebyla závislá na bankách, vlastnila většinu potrubí vedoucích k železnici, cisternových vozů a zásobníku nafty. John D. Rockefeller byl schopen přimět železnici, aby nepřpravovala náklady jeho konkurentů. S těmi, kteří se nepodrobili, vedl gigantické cenové války.

V roce 1902 u něj přednášel baptistický duchovní Frederick Gates pro něj a skupinu jeho nejbližších přátel. Společnost byla podle něj v krizi, pojem konkurenční systém byl podle něj protimluv. Konkurenční systém byl podle něj druhem lidského kanibalismu, v němž lidé pojídali jeden druhého.

Podle Gatese, který tímto způsobem kritizoval myšlenky sociálního darwinismu, hrozil sociální chaos a Rockefeller, který se měl stát nejvýznamnějším filantropem počátku století, to akceptoval. Rozhodl se proto věnovat podstatnou část svého jmění na hledání řešení problémů, jimž země čelila. Nechtěl pouze zmírnit bídu, chtěl ji ukončit. Takový cíl si vyžadoval nový přístup k dobročinnosti, vyžadoval vědecky podložené dávání, které představovalo zásadní změnu v dějinách dobročinnosti.

John D. Rockefeller, který byl vzorem pro většinu moderních filantropů, obhajoval založení nadací jako způsob spravování „dobročinného podnikání“ řádně a efektivně. „Nechte nás vynakládat peníze, které chceme utratit k užitku druhých.“ Rockefeller chtěl dávat v dobře odůvodněných případech a dobře fungujícím institucím. Usiloval o maximální pákový efekt, tj. aby jeho příspěvky stimulovaly získání jiných darů od dalších dárců, aby podporované aktivity přetrvaly poté, co se prostředky z jeho fondů přesunou jinam. Za svého života daroval 95 % svého bohatství.

Vědecká dobročinnost měla hledat příčiny problému a léčit je. Hledala spíše léky na nemoc, namísto toho, aby stavěla nemocnice starající se o nakažené. Měla vykořenit příčiny chudoby, nikoliv dávat almužny chudým. Měla šířit poznání a nové myšlenky.

Frederick Gates, který se stal Rockefellerovým poradcem pro filantropii (a prvním profesionálem v oblasti filantropického poradenství), tvrdil, že vědecká dobročinnost znamená dobročinnost ve velkém, nikoliv v malém. Skupina dárců tohoto typu chtěla proměnit společnost, ne pouze ulehčit jejím nemocem či zkrášlit veřejná prostranství. Charakteristickým rysem těchto moderních filantropů bylo, že nepocházeli z dlouhodobě etablovaných, majetných rodin. Většinou to byli self-made men, kteří během svého života nashromáždili ohromné bohatství a obdobně přistupovali k dobročinnosti. Tak jako tito boháčové vybudovali svá impéria – kontrolou všech aspektů výroby či reorganizací systému obchodu – domnívali se, že

společenské mechanismy mohou být zlepšeny tím stejným způsobem, přeskupením a urychlením procesů jimi nastartovaných. Domnívali se, že v dobročinnosti, stejně jako v ekonomice, stačí malý impuls a aktivity se sami rozjedou a budou se podporovat. Hledali nový systém, nebránili starý, jak se jim někdy vyčítá. Všichni se domnívali, že i když industrializace přinesla velké problémy, přinesla, spolu s nimi, stejné příležitosti.

Moderní filantropie převzala model korporace s dozorčí radou, s veřejnými stanovami, výročními zprávami a manažerským řízením. Vědecká filantropie byla filantropií nadací. Dárci použili nadace jako stupeň oddělující je od příjemců jejich darů.

Rockefeller a jeho syn přispěli nejméně 600 mil. dolarů na různé nezávislé nadace a ústavy, které se později sloučily do Rockefellerovy nadace (Všeobecná vzdělávací rada, Mezinárodní zdravotní a vzdělávací rada, Úřad sociální hygieny, Institut pro lékařský výzkum). Institut pro lékařský výzkum, založený 1901, byl první americkou institucí zaměřenou pouze na výzkum a brzy se stal jedním z nejvýznamnějších vědeckých pracovišť. Ačkoliv sám Rockefeller byl po celý život vůči vynálezům v medicíně velmi nedůvěřivý a jeho lékařem byl málo vzdělaný homeopat, jím založený Institut pro lékařský výzkum, ze kterého se později stala univerzita, se stal záhy cílem vědců z celého světa.

Podobným vývojem prošly i nově založené univerzity, které se staly avantgardou v modernizaci vzdělávání. Studenti měli studovat spíše společnost než řečtinu – a tak se během velmi krátkého období díky příspěvkům Carnegieho a Rockefellerových nadací rozvinuly nové vědy jako sociologie, psychologie a antropologie. Zvláště sociologie se stala dobrým spojencem vědecké filantropie, neboť získávala podklady o různých aspektech života společnosti. Univerzitní pracoviště zpracovávaly pro nadace rozsáhlé výzkumy, od zvyků zalévání trávníků obyvatel města Clevelandu po tvorbu národní databáze zachycující všechny stránky lidského života.

Andrew Carnegie (1835–1919) zažil rovněž vzestup z chudých poměrů k bohatství, v té době považovaný za typickou americkou cestu k úspěchu. Narodil se ve Skotsku, rodina se však přestěhovala do Pensylvánie, kde ve svých třinácti letech začal pracovat jako údržbář strojů. Ve čtrnácti se stal telegrafním poslíčkem, později telegrafistou a v devatenácti letech osobním tajemníkem okresního vedoucího Pensylvánské železnice. Od železnice odešel v r. 1865 a věnoval se obchodu se železem či naftou, stavbě mostů a prodeji železničních akcií do Evropy. Na jedné z cest se seznámil s Henry Bessemerem, vynálezcem nové technologie při výrobě železa, a rozhodl se zaměřit se pouze na ocel. Když se objevovali konkurenti, Carnegie se jednoho po druhém zbavoval. ***V roce 1889 napsal svůj esej *Evangelium bohatství, které je ohlasem myšlenek sociálního darwinismu. „Hromadění bohatství těmi, kteří mají schopnost a energii je vytvořit, znamená pro lidstvo nikoliv zlo, ale dobro.“ Tento proces stojí mnoho, ale zákon konkurence je „pro lidi tím nejlepším, neboť zajišťuje v každém oboru přežití těch nejschopnějších.“**** Na druhou stranu však Andrew Carnegie tvrdil, že i bohatství je třeba správně využívat a již během života je věnovat obecnému blahu. „Člověk, který umírá jako boháč, umírá v hanbě“. Každý by měl jít svým skromným životem příkladem, zajistit ty, kteří jsou na něm závislí, a posléze založit obecně prospěšný fond. Člověk však neměl

dávat almužny, „neboť chudšas je leprou na těle společnosti“, ale měl obstarat pro lidi prostředky, jejichž prostřednictvím by si lidé pomohli. Boháč měl podle Carnegieho tři volby:

- mohl dát peníze své rodině,
- nebo je mohl odkázat na dobročinné účely,
- nebo je mohl vynaložit již za svého života na zlepšení společnosti.

Pouze třetí varianta byla v jeho pojetí skutečně akceptovatelná, protože podle něj si každá generace měla vytvořit své bohatství znovu. Zděděné bohatství bylo podle něj prokletím společnosti. Bohatí by tedy měly své bohatství vydávat na vhodné společenské účely, které nejsou dostatečně zajištěny veřejnou pokladnou a které nepodkopávají individuální iniciativu a samostatnost. Carnegie doporučoval sedm specifických okruhů: zakládání a financování univerzit, stavbu knihoven, stavbu nemocnic, zakládání parků, stavbu koncertních hal (které měl v oblibě, zvláště varhany), stavbu plováren a veřejných lázní a stavbu naddenominačních kostelů (kostelů, kde by se v různých hodinách střídaly různé církve a náboženské společnosti).

Tyto návrhy, uveřejněné v jeho eseji *Evangelium bohatství*, byly ve své době hojně kritizovány, zejména představitelé církví například nemohli uvěřit, že stavba kostelů byla umístěna až za plovárnami a že by se mělo jednat o kostely „nájemní“. Avšak ani žádný z významných filantropů si nevzal jeho rady k srdci.

Carnegie se však svých názorů držel a tak jeho koncertní sítě zpřístupnily vážnou hudbu množství Američanů, knihovny sloužily (a dosud slouží) ještě většímu množství lidí. Systém knihoven postavených Carnegiem v USA a Kanadě byl postaven na bázi pákového efektu – Carnegie vytvořil infrastrukturu – postavil budovy, nakoupil knihy – a předal obci, aby se dále starala o běh knihovny. S relativně malou investicí tak dal vzniknout rozsáhlému systému knihoven.

Motivací pro toto dávání nebyly daňové úlevy, zdůrazňované často jako motivace filantropie druhé poloviny 20. století. Až do roku 1932 tvořila hlavní příjem federálního rozpočtu cla. Až *Federal tax act*, součást Rooseveltova programu *New deal*, utvořil pro výjimečně bohaté jednotlivce pobídky k zakládání z daní vyňatých dobročinných organizací.

9.3 Podnikání a dobročinnost v americkém kapitalismu

Charakteristickým rysem amerického úspěchu je důraz kladený na individuální iniciativu a kreativitu. Inovace a tvorba bohatství jsou neodstranitelnými částmi amerického života. Druhou neméně podstatnou charakteristikou americké ekonomiky je politická a sociální stabilita, kde hraje klíčovou roli soukromé filantropie. Podnikavost a konkurence jsou chápány jako podmínka nutná, nikoliv však postačující k dosažení ekonomické prosperity a společenského pokroku. *To, čím se americká ekonomika odlišuje od jiných ekonomik (německé, japonské, francouzské, skandinávské), je její historické zaměření na tvorbu bohatství a opětovně přerozdělení tohoto bohatství prostřednictvím jeho vlastníka. Američtí filantropové 19. století vytvořili díky svým investicím do společenských institucí základnu pro tvorbu bohatství a zároveň zajistili společenskou stabilitu.*

Americké propojení podnikavosti a soukromé dobročinnosti 19. století bylo vystřídáno periodou rostoucí role vlády na počátku 20. století a po 1. světové válce. 20 léta byla symbolem technologických změn a prosperity, avšak přetrvávající problémy vyústily do velké deprese ve 30. letech. Zejména období po Velké depresi společně spolu s 2. světovou válkou však změnilo roli vlády i v USA a mělo vliv i na filantropické aktivity. V období ekonomických poklesů se dobročinnost soustřeďovala nejvíce na sociální péči. Vzestup státu ve dvacátém století byl tak vlastně vzestupem sociální péče poskytované státem. Na rozdíl od Evropy však ve Spojených státech vzestup welfare state nebyl provázen poklesem soukromé dobročinnosti. Mezi roky 1929–1959 vzrostl podíl soukromých darů na podporu neziskových organizací z 1,7 % HDP na 2,3 % HDP (v roce 2004 to činilo 2,1 % HDP). Důvodem, proč Američané podporují dobročinné aktivity i přesto, že se na nich čím dál více podílí vláda, je to, že konkurence v hospodářství i tradice dobročinnosti vyrůstají ze stejných kořenů, z amerického individualismu. Američané preferují ponechat v soukromých rukou řadu institucí, jinde podporovaných státem (muzea, orchestry, církve a náboženské společnosti, školy) a jsou ochotni na to dobrovolně přispívat svými penězi.

Podle každoročních výsledků výzkumu dárcovství v USA tvoří největší podíl dary jednotlivců. U obyvatel s nižšími příjmy lze sledovat ochotu dávat vyšší procento ze svého příjmu, u osob bohatých je procento příjmu vydávané nižší, avšak jimi vydávané absolutní částky jsou vyšší. I v dnešní americké společnosti existují velcí dárci a s rostoucím bohatstvím celé americké společnosti rostou i relativní částky vydávané na dobročinnost. Když byl Gates daroval do roku 2000 v součtu 17 miliard dolarů, pak můžeme říci, že Carnegie (po očištění o inflaci) věnoval za svého života pouze 18 % této sumy a Rockefeller asi třetinu této částky.

Shrnutí kapitoly

Po občanské válce se zrodila myšlenka filantropie usilující o systémovou změnu, která by učinila charitu „nepotřebnou a možná i zbytečnou“. Moderní filantropie v Americe vznikla mezi skupinou mimořádně bohatých lidí, kteří se snažili najít společensky prospěšnou cestu využití svého majetku. Dobročinnost v jejich pojetí měla odstranit příčiny společenských problémů namísto toho, aby mírnila jejich důsledky, měla pomoci lidem, aby si pomohli sami. Moderní filantropie byla filantropií nadací, které převzaly model komerční korporace, s dozorčí radou, veřejnými stanovami, výročními zprávami a manažerským řízením. Američtí filantropové přelomu 19. a 20. století vytvořili svými investicemi do společenských institucí základnu pro tvorbu bohatství a zároveň zajistili společenskou stabilitu.

Otázky k zamyšlení

1. Nahlédněte do zprávy *Giving USA 2006* (naleznete na internetu) a charakterizujte dnešní dárcovství v USA.
2. Dílčí výzkum dárcovství uskutečněný v roce 1990 v USA přinesl zajímavé výsledky. Nejchudší domácnosti (příjem pod 10 000 dolarů ročně) dávaly v roce 1989 na charitu – většinou náboženskou – 5,5 % svého příjmu. Toto číslo kontrastuje s 2,9 % příjmu, které dávaly na dobročinné účely nejbohatší

Američané s příjmem 100 000 dolarů ročně a více. Pokuste se nalézt příčiny tohoto jevu.

3. Podle kritiků byla organizovaná charita manifestací sobeckých hodnot a lakomé politiky bankéřů a obchodníků. Nahlédněte ještě jednou do kapitoly 7 a pokuste se aplikovat argumenty Thomase Firmina na americké filantropy.

10.

Filantropie a sociální stát

Cíl kapitoly

Poslední kapitola se věnuje problému vytěsňování soukromé dobročinnosti rozšiřováním vládních aktivit. Sociální stát v Evropě postupně převzal řadu aktivit, vykonávaných do té doby prostřednictvím soukromých iniciativ. Hlavním zdrojem inspirace neziskových organizací v oblasti fundraisingu či managementu je tak v dnešní době nestátní neziskový sektor v USA, který má silnou pozici a nepřerušovanou tradici. Na tuto skutečnost bude navazovat předmět Fundraising, který se získáváním zdrojů pro činnost nestátních neziskových organizací zabývá v navazujícím semestru.

Časová zátěž

- 8 hodiny (4. týden v listopadu)

Již během 18. století mnozí autoři jasně formulovali přesvědčení o nezbytnosti státní intervence do oblasti sociální péče. Montesquieu dokazoval, že stát by měl každému člověku zajistit prostředky k životu a odpovídající existenční podmínky, přičemž obojí by mělo být garantováno především právem na práci. Když si společnost začala připisovat odpovědnost za chudobu, vedlo to k postupnému vytváření sociální politiky, která se prosazovala jednak zformováním státních systémů sociální péče nebo při kontrole dobročinných institucí ze strany státu.

K významným pilířům západní kultury patří postoj, že bohatí a majetní mají morální závazek zmírňovat bídu a obtíže slabých a chudých, podporovat vzdělání mládeže a povzbuzovat tvořivou činnost v umění a vědách. Suma příspěvků na tyto účely pocházela dříve ze soukromých zdrojů, avšak od druhé poloviny 19. století až dodnes se stále více těchto aktivit přebíral právě stát. V tomto posunu od soukromé filantropie ke státem organizované dobročinnosti vedla především Evropa, která na soukromou dobročinnost vydávala v 50. letech 20. století 0,5 % HDP, zatímco USA ve stejné době dávaly 2 %. Jedno i druhé procento je nízké, pokud si uvědomíme, že ještě před 250 lety v Evropě i Americe nebyl neobvyklý desátek, téměř všechno vzdělání bylo soukromé, umělci byli podporováni bohatými patrony, soukromé byly nemocnice i charitativní organizace starající se o sirotky a vdovy, fungovala sousedská výpomoc v obtížných situacích (např. ztráta živitele rodiny), atd. Odhaduje se, že v polovině 18. století bylo na dobročinnost dáváno přinejmenším 5–6 % HDP.

Úpadek dobročinnosti, zjevný ve srovnání se starším obdobím, byl výraznější v Evropě, kde stát-Leviatan vyrostl více, než Hobbes vůbec předpokládal. V průběhu tohoto procesu převzal na sebe zodpovědnost za řadu aktivit, které do té doby spadaly pod křídla soukromé dobročinnosti. Stát začal poskytovat zajištění sociálních služeb, vzdělávání, nemocnice, a začal podporovat umělce. Vliv náboženství jako jedné z hlavních institucí dobročinnosti poklesl zároveň s tím, jak se nacionálně formovaným státům dařilo absorbovat emoce lidí a jak školy a jiné instituce nahradily kostely jako centra společenského života.

Aby stát získal zdroje na tyto aktivity, byla zavedena politika progresivního zdanění, takže bohatší měli méně peněz a byli méně ochotni dávat na dobročinnost. Zároveň se projevil i druhý aspekt vlivu státních aktivit na aktivity soukromé, který nazýváme efektem vytěsňování. **Placení daně jakoby člověka oprošťovalo od všech**

dalších společenských závazků, stát vlastně spolu s odvedenými zdroji na sebe přijal i odpovědnost za své bližní. Tuto skutečnost potvrzují i různé odborné statě, které dokazují tzv. vytěsňování, tj. snižování darů na dobročinnost při zvyšování daňové zátěže.

Dalším významným faktorem, který přispěl k úpadku dobročinnosti v Evropě, byl fakt, že nebyly zavedeny odpočitatelné položky z daní z příjmu na částky určené na dobročinnost, především proto, že se politici obávali, že by tyto peníze byly využity k daňovým únikům nebo ve prospěch církví.

Až Západní Německo umožnilo změnou z roku 1950 odpočet na dobročinnost pro právnické i fyzické osoby do 10 % základu daně a během osmi let se objem firemního dárcovství zpětinasobil. V Americe učinili obdobnou zkušenost. Poté, co bylo od daně osvobozeno založení nadace, využily toho některé bohaté rodiny k založení nadace, do níž vložily akcie firmy. Tímto způsobem se mohly vyhnout se dědické dani a zároveň udržet kontrolu nad chodem firmy.

Navzdory tomu, že soukromá dobročinnost v Evropě není tak rozsáhlá jako v Americe, zřejmě z důvodu rozvoje sociálního státu a z důvodu úpadku role náboženství v životě společnosti, tradice dávání darů na dobročinné účely stále existuje. V Evropě, stejně jako v Americe, pochází největší objem darů od těch nejbohatších na straně jedné, a od těch nejchudších na straně druhé. Dary nejnižších příjmových skupin jsou obvykle malé a směřují obvykle k místním aktivitám, k nimž má dárců nějaký vztah. Dobročinnost těch nejbohatších je typická pro lidi, kteří se sami vypracovali z chudých poměrů, a klade si obdobné cíle jako dobročinnost amerických milionářů.

Shrnutí kapitoly

Sociální stát v Evropě vznikl přetvářením existujících obecních, svépomocných či čistě charitativních systémů sociální pomoci do podoby státem garantovaného systému sociálního zabezpečení. Růst aktivit státu se projevil i v růstu daňové zátěže, což se zpětně projevilo v ochotě lidí přispívat na dobročinné účely. Významnou roli zde hrál efekt vytěsňování. V celkovém objemu v dnešní době získává nestátní neziskový sektor v Evropě od soukromých dárců menší částky než nestátní neziskový sektor v USA.

Shrnutí

V základních učebních textech bývá ekonomie definována jako věda, která zkoumá, jak se lidé rozhodují v podmínkách vzácnosti zdrojů a jaký vliv má jejich volba na společnost. Na jednu stranu nás tato definice jako ekonomy vede k samozřejmému zájmu zkoumání směn a vztahů mezi výrobou a spotřebou, na straně druhé však můžeme z této definice vyjít a zkoumat i takovou alokaci vzácných zdrojů, která si klade obecně prospěšné cíle a jejíž pochopení je zvláště důležité pro Vás, studenty, studující ekonomiku neziskového sektoru.

Právě jste dočetli text věnovaný různorodé tradici dobročinnosti, která v průběhu staletí přizpůsobovala své cíle i své prostředky situaci, v níž se společnost nacházela. Byli jste seznámeni s problémy a výzvami, kterým filantropové různých dob čelili, a s řešeními, které nalézali. Krátké dějiny dobročinnosti, jak jsou představeny v těchto skriptech, jsou zdrojem poučení i inspirace, kterou můžete zohlednit ve svých úvahách o vzájemných vztazích trhu, státu a nestátních neziskových organizací.

Předmět Filantropie je koncipovaný jako historický exkurz do oblasti dobročinnosti a sociálního zabezpečení, a jako takový tvoří východisko k dalším kurzům, které se zabývají aktuální podobou nestátního neziskového sektoru, soudobými strukturami sociálního zabezpečení či strategiemi dárcovství a metodami fundraisingu. Pevně věřím, že znalosti a dovednosti osvojené v tomto kurzu budou zúročeny i v těchto navazujících kurzech a že budou shledány užitečnými i při dalším studiu.

Glosář

A

Almužna – Almužna představuje dar jednoho člověka druhému, vyjadřující akt náboženské ctnosti. Podíl na majetku náležející Bohu slouží chudým. Almužna v tomto pojetí přináší prospěch oběma stranám.

Altruismus – etický systém, který za jediné morální jednání považuje takové, které směřuje k podpoře prospěchu ostatních lidí. Autorem je Auguste Comte.

B

Benevolentní model charity – teoretická reflexe dobročinnosti, vzešlá z duchovního oživení 11. a 12. století. Dobročinnost v tomto pojetí byla záležitostí duchovního rozvoje a byla věcí jednotlivce.

D

Dar – představuje dobrovolný akt předání peněz, statků či jiných prospěšných věcí bez jakékoliv zjevné kompenzace.

Diskriminující model charity – teoretická reflexe dobročinnosti vycházející z intelektuální diskuse 12. století o vlastnictví, chudobě a spravedlnosti. Dobročinnost v tomto pojetí byla záležitostí práva, spravedlnosti a správných vztahů v lidské společnosti.

Domy nápravy – zařízení určená k zaměstnání tuláků a žebráků. Lidé z okraje společnosti zde měly být existenčně zajištěni, zároveň si zde měli osvojit zdravé pracovní návyky. Nábor pracovních sil byl nedobrovolný, takže i organizace práce si vyžadovala dohled a vězeňskou disciplínu. První dům nápravy vznikl v Bridewellu u Londýna. Název Bridewell polséze natolik srostl s pojmem „dům nápravy“, že se stal jeho synonymem a obecným termínem. V krátké době vzniklo po celé Anglii asi 200 domů práce nazývaných Bridewell.

E

Efekt vytěsňování – v oblasti dobročinnosti se efektem vytěsňování nazývá nezamýšlený důsledek zvyšování vládních výdajů v oblasti dobročinnosti, financovaný prostřednictvím růstu daní z příjmu. Pokud stát zvyšuje daně z příjmu, lidé mají méně peněz a jsou méně ochotni přispívat na dobročinnost.

Ekonomie daru – zkoumá vztahy a směny v ekonomikách, v nichž jsou statky a služby udělovány bez jakéhokoliv explicitního vyjádření quid pro quo. Rozdílání darů je obvyklé ve společnostech, v nichž hraje významnou roli štedrost. Rozdělování darů posilovalo sociální vazby ve společnosti a přispívalo k její soudržnosti a stabilitě.

Etická přijatelnost daru – již Tomáš Akvinský se potýkal s problémem, z jakých zdrojů může být poskytnut dobročinný dar, zda je etické přijmout dar získaný (z hlediska příjemce) neetickým či nevhodným způsobem. Pravidla přijatelnosti daru si v dnešní době vytváří každá nezisková organizace podle vlastního uvážení.

F

Filantropie – pojem filantropie je odvozen z řečtiny a lze přeložit jako lidumilnost. Tento pojem se v dnešní době vztahuje především k využívání soukromých zdrojů a schopností na obecně prospěšné aktivity.

CH

Charita – je jedna ze tří teologických ctností, představuje účinnou lásku k bližnímu postavenou na křesťanském základě.

I

Instituce – pod pojmem instituce rozumíme v ekonomii pravidla, kterými se řídí život společnosti, či omezení, která si lidé sami stanovili. Formálněji jsou instituce definovány jako „soustavné zákonitosti společných očekávání, obecně přijímaných předpokladů, přijatých norem a rutinních interakcí, jež mají značný vliv na utváření motivací a jednání souboru vzájemně propojených společenských činitelů.“

K

Klientelismus – je systém vzájemné podpory mezi patronem a klientem, kde patron poskytuje klientovi určité hmotné výhody (práci, ochranu, zázemí) výměnou za klientovu podporu a loajalitu. Klientelismus může sloužit jako prostředek posilování sociální soudržnosti, zároveň se však může stát i politickým a ekonomickým problémem, pokud patron podporuje klienty z veřejných prostředků.

M

Mecenát – pojem vztahující se k podpoře uměleckých projektů a umělců. Vznikl odvozením od jména římského občana Gaia Cilnia Maecenase, důvěrníka císaře Augusta. Byl znalcem a milovníkem umění a své bohatství využíval k podpoře těch umělců, kteří prokázali své kvality, ale neměli prostředky. Významné básníky zbavil existenčních starostí a zavazoval je k podpoře Augustovy politiky. Mezi nejvýznamnější příjemce podpory patřili Vergilius, Quintus Horatius Flaccus či Sextus Propertius.

Monte – finanční instituce renesanční Itálie, které poskytovaly menší půjčky chudým lidem v obtížné situaci. Tyto instituce umožňovaly chudým lidem získat půjčku za přiměřený úrok.

N

Nadace – účelová sdružení majetku směřující k naplnění obecně prospěšných cílů. Nadace je v oblasti neziskových organizací obdobou akciové společnosti v ziskovém sektoru.

O

Organizace – představuje personální stránku institucí. Instituce jsou v moderních společnostech obvykle včleněny do hierarchicky vedených organizací s formálními pravidly a schopností uložit donucovací sankce. Jako organizaci tak můžeme chápat nejen firmu, ale i stát. Organizaci lze definovat obecněji jako skupinu lidí, spojených nějakým záměrem a směřujících k dosažení společných cílů. V užším pojetí jsou organizace definovány jako hierarchické struktury, které na základě konkrétních institucí vznikají a fungují, popř. slouží k jejich vynucování.

P

Patronát – v obecném slova smyslu se jedná o podporu poskytovanou osobou či organizací jinému subjektu. K odlišení různých obsahů tohoto pojmu se běžně užívá dalších dvou odlišných pojmů, mecenátu a klientelismu.

Populační zákon – vznikl u Thomase Malthuse, který se domníval, že zatímco počet obyvatel roste geometrickou řadou, zdroje obživy rostou pouze řadou aritmetickou. Důsledkem toho je bída a hlad v době, kdy počet obyvatel dosáhl hranice obživy. U Malthuse je chudoba brána jako stav zprostředkující rovnováhu mezi zdroji obživy a počtem obyvatel.

Principy přerozdělování bohatství – existují dva základní principy přerozdělování bohatství. První z nich – přímé přerozdělování prostřednictvím vlastníka – je starší a pro ekonomy přijatelnější. Druhý princip přerozdělování bohatství je nepřímé – přerozdělování prostřednictvím státu, který zdroje pro toto přerozdělování získává prostřednictvím zdanění, výběrem poplatků a cel.

Pracovní domy – domy, jež měly za úkol nabízet práci těm, kteří pracovat chtěli, nemohli však práci najít. Pracovní domy vzešly z myšlenky veřejně prospěšných prací vykonávaných těmi, kteří si nemohli najít jiné zaměstnání. Z Anglie se rozšířily se po celé Evropě v 17. a 18. století.

S

Samaritánovo dilema – pojem Samaritánovo dilema je spojen se jménem J. Buchanana, který tak nazval problém, vyslovený už v antice Plutarchem a akcentovaný v průběhu staletí různými filozofy, teology či spisovateli. Dát dar znamená nejen pomoci potřebnému, ale také podlomit jeho ochotu zabezpečit své potřeby vlastními silami. Dobročinnost tedy chudobě nezabraňuje, ale podporuje ji.

Sociální darwinismus – názor, že lidská společnost a její instituce procházejí stejným procesem přirozeného výběru jako organismy, což vede k přežití nejschopnějšího. Chudoba je v tomto pojetí znamením důkazem neschopnosti a nepřízpusobivosti daného jednotlivce a umělé zmiřování chudoby prostřednictvím dobročinnosti znamená podporovat přežití neschopných.

Sociální stát – Sociální stát je stát, v němž vláda přebírá zodpovědnost za politickou, ekonomickou a sociální prosperitu svých občanů. Sociální stát bývá kritizován jako drahý, neefektivní a nespravedlivý.

Sponzorství – je obchodní vztah mezi poskytovatelem peněz, zdrojů nebo služeb, a jednotlivcem, organizací, kteří nabízejí na oplátku práva a prostor pro prezentaci, která může být využita k získání konkurenční výhody. Firmy za své peníze získávají reálný a přímý prospěch.

Š

Špitál – špitály ve středověku byly institucemi péče o chudí a nemocné. Špitály byly provozovány jako součást klášterů i jako samostatné jednotky s vlastními prostředky na provoz a údržbu. Špitály zajišťovaly spíše systematickou pomoc chudým, než zdravotní péči.

Ž

Žebravé řády – jsou řády vzešlé z myšlenky chudoby řeholníků a nezávislosti na majetku. Členové řádu museli přijmout chudobu a získávat prostředky na obživu žebřáním a vykonáváním nekvalifikované práce.

Literatura

- [1] ADAM, T. (ED.): *Philanthropy, Patronage and Civil Society: Experiences from Germany, Great Britain and North America*. Bloomington: Indiana University Press, 2004
- [2] ANHEIER, H. K., TOEPLER, S. (EDS.): *Private Funds and Public Purpose, Philanthropic Foundations in International Perspectives*. Plenum, 1999
- [3] ANHEIER, H. K., LIST, R. A.: *Dictionary of Civil Society, Philanthropy and the Non-profit sector*. London: Routledge, 2005
- [4] BREMNER, R. H.: *Giving. Charity and Philanthropy in History*. London: Transaction Publishers, 1993
- [5] FRIEDMAN, L. J. (ED.): *Charity, Philanthropy, and Civility in American History*. Indiana University. Cambridge: Cambridge University Press, 2003
- [6] GEREMEK, B.: *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo, 1999
- [7] KAHL, S.: *The Religious Roots of Modern Poverty Policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant Traditions Compared*. [on-line]
www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/mead/v53.0395/Kahl.pdf
- [8] KAROFF, H. P. (ED.): *Just Money: A Critique of Contemporary American Philanthropy*. Boston: TPI editions, 2004
- [9] MAREŠ, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Nakladatelství SLON, 1999
- [10] MAUSS, M.: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Nakladatelství SLON, 1999
- [11] MESSINA, R.: *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005
- [12] MURRAY, C.: *Příliš mnoho dobra*. Praha: Nakladatelství SLON, 1998
- [13] PEARSON, B. A.: *Ancient roots of Western philanthropy*. [on-line]
- [14] POLANYI, K.: *Velká transformace*. Brno: CDK, 2006
- [15] PRINCE, R. A., FILE, K. M.: *The Seven Faces of Philanthropy: A New Approach to Cultivating Major Donors*. San Francisco: Jossey-Bass, 2001
- [16] SCHMIDTCHEN, D.: *To help or not to help: Samaritan's dilemma revisited*. [on-line]
www.uni-saarland.de/fak1/fr12/csle/publications/9909help.pdf
- [17] SCHNEEWIND, J. B.: *Giving: Western Ideas of Philanthropy*. Indiana University Press, 1996